

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

23. évfolyam, 2014. évi 1. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztők:

Kántor Zoltán, Ferenc Viktória, Halász Iván

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Kántor Zoltán, Miskolczi Ambrus,
Szarka László, Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Doncsev Toso, Péntek János, Kocsis Károly,
Tóth Pál Péter, Halász Iván.*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250.

Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.

1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83.

Tel./fax: (+36-1) 225-2866.

Internet: www.lucidus.hu,

www.hhrf.org/kisebbssegkutatas,

<http://bgazrt.hu/npki/kiadvanyok/kisebbssegkutatas/1/>

A lap megjelenik negyedévenként.

Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfa-val),

külföldön 24 euró (+postaköltség: 12 € tengerentúlra, 8 € Európába).

Lapszámonkénti ár: 1200 Ft.

Előfizethető a kiadónál

a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.

Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215-2684

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGI VÁLASZTÁSOK

SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségekért felelős biztoshelyettes szemszögéből	7
KOVÁCS Péter: A kisebbségek parlamenti képviselete – nemzetközi kitekintésben	15
LATORCAI Csaba: A nemzetiséghez tartozók önkormányzathoz fűződő jogai az Alaptörvény és a nemzetiségi törvény tükrében	30

NEMZETPOLITIKA

EGERESI Zoltán: Török anyaország és a török kényszerkisebbségek kapcsolata a 20-21. században	52
---	----

ETNIKAI KONFLIKTUSOK

MERENICS Éva: Az autonómiából szakadár állammá válás okai Hegyi Karabah esetében	73
URSZÁN József: Az etnikai indíttatású bűncselekmények elleni nemzetközi fellépés Koszovóban	90

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Memić, N.-Seger-D-Kujačić, K.: Migráció, politika és demokrácia Szerbiában és a tágabb posztjugoszláv térségben (Komáromi Sándor)	122
Mensing, W.: Ügynökök ideje, 20. század – német tükrében (Komáromi Sándor) ...	125
Kieniewicz, J.: Európa keleti határai és az európai civilizáció dimenziói (Pethő-Szirmai Judit)	127

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Ilyés H.: Nyomdák és könyvek Kolozsvár 18. századában (Cholnoky Olga)	130
Faist, T.: A mobilitási fordulat: új paradigma a társadalomtudományok területén? (Pethő-Szirmai Judit)	133
Lerner, J.- Zbenovich, C.: Terápiás diskurzus a posztsovjet médiakultúrára szabva: a <i>Modnyi Prigovor</i> esete (Pethő-Szirmai Judit)	136

KISEBBSÉGI POLITIKA

Mlinarić, M.: A homofóbia hadállásai posztjugoszláv társadalmakban (Komáromi Sándor) 142

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Bottoni, S.: Mikó Imre közéleti szerepvállalása (Cholnoky Győző) 145

Popa, K.: Az erdélyi szász tudományosság német revizionista tájékozódása – Karl Kurt Klein két világháború közötti nagynémet kapcsolataiból (Komáromi Sándor) 148

Ferenčuhová, B.: A Népszövetség és a Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában élő magyar kisebbségek (Vass Ágnes) 151

Michela, M. – Vörös, L.: A szlovák és magyar Trianon-diskurzus (Gayer Veronika) ...

RESUME 161

CONTENTS**STUDIES****NATIONALITY SELF-GOVERNMENTAL ELECTIONS IN HUNGARY**

Elisabeth SÁNDOR-SZALAY: The elections of 2014 from the perspective of the Deputy Commissioner for Fundamental Rights responsible for the protection of the nationalities living in Hungary 7

Péter KOVÁCS: The parliamentary representation of minorities – an international outlook 15

Csaba LATORCAI: The rights connected to the self-government of those belonging to a nationality, in the light of the Fundamental Law and the Nationalities Act 30

KIN-STATE POLICY

Zoltán EGERESI: Relations between the Turkish kin-State and Turkish minorities in the 20-21st centuries 52

ETHNIC CONFLICTS

Éva MERENICS: From autonomy to separatism. The case of Mountainous Gharabagh..... 73

József URSZÁN: International fight against ethnically motivated crime in Kosovo 90

REVIEW**NATIONAL AWARENESS, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES**

Memić, N.-Segeer, D.-Kujačić, K.: Migration, Politics and Democracy in Serbia and in the Post-Yugoslav Region in General (Sándor Komáromi) 122

Mensing, W.: 20th Century: The Time of Agents – from the German perspective (Sándor Komáromi) 125

Klieniewicz, J.: The Eastern Frontiers and the Civilizational Dimensions of Europe (Judit Pethő-Szirmai) 127

MINORITY CULTURE

Ilyés H.: Presses and Books of Cluj in the 18th century (Olga Cholnoky) 130

Faist, T.: The Mobility Turn: a New Paradigm for the Social Sciences? (Judit Pethő-Szirmai) 133

Lerner, J.- Zbenovich, C.: Adapting the Therapeutic Discourse to Post-Soviet Media Culture: The Case of Modnyi Prigovor (Judit Pethó-Szirmai) 136

MINORITY POLICY

Mlinarić, M.: The Positions of Homophobia in Post-Yugoslav Societies (Sándor Komáromi)..... 142

HISTORY OF THE NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Bottoni, S.: Imre Mikó's Participation in Public Life (Győző Cholnoky) 145

Popa, K.: The German Revisionist Information of Saxon Academic Circles in Transylvania – from the Great-German Relations of Karl Kurt between the Two World Wars (Sándor Komáromi) 148

Ferenčuhová, B.: The League of Nations and Hungarian Minorities Living in Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia (Ágnes Vass) 151

Michela, M. – Vörös, L.: Slovakian and Hungarian Discourse about Trianon (Veronika Gayer) 155

RESUME 161

MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGI VÁLASZTÁSOK

Szalayné Sándor Erzsébet:

A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségekért felelős biztoshelyettes szemszögéből

1. Bevezető gondolatok

A 2014. év nagy jelentőséggel bír a hazai nemzetiségek életében. Most először nyílik lehetőség arra, hogy a nemzetiségek a számukra biztosított választójogi kedvezménnyel élve, megválasszák országgyűlési képviselőjüket vagy ennek hiányában a nemzetiségi szósztól. A nemzetiségi törvény és a kapcsolódó új választójogi szabályok alapján első alkalommal hozhatják létre települési, területi és országos nemzetiségi önkormányzataikat. A korábbi szabályozáshoz képest más formában ugyan, de ismét igénybe vehető lesz a nemzetiségi kedvezmény a helyi önkormányzati választásokon, valamint átalakult nemzetiségi önkormányzatok is létrejöhetnek.

Feladatomban az volt, hogy a 2014. évi választásokat ombudsmani szemszögből értékeljem, ma azonban még nyilvánvalóan nem lehet előre látni, hogy ezek a választójogi rendelkezések hogyan fognak „vizsgálni” a gyakorlatban, biztosítják-e, hogy az országgyűlési, a helyi és a nemzetiségi önkormányzati választásokon valós közösségi legitimitációval rendelkező nemzetiségi képviselők szerezzenek mandátumot. Fontos azonban, hogy már a választások kezdete előtt áttekintsük, melyek lehetnek azok a „nemkívánatos jelenségek”, amelyekre indokolt felhívni a választási szervek és a törvényhozó figyelmét. Fontos, hogy

választ találjunk arra a kérdésre, hogy az új szabályozás valóban alkalmas-e a korábbi visszaélések kizárására, úgy, hogy közben nem nehezíti felesleges korlátokkal a választópolgárok és a jelöltek választójogának gyakorlását.

2. Nemzetiségi önkormányzati választások

A korábbi választásokon tapasztalt visszaéléseket nem szeretném hosszasan taglalni. Annyit azonban a tényszerűség érdekében mégis érinteni kell, hogy az „álkisebbségi” önkormányzatok száma – amint azt a korábbi kisebbségi ombudsmanok vizsgálatai kimutatták –, nem csökkent, hanem jelentősen nőtt a 2006. évhez képest a 2010. évi választások során. A jogi szabályozás nem volt alkalmas a nemzetiségi önkormányzatok alkotmányos keretek között történő megválasztására, ezért nem lehetett halogatni tovább a szabályozás átfogó felülvizsgálatát.

Az egyik legfontosabb változás, hogy megszűnik az elektori rendszer, a területi és az országos nemzetiségi önkormányzati képviselőket közvetlenül fogják választani a jövőben. Az elektori választás egyrészt ugyanis jelentősen torzította a választási eredményeket, a helyi választói közösségek nem a számarányuknak megfelelően juthattak képviselőhöz az országos és területi önkormányzatokban. A korábbi szabályozás másrészt a visszaélések „melegágya” volt”, mert arra sarkallta az országos kisebbségi önkormányzati választásokon induló egyes jelölőszervezeteket, hogy az elektoraik számának növelése érdekében minél több településen létrehozzák az őket támogató kisebbségi önkormányzatokat, akkor is, ha ott nem élt ténylegesen nemzetiség.

Az elektori rendszer megszüntetését a korábbi kisebbségi ombudsmanok is támogatták, ám ezzel egyidejűleg további garanciák beépítését javasolták a választási rendszerbe. Felhívták a figyelmet arra, hogy ezek hiányában a közvetlen választás azt eredményezheti, hogy a nemzetiséghez nem tartozók befolyásolhatják, sőt akár meg is határozhatják az országos és a területi nemzetiségi önkormányzatok testületének személyi összetételét.

Nézzük tehát, hogy melyek azok a biztosítékok, amelyeket az új választójogi szabályozás tartalmaz a helyi, területi és országos szintű visszaélések kizárása érdekében.

Elsőként említendő a népszámlálási adatok felhasználása. 2014-től csak azokon a településeken lesz kitűzhető a nemzetiségi önkormányzati választás, ahol az adott nemzetiséghez tartozó személyek száma a legutolsó népszámlálás összesített nemzetiségi adatai szerint eléri a harminc főt. A jogalkotó szándéka az volt, hogy ez által a közösség tagjainak egyénekenkénti azonosítása, „felkutatása” nélkül is meg lehessen ítélni egy adott nemzetiség jelenlétét vagy annak hiányát a településeken. Ismert azonban, hogy a népszámlálás során önkéntesen lehetett nyilatkozni a nemzetiséghez tartozásról, és az adatfelvétel idején még nem volt közzismert, hogy ezeket az adatokat választási célra is fel fogják használni. A felmerülő alkotmányossági aggályok miatt Szabó Máté ombudsman az Alkotmánybírósághoz fordult, azonban a testület úgy ítélte meg, hogy ez a szabályozás nem alaptörvény-ellenes. Az Alkotmánybíróság kötelező érvényű határozatát tiszteletben tartva, 2013 júliusában egy újabb ombudsmani vizsgálat folyt, amely azt igazolta, hogy a népszámlálási adatok felhasználása önmagában nem képes kizárni a választási visszaélés lehetőségét. Számos településen a népszámlálási adatok szerint viszonylag nagy létszámú – de legalább a nemzetiségi önkormányzati választás kitűzéséhez szükséges 30 fős – nemzetiségi közösség él, miközben ennek tényszerűségét maguk az érintett országos nemzetiségi önkormányzatok is vitatják. Több olyan településen pedig, ahol a roma, szlovák, szlovén vagy más nemzetiségi közösség képviselőtének ellátása indokolná a nemzetiségi önkormányzat létrehozását, erre nem lesz lehetőség. Az alapvető jogok biztosa ezért – a Velencei Bizottság javaslatával összhangban –, azt javasolta, hogy ha a tapasztalati tények ellentmondanak a népszámlálási adatoknak, akkor kiegészítő megoldást is alkalmazzanak. Ez történhetne például úgy, hogy az országos nemzetiségi önkormányzatok közreműködésével határozzák meg a „történelmi települések” katalógusát, ahol egyes nemzetiségi jogok a törvény erejénél fogva biztosíthatók lennének, így a nemzetiségi önkormányzati választást a népszámlálási adatoktól függetlenül ki kellene írni. Sajnálatos módon ez a törvénymódosítás nem valósult meg, így 2014-ben – de akár

több cikluson átívelően is –, egyes nemzetiségi közösségek eleshetnek a helyi szintű nemzetiségi képvisellettől.

További garanciális elem lehetne a nemzetiségi névjegyzék is, de már a korábbi választásokon is bebizonyosodott, hogy a nemzetiségtől függetlenül, bármely választópolgár eredményesen kérheti a felvételét egy formális nyilatkozat megtételével. E tekintetben csak annyi változás várható, hogy a nemzetiségi névjegyzéket nem semmisítik meg a választás eredményének megállapítását követően, hanem azt a választási szervek folyamatosan vezetik. Így, akit felvesznek a jegyzékbe, mindaddig gyakorolhatja választójogát, amíg nem kéri saját elhatározásából adatai törlését, vagy valamely kizáró ok bekövetkezése miatt el nem veszíti választójogát.

2014-től már nemcsak magyar állampolgárok, hanem a Magyarországon menekültként, bevándoroltként vagy letelepedettként elismert nagykorú személyek is névjegyzékbe vehetők lesznek. Az eddigi 30 fő helyett pedig már 15 választópolgár jegyzékbe vétele esetén megtartható lesz a választás, így még inkább megkérdőjelezhető lesz egyes nemzetiségi önkormányzatok közösségi legitimitációja.

A nemzetiségi törvény biztosítékként fogalmazta meg, hogy csak azok indulhatnak jelöltként, akik a megelőző két általános nemzetiségi önkormányzati választáson nem voltak más nemzetiség jelöltjei. A választási eljárási törvény 2013-as módosítása következtében azonban ezt a feltételt csak 2019 után ellenőrizhetik a választási szervek. Az új Büntető Törvénykönyv ugyanakkor akár 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetheti, ha a nemzetiségi jelölt a korábbi jelöltségéről valótlannal nyilatkozatot tesz. Kérdéses azonban, hogy a választási bizottságok milyen gyakorlatot fognak kialakítani, hivatalos személyként élni fognak-e feljelentési kötelezettségükkel, ha ilyen cselekményről szereznek tudomást. A jelölttel szemben további feltétel, hogy a nemzetiségi közösség nyelvét beszélje, kultúráját és hagyományait ismerje, ám ezeket szintén nem ellenőrizhetik a választási szervek. Ettől függetlenül fontos hangsúlyozni, hogy a romák és az örmények esetében a magyar is nemzetiségi nyelvnak minősül, tehát erről is lehet nyilatkozni a jelöltként való nyilvántartásba vétel során.

A korábbi választásokon az egyedüli érdemi garanciát az jelentette, hogy csak azok a nemzetiségi szervezetek állíthattak jelöltet, amelyeknek több évre visszamenőlegesen az alapszabályban rögzített céljuk volt az adott nemzetiség képviselése. Nemzetiségi jelölő szervezet hiányában így egyes településeken meg tudták akadályozni az „álkisebbségi önkormányzat” megválasztását. Az új szabályozás alapján eredetileg csak közhasznú egyesületek állíthattak volna jelölteket, azonban több nemzetiség nem rendelkezett ilyen szervezettel. Az ombudsman alkotmánybíróági indítványát követően a törvényhozás módosította a szabályozást, így jelenleg bármely egyesület – a párt és a szakszervezet kivételével –, indíthat majd jelöltet, amennyiben jelöltként legalább öt választópolgár ajánlását begyűjtötte. Tartani lehet ezért attól, hogy olyan egyesületek is jelölteket állíthatnak, amelyek akár csak a választás évében veszik fel alapszabályukba a nemzetiség képviselést, ám ilyen tevékenységet valójában nem végeznek.

Összegezve tehát a nemzetiségi önkormányzati választásokról elmondottakat, komoly aggályok merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy a meglévő jogi garanciák jelentenek-e érdemi biztosítékot, de természetesen ennek a kérdésnek az ombudsmani megítélésére csak a választásokat követően, annak figyelemmel kísérése alapján lesz majd lehetőség.

3. Helyi önkormányzati választások

A kisebbségi önkormányzatok mellett korábban a kisebbségi kedvezményes mandátum is segítette, hogy a nemzetiségek részt vehessenek a helyi önkormányzatok döntéshozatali eljárásában. A visszaélések nagy száma miatt azonban 2006-ban megszűnt annak lehetősége, hogy a kisebbségi jelöltek kevesebb szavazattal is helyi önkormányzati képviselővé válhassanak.

2014-től az önkormányzati választáson a nemzetiségi jelölt ismételen kedvezményes módon szerezhet mandátumot, feltéve, hogy a választás kitűzésekor a névjegyzékben szereplő választópolgárok legalább ötven százaléka – tízezer főnél népesebb településeken huszonöt szá-

zaléka – az adott nemzetiség nemzetiségi névjegyzékében is szerepel. A korábbi szabályozásnál több szavazat (egyéni listán a legkevesebb szavazattal mandátumhoz jutó jelöltre leadott érvényes szavazatok – egyéni választókerületben a leadott átlagos szavazatszám – kétharmada) lesz azonban szükséges a mandátumszerzéshez. 2014-ben el fog dőlni, hogy hány településen szerez majd ezen a módon mandátumot a nemzetiségi jelölt. Felmerül azonban az a kérdés, hogy e követelmények teljesítése esetén van-e létjogosultsága a kedvezménynek, hiszen ez olyan jól szervezett nemzetiségi közösséget feltételez, amely vélhetően saját erejéből, a kedvezmény igénybevétele nélkül is mandátumhoz tudná juttatni képviselőjét.

Hasonló probléma merül fel az átalakult nemzetiségi önkormányzatok esetében is. Az átalakulásról a települési önkormányzat képviselő-testülete akkor dönthet, ha a névjegyzékben szereplő polgárok több mint fele az adott nemzetiség választói jegyzékében is szerepel, és a megválasztott képviselők több mint fele az adott nemzetiség jelöltjeként indult a választáson. Ezek a kritériumok lényegesen szigorúbbak annál, mint amilyen feltételekkel 1994 és 2006 között létrejöttek az átalakult nemzetiségi önkormányzatok, így valószínűsíthető, hogy egyáltalán nem, illetve csak nagyon kis számban lesznek olyan települések, ahol élni tudnak ezzel a lehetőséggel.

4. A nemzetiségek országgyűlési képviselete

Magyarországon a nemzetiségek jellemzően nem tömbszerűen élnek, ezért nincs reális esélyük arra, hogy a választójog általános szabályai szerint országgyűlési mandátumot szerezzenek. A nemzetiségek képviselete ezért csak a részükre biztosított választójogi kedvezménnyel biztosítható.

Az elmúlt két évtizedben számos megoldási javaslat merült fel arra vonatkozóan, hogy milyen módon lehetne szabályozni a kisebbségek országgyűlési képviseletét. A korábbi kisebbségi biztosok maguk is javaslatokat tettek e kérdés megoldására, sőt volt olyan időszak, amikor

már szinte csak ők szembesítették a politikai döntéshozókat az e téren tett be nem váltott ígéretükkel.

Üdvözlendőnek tartom, hogy 2014-től a nemzetiségek képviselői és szószólói is közreműködhetnek az Országgyűlés munkájában. A törvényhozás által választott megoldás kapcsán azonban több kérdés is felmerül.

Az országos nemzetiségi önkormányzatok által állított nemzetiségi lista a pártlistákkal fog versenyezni. A nemzetiségi lista akkor szerez egy kedvezményes mandátumot, ha eléri az országos listás szavazatok mintegy 0,27 százalékát. Szinte teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy 10 000 szavazat nem lesz elegendő a nemzetiségi lista mandátumszerzéséhez, sőt ehhez feltehetőleg több mint 20 000 szavazatra lesz szükség.

Így kellő szervezettség esetén is csak a legnagyobb létszámú nemzetiségeknek – elsődlegesen a roma közösségnek – lesz esélye a parlamenti képviselői mandátumra. Nyolc nemzetiség teljes létszáma pedig még a 8 000 főt sem éri el, így ha a választójoggal rendelkező összes tagjuk felvételét kérné a nemzetiségi választói jegyzékbe és a nemzetiségi listára szavazna, akkor sem érnék el a kedvezményes kvótát.

A nemzetiségi listát állító, de azon mandátumot nem szerző nemzetiséget nemzetiségi szószóló képviselheti az Országgyűlésben. A nemzetiségi szószóló a nemzetiségi listára leadott szavazatok számától függetlenül nyeri el megbízatását, azonban nem gyakorolhatja a képviselőket megillető legfontosabb jogosultságokat. Így nem rendelkezik szavazati joggal az Országgyűlés ülésein, valamint csak akkor szólalhat fel a plenáris ülésen, ha a Házbizottság megítélése szerint a napirendi pont a nemzetiségek érdekeit vagy jogait érinti.

Felvetődik ezért az a kérdés, hogy megfelel-e a választójog egyenlősége követelményének, hogy a hatályos szabályozás tehát a pártlistás szavazatért „cserébe” a korlátozott szavazati joggal bíró szószóló megbízatásának lehetőségét kínálja fel a nemzetiségi választópolgárok túlnyomó többsége számára. Így lényegében és hatásában az „egy ember – egy szavazat” helyett a „nemzetiségi választópolgár – fele annyi értékű szavazat” elvét érvényesíti.

„A választások idején érvényben lévő szabályozás figyelemmel kísérése a biztoshelyettes feladata ugyanúgy, mint az esetleges visszas-

ságok jelzése.” Fontos azonban hangsúlyozni, hogy mint minden jogszabály, így a választási jogszabályok módosítását is indokolt elvégezni, ha azok a jogrendszer egységébe nem illeszthetők, illetve a szabályozási cél sérelme nélkül egyszerűsíthetők, és a jogszabály címzettjei számára gyorsabb, kevésbé költséges eljárásokat eredményező szabályozással felválthatók. Jelen esetben az lehet a vizsgálat tárgya, hogy szükségszerű-e a nemzetiségi listáknak a pártlistákkal a képviselői mandátum esélye nélkül versenyezniük, miközben a szószlót akár egyetlen választópolgár szavazatával is megválaszthatják majd. A jogalkotó felelőssége átgondolni azt, hogy a nemzetiségek országgyűlési képviselétéről szóló törvény jelen formában felülvizsgálatra szorul-e. Az ombudsman és helyettese annyit tehet, hogy jelzi azokat a várható problémákat, amelyek felmerülhetnek a törvényi szabályozás alkalmazása során.

Kovács Péter

A kisebbségek parlamenti képvisellete – nemzetközi kitekintésben

1. A kisebbségek parlamenti képvisellete és a nemzetközi jog

A kisebbségek védelmére vonatkozó nemzetközi jogi szabályok a közép-kelet-európai rendszerváltozások, azaz az 1990-es évek óta ismét a nemzetközi jognak és azon belül az emberi jogok védelmének fontos – Magyarország szempontjából pedig kiemelkedő fontosságú – részét képezik. Ez kisebb részben már az egyetemes nemzetközi jog, azaz az Egyesült Nemzetek Szervezetének joga tekintetében is kimondható, nagyobb részben azonban az európai regionális nemzetközi jog, azaz az Európa Tanács keretei közötti jogalkotársra és joggyakorlatra, továbbá a maga sajátos, nem szerződési természetű dokumentumokat alkotó technikájával jellemzett Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetre is kimondható. Mindehhez még hozzátehető az ún. Közép-Európai Kezdeményezés kisebbségvédelmi okmánya, valamint az ennél jóval fontosabb kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések.

Ehhez képest azonban a kisebbségek parlamenti képvisellete, mint olyan, kevés konkrét nemzetközi jogi fogódzóval bír. Nem mintha ne lenne – részben a tanulmány második részében is bemutatott módon – parlamenti képvisellete a kisebbségeknek számos országban, azonban e mögött rendszerint az adott ország saját, önálló döntése, nem pedig nemzetközi szerződés áll.

A nemzetközi jog egyetemes vagy regionális formájában a kisebbségek közügyekben való részvételének biztosításáig megy el, aminek azonban számos formája lehet. Az ENSZ Közgyűlés 47/135 sz. határozata (a Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó

személyek jogainak nyilatkozata¹⁾ vagy az Európa Tanácsban a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye²⁾ ezért nagyon általánosan fogalmaz és a parlamenti képviselő biztositása a kétoldalú szerződéseinkben sem jelenik meg egyértelmű kötelezettséggé.³⁾

¹⁾ Nyilatkozat: 2. cikk

(2) „A kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van hatékonyan részt venni a kulturális, vallási, társadalmi, gazdasági életben és a közéletben.”

(3) „A kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van – a nemzeti jogszabályokkal nem összeegyeztethetetlen módon – hatékonyan részt venni a nemzeti és – megfelelő esetben – a regionális szintű döntésekben, amelyek arra a kisebbségre vonatkoznak, amelyekhez tartoznak, illetve azokra a területekre, amelyen élnek.”

²⁾ Keretegyezmény: 15. cikk

„A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőkben – való részvételhez szükségesek.”

³⁾ 1996. évi VI. törvény a Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti kisebbség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség különjogainak biztositásáról szóló, Ljubljánban, 1992. november 6-án aláírt Egyezmény kihirdetéséről

8. cikk: „A Szerződő Felek belső jogrendjükkel összhangban biztositják a kisebbségek megfelelő részvételét a kisebbségek és azok tagjainak jogaira és helyzetére vonatkozó helyi, területi és országos szintű döntések esetén.”

1997. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről Eszéken, 1995. április 5-én aláírt Egyezmény kihirdetéséről

9. cikk: „A Szerződő Felek, összhangban országaik belső jogrendjével, biztositják: – a kisebbségek megfelelő részvételét a kisebbségek jogaira és helyzetére vonatkozó helyi, regionális és országos szintű döntések esetén,

– az anyagi és egyéb feltételeket a kisebbségi szervezetek képviselőinek a magyar, illetve a horvát képviselő-testületekben való munkavégzéséhez és az azokba való megválasztásukhoz.”

1997. évi XLIII. törvény a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között Párizsban, 1995. március 19-én aláírt, a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről szóló Szerződés kihirdetéséről

15. cikk (2) A Szerződő Feleket a nemzeti kisebbségek védelme és a hozzájuk tartozó személyek jogainak védelme területén az alábbi elvek vezérlik: (...)

f) A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van hatékonyan részt venni országos és ahol helyénvaló, regionális szinten azon döntésekben, amelyek azt a kisebbséget érintik, amelyekhez tartoznak, vagy azt a régiót, ahol élnek, a belső jogrendszerbe nem ütköző módon.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) emberi dimenziójának 1990-es koppenhágai záródokumentuma szintén csak a kisebbségek a közügyekben való részvételének általános megfogalmazásáig tudott eljutni, igaz, a kisebbségi önkormányzatiság célserűsége mellett viszont egy tiszteletkört is leírt.⁴⁾

1997. évi XLIV. törvény a Magyar Köztársaság és Románia között Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jószomszedságról szóló Szerződés kihirdetéséről

15. cikk (5) „A Szerződő Felek biztositani fogják a kisebbségekhez tartozó személyek számára a jogot, hogy egyénileg vagy pártjaik, vagy szervezeteik révén ténylegesen részt vegyenek a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életben, és a központi és helyi közhatalmi és közigazgatási szervekbe beválasztott képviselőik révén az országos vagy helyi érdekű kérdések megoldásában. Mindkét Szerződő Fél, az ezen személyek nemzeti önonossága védelmével és érvényesítésével kapcsolatos kérdésekre vonatkozó döntéshozatalban, kikéri e személyek szervezeteinek, politikai pártjainak vagy szövetségeinek véleményét a törvényben előírt demokratikus döntéshozatali eljárásnak megfelelően.”

2005. évi IV. törvény a Magyar Köztársaság és Szerbia és Montenegró között a Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség és a Szerbia és Montenegróban élő magyar kisebbség jogainak védelméről szóló, Budapesten, 2003. október 21-én aláírt Egyezmény kihirdetéséről

8. cikk: „A Szerződő Felek, országaik belső jogrendjével összhangban, elismerik a nemzeti kisebbségek jogát a közéletben való részvételhez, valamint ezzel összefüggésben megfelelő intézkedések révén biztositják:

– a nemzeti kisebbségek érdemi részvételét a közügyekben, különösen az őket érintő döntések meghozatalában;

– helyi, regionális és állami szinten a nemzeti kisebbségek megfelelő részvételét a közszolgálatokban, beleértve a rendőrséget is, és a foglalkoztatáskor figyelembe veszik a lakosság nemzeti összetételét és a szerv vagy szolgálat illetékességi területén beszélt nyelv ismeretét;

– a kisebbségi szervezetek képviselői számára az anyagi és egyéb feltételeket a képviselő-testületekben való munkavégzéshez, illetve azok soraiba történő választáshoz minden szinten.”

⁴⁾ (35) „A résztvevő államok tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a közügyekben való tényleges részvételre, többek között a kisebbségek identitásának védelmére és fejlesztésére vonatkozó ügyekben.

A résztvevő államok tudomásul veszik azokat az erőfeszítéseket, amelyeket egyes nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási azonosságát elősegítő feltételek megteremtése és védelme érdekében tettek azáltal, hogy ezen célok elérésének egyik lehetséges eszközeként megfelelő helyi vagy autonóm közigazgatást hoztak létre ezen kisebbségek sajátos történelmi és területi körülményeinek megfelelően, és az érintett állam politikájával összhangban.”

Az egykori EBEÉ Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetté (EBESZ) alakult át, és keretei között holland kezdeményezésre jött létre az európai kisebbségi főbiztos intézménye. Ez a kisebbségek közügyekben való részvételét két általános, de azért koncepciózus dokumentum elfogadásával kívánta elősegíteni, mintegy kibontva és tartalommal megtöltve az 1990-es szöveget.

Az egyik az 1999-es ún. „Lundi ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben”. Ebben a dokumentumban a kisebbségek parlamenti képviselője már *expressis verbis* megjelenik, igaz, úgy, mint az egyik lehetséges megoldás,⁵ és pedig „a nemzeti kisebbségek önálló képviselője, például a kisebbségek számára fenntartott számú mandátummal a parlament valamelyik vagy mindkét házában, vagy a parlamenti bizottságokban; továbbá egyéb garantált formája a törvényhozás folyamatában való részvételnek.”

Ennek számos technikai megoldása lehet, amelyek közül a lundi ajánlások láthatóan nem kívánnak egyet sem úgy feltüntetni, mintha az lenne az egyedül üdvözítő, sem pedig sorrendiség felállításával nem kísérleteznek, hiszen az a jó megoldás, amely illeszkedik a nemzeti jogba, megfelel az adott kisebbség demográfiai és településszerkezeti sajátossá-

⁵ „II. Részvétel a döntési folyamatokban

A. A központi kormányzat szintjén alkalmazott megoldások

6) Az államok gondoskodjanak arról, hogy a kisebbségeknek lehetőségük legyen – szükség szerint különleges, kifejezetten erre a célra alkalmazott megoldásokkal –, hatékonyan hallatni a hangjukat a központi kormányzatban. Ehhez a körülményektől függően az alábbi megoldásokat lehet alkalmazni:

- a nemzeti kisebbségek önálló képviselője, például a kisebbségek számára fenntartott számú mandátummal a parlament valamelyik vagy mindkét házában, vagy a parlamenti bizottságokban; továbbá egyéb garantált formája a törvényhozás folyamatában való részvételnek;
- hivatalos vagy informális megállapodások arról, hogy bizonyos kormányzati pozíciókat, legfelsőbb bírósági, alkotmánybírósági vagy alacsonyabb szintű bírósági helyeket, továbbá tisztségeket kinevezett tanácsadó testületekben vagy egyéb magas szintű pozíciókban a nemzeti kisebbségek képviselői töltsenek be;
- mechanizmusok, amelyek lehetővé teszik a kisebbségi érdekek figyelembevételét az érintett minisztériumokban, pl. a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó személyzet foglalkoztatásával vagy állandó irányelvek kibocsátásával; valamint
- különleges intézkedések a kisebbségek részvételét illetően a közszolgálatban, valamint közszolgáltatások ellátása a nemzeti kisebbség nyelvén.”

gainak, és így megvalósítja a célt és tudja hozni a várt eredményt.⁶ Ezek között a hátrányos megkülönböztetés tilalma mellett a pozitív diszkriminációnak is meglehet a maga helye alacsonyabb mandátumszerzési küszöbökkel, és a tiszta etnikai pártok illetve a vegyes pártok indításának célszerűsége sem ítéhető meg általános érvényességgel. Ezen túlmenően, az egyéni választókerületi rendszereket (is) alkalmazó államok esetében, a választókerület határainak megvonását illetően kell a kormánynak korrektnek vagy éppen nagyvonalúnak lennie, ám a kisebbségi településszerkezet olyan is lehet, hogy az arányos képviselői rendszerre kell bízni a kisebbségek parlamenti mandátumhoz való juttatását.

A 2001-ben kibocsátott „Varsói irányelvek a kisebbségek választási eljárási részvételéről” tulajdonképpen bizonyos lundi ajánlásokat magyaráznak és látnak el példával, figyelembe véve nemcsak az EBESZ,

⁶ „II. Részvétel a döntési folyamatokban

B. Választások

7) Európában és másutt felhalmozott tapasztalatok igazolják a választási folyamat fontosságát a kisebbségek politikai életben való részvételének elősegítéséhez. Az államoknak garantálniuk kell a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a közügyek intézésében való részvételre, beleértve a szavazati jog és a választhatóságra vonatkozó jog diszkriminációmentes gyakorlását.

8) A politikai pártok alapítására és működésére vonatkozó szabályozásnak meg kell felelnie az egyesülési jog nemzetközi jogelvének. Ebből az elvből az az következik, hogy a közösségi identitás alapján szerveződő politikai pártok, valamint magukat nem kifejezetten egy bizonyos közösség érdekeivel azonosító politikai pártok alapításának szabadsága.

9) A választási rendszernek elő kell segítenie a kisebbségi képviselőket és a kisebbségi befolyás érvényesítését.

- Ott, ahol a kisebbségek területi értelemben koncentráltan élnek, a választókerület határainak ennek megfelelő kialakítása és egyetlen képviselő megválasztása biztosíthatja az elégséges kisebbségi képviselőt.

- Az arányos képviselői rendszerek, ahol egy politikai párt által megszerzett szavazatok határozzák meg a párt mandátumainak számát a törvényhozásban, segíthetnek a kisebbségek képviselőiben.

- A preferenciális szavazás bizonyos formái, ahol a szavazók a választás sorrendjében rangsorolják a jelölteket, szintén elősegíthetik a kisebbségi képviselőket és előmozdíthatják a közösségek közötti együttműködést.

- A törvényhozásban a képviselőre vonatkozó alacsonyabb mandátumszerzési küszöbök meghatározása fokozhatja a nemzeti kisebbségek részvételét a kormányzásban.

10) A választási körzetek földrajzi határai segítsék elő a nemzeti kisebbségek méltányos képviselőt.”

hanem az ENSZ és az Európa Tanács kisebbségvédelmi gyakorlatában kikristályosodott elveket. A dokumentum célja továbbá a választási megfigyelők munkájának segítése. Akárcsak a lundi ajánlások, ezek is a konkrét településszerkezeti, demográfiai jellemzők feldolgozása alapján tartják alkalmasabbnak hol ezt, hol azt a megoldást. Nincs egyetlen üdvözítő, mindenütt alkalmazható megoldás.

Az Európa Tanácson belül a Velencei Bizottság (hivatalos nevén a Joggal a Demokráciáért Bizottság) által elfogadott jelentésekről kell említést tenni.

A 2008-ban elfogadott „Jelentés a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek kettős szavazatának kérdéséről”⁷ a kettős szavazat kifejezést abban az értelemben használja, amelyben a kisebbséghez tartozó személy szavazatot ad le a versengő politikai pártokra az általános, parlamenti választásokon, de van egy extra szavazata is arra, hogy ettől függetlenül kisebbségi parlamenti képviselőre is szavazhasson. A Velencei Bizottság, miután – az említett EBESZ dokumentumokra emlékeztetően –, felsorolja az elméletileg lehetséges és az adott ország sajátosságainak figyelembe vételével alkalmazható megoldásokat, arra utal, hogy ezekhez képest az extra szavazat kivételes intézkedés, és csak akkor igazolható, (i) ha lehetetlen elérni a célt az egyenlő választójogot kevésbé sértő intézkedésekkel, (ii) ha átmeneti jellegű, és (iii) ha csak egy kis létszámú kisebbséget érint.⁸

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 1. kiegészítő jegyzőkönyvének 3. cikke szerint: „A Magas Szerződő Felek kötelezik magukat arra, hogy ésszerű időközönként, titkos szavazással szabad választások tartanak olyan körülmények között, melyek a törvényhozó testület megválasztását illetően biztosítják a nép véleményének kifejezését.”

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának van a választások rendjével összefüggő joggyakorlata, azonban ezen belül a kisebbségekkel összefüggő ügyek száma igen kevés.

⁷ CDL-AD(2008)013 jelzetű dokumentum

⁸ Lásd a Jelentés 71.§-át. (12–13. o.)

A mintegy száz választási vonatkozású ítéletben több országot hasonlóan érintő problémák és azokból fakadó ügyek is voltak.⁹ Az ügyek egy kicsiny csoportja mutatott fel kisebbségvédelmi összefüggéseket, ezek az ország¹⁰ nyelvi megosztottságával illetve az adott országban élő etnikai-nyelvi kisebbségi közösség problémájával kapcsolódtak össze, mint a lettországi orosz kisebbség szerveződésének visszatérő akadályozása vagy a törökországi kurd kisebbség ügyei.¹¹

Az Emberi Jogok Európai Bírósága azonban – eltérően az Egyezmény számos egyéb cikke tekintetében kibontott – joggyakorlatától, a választási kérdések ügyében roppant visszafogott, és a kormányok széleskörű mozgásszabadságát hangsúlyozza.¹² Hangsúlyozva azt, hogy

⁹ Ilyen például a szabadságvesztés büntetést töltők illetve a gondnokság alá helyezett szellemi fogyatékosok *ex lege* kizárása a választójog gyakorlásából, például Anglia, Franciaország, Magyarország és Olaszország esetében. A választásokon vereséget szenvedett vagy a remélt sikert el nem érő pártok, a választási végeredményt prejudikáló törvényhozási lépésekkel szemben is, egyes országok (jellemzően Azerbajdzsán, Oroszország) viszonylatában nagyszámú panaszt nyújtottak be.

¹⁰ ti. Belgium, ahol az, hogy vallon vagy flamand nyelven tette-e le esküjét a képviselő, kihatott az adott parlamenti ciklusban a bizottsági tagságára és bizonyos képviselői jogosítványaira, a bizottsági vitákban való részvételi jogosultságára. (Lásd az EJE: *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium* ügyben 1987. március 2-án hozott ítéletét.)

¹¹ Ezek az ügyek összefonódtak a terrorizmus elleni harccal illetve a szélsőséges mozgalmak vagy a maffiaszervezetek parlamenti bejutását akadályozó törvényhozási lépésekkel. Így Törökország mellett – a baszk szélsőséges mozgalmak miatt –, Spanyolország és Franciaország, míg a maffiaügyekben Olaszország volt többször érintett.

¹² „A Bíróság már megállapította, hogy az 1. jegyzőkönyv 3. cikke egyéni jogokat biztosít, beleértve a választás jogát és a választhatóság jogát. Bármilyen fontosak is ezek a jogok, azonban nem abszolút jellegűek. Mivel a 3. cikk úgy ismeri el őket, hogy *expressis verbis* nem említi, és nem definiálja, van lehetőség „implicit korlátozásokra” és a szerződő államoknak e tekintetben széleskörű mozgásszabadságuk van. Saját belső jogrendjükben a választáshoz való jogot és a választhatósághoz való jogot feltételekhez köthetik, amelyeket a 3. cikk elvben nem zár ki. (Lásd *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium* ügyben 1987. március 2-án hozott ítéletben az 51-52.§-t (...), *Matthews c. Egyesült Királyság* ügyben hozott nagykamara ítélet 63.§-t (...) és *Labita c. Olaszország* ügyben hozott nagykamara ítéletben a 201.§-t.)”

„(...) Mivel az 1. jegyzőkönyv 3. cikke nem tartalmazza a „jogszerű célok” felsorolását, amelyek a jogok gyakorlásával szembeni korlátokat igazolásául hívhatók fel, és nem utal az Egyezmény 8-11. cikkében felsoroltakra sem [NB: ezek a közrendi, közbiztonsági, közegészségügyi stb. klauzulák – KP], a szerződő államoknak jogában áll az ott nem

az államra pozitív, tevési kötelezettségek¹³ hárulnak ezen a téren, a választások szabadsága tekintetében a versengő politikai pártok közötti választás szabadságát,¹⁴ a korlátozásokat tekintve pedig azt, hogy az államoknak nagyobb a mozgásszabadságuk, mint a szabadságok tekintetében. Azt kell szem előtt tartaniuk, hogy (i) a korlátozások célja világos és legitim legyen, (ii) azok nem foszthatják meg a választói jogot lényegétől és ténylegességétől, és (iii) nem lehetnek sem önkényesek, sem aránytalanok.

Mindebből azt érdemes tanulságként levonni, hogy a kisebbségek parlamenti képviselője magyarországi megvalósíthatóságának kérdése, a maga végső soron kedvezményes, pozitív diszkrimináció természetű technikai megoldásával – annak tagadhatatlan fontossága mellett –,

felsoroltakra is hivatkozni, feltéve, hogy összeegyeztethetők a *rule of law* elvével és az Egyezmény általános céljaival (lásd: *Zdanoka c. Lettország* ügyben hozott nagykamarai ítélet 115.§) (...)” (EJEB: *Orujov c. Azerbajdzsán* ügyben 2011. július 26-án hozott ítélet 40. és 42.§-ai)

¹³ „Meg kell továbbá jegyezni, hogy az 1. jegyzőkönyv 3. cikkében átfogott területen mindenekelőtt nem egy tartózkodási vagy be nem avatkozási kötelezettség áll, mint a polgári és politikai jogok java részében, hanem éppen az államot terhelő olyan kötelezettség, hogy pozitív intézkedéseket fogadjon el avégett, hogy „rendezzen” demokratikus választásokat. (*Mathieu Mohin és Clerfayt* ügy 50.§) E tekintetben a Bíróság számolt vet azzal a ténnyel is, hogy a szavazati jog, azaz az 1. jegyzőkönyv 3. cikkében garantált jog „aktív” aspektusa nem valamiféle privilégium. A XXI. században, egy demokratikus államban a vélelemnek azt kell elősegítenie, hogy ezt a jogot minél szélesebb körre terjesszék ki. (*Hirst* (n°2) 59.§)” (EJEB: *Sitaropoulos és Giakoumopoulos c. Görögország* ügyben 2012. március 15-én hozott ítélet 67.§-a)

¹⁴ „Ami a választópolgár akaratának szabad formálódását illeti, a Bíróság megjegyzi, hogy az Európa Tanács szervei ezt mindenekelőtt a közhatóságokat terhelő semlegességi kötelezettségek szempontjából vizsgálták, különösen, ami a média használatát, plakátot, nyilvános helyen való felvonulás jogát, vagy a pártok, jelöltek finanszírozását illeti. (...) Vannak azonban, ezen szabadság által implikált pozitív kötelezettségek is a hatóságokon, jelesül, hogy az állított jelölteket mutassák fel a választóközönségnek és vigyázzanak arra, hogy a jelöltekre vonatkozó információk elérhetőek legyenek. (...) Ami a választópolgár akaratának szabad kifejezését illeti, ez mindenekelőtt azt implikálja, hogy a szavazási eljárást szigorúan tartsák tiszteletben. A választópolgár szavazatát a listákra vagy a jelöltekre úgy kell, hogy leadhassa, hogy nincs kitéve semmilyen fenyegetésnek vagy kényszernek, ami megakadályozná abban, hogy éljen szavazati jogával illetve hogy úgy gyakorolja azt, ahogyan ő akarja.” (EJEB: *Orosz vállalkozók konzervatív pártja c. Oroszország* 2007. január 11-én hozott ítélet, 72-73.§)

az Emberi Jogok Európai Egyezményében és az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában sem könnyen talál egyértelmű fogódzót, mivel az egyelőre a politikai választások szabadsága és a klasszikus diszkrimináció-tilalom koordinátái között formálódott.

2. A kisebbségek parlamenti képviselője biztosításának megoldása néhány országban

A kisebbségi parlamenti jelenlét megoldásának két fő útja van, a rendes és a rendkívüli (preferenciális) megoldások útja.

1) Az első a rendes út, azaz amikor a kisebbségi képviselő különösebb pozitív diszkriminációs segítség nélkül kerül megválasztásra.

Ez megvalósulhat a tiszta listás megoldással (például a román választási rendszerben így kerül be az RMDSZ) vagy egyéni választókerületi megoldással. Előbbi esetben a jelentős, országos kisebbségi létszám, utóbbi esetben annak választókerületi kompakt jellege a meghatározó, feltételezve természetesen a kisebbség választási aktivitását és kötődését a kisebbségi párthoz.¹⁵

Ennek a megoldásnak egy másik változata az, amikor azonban a kisebbség pártja nevében nem utal a kisebbségi, nemzetiségi háttérre, ugyanakkor politikai vonalvezetésében alapvetően a kisebbségi bázis érdekeinek megfelelően politizál. Ez összefügg esetenként azzal, hogy bizonyos országokban¹⁶ a tisztán etnikai alapokon szerveződött, illetve csak etnikai érdekképviseleti párt nem működhet. Ez a helyzet a bulgáriai török kisebbség vagy az albániai görög kisebbség esetében, ahol semleges névvel (előbbi országban Jog- és Igazságpárt, utóbbiban Emberi Jogi Unió) indulnak és előbbi esetben többször is kormánykoalíciós partnerek voltak. A szavazói bázis alapvetően itt is a nagy létszámú, aktív kisebbségi közösségre épül.

¹⁵ Finnországban a svéd néppárt többnyire saját jogon is bejut a helsinki parlamentbe, és szavazói bázisát a Finnország nyugati-délnyugati részén, a balti tengerparton élő svéd ajkú kisebbség alkotja.

¹⁶ Albánia, Bulgária, Grúzia, Törökország.

Egy harmadik megoldás, amikor a bejutásra esélyes nagy politikai pártok gesztusként, vagy éppen kiszámított politikai érdekből vesznek fel esélyes listás vagy egyéni választókerületi helyre kisebbségi háttérű politikust. Ez ugyanakkor, az esetben eredményez valódi kisebbségi képviselést, ha a parlamentbe történt bejutás után már nem tartozik jogilag vagy frakciószabályzat alapján az őt bevívó párt ellenőrzése alá, azaz az illető meg tudja őrizni döntési szabadságát, és azt valóban az adott kisebbségi közösség érdekében gyakorolja. Ez a megoldás a kisszámú, de kiemelkedően fontos vagy pedig a nagyszámú, de a településszerkezeti sajátosságai, azaz például diaszporikus jellege miatt saját kisebbségi választási bázisával választást nyerni nem tudó jelöltek esetében vetődik fel, mindenekelőtt az egyéni választókerületi szisztémákban. (Arra nincs világos jogi megoldás – hacsak nem a kisebbségi szervezet és az ő emberét a parlamentbe besegítő párt megállapodása –, hogy a következő választásokon ez a segítség megismételhető-e és ha igen milyen feltételekkel.)

2) A rendkívüli (vagy preferenciális) út a különleges kedvezmények megoldásain alapul.

Kézenfekvő, történelmi háttérű megoldás bizonyos pozíciókat betöltő személyek számára a parlamenti hely garantálása. Ez értelemszerűen a kétkamarás parlamentekben könnyebben valósítható meg, és a magyar felsőházban, főrendi házban bizonyos egyházi méltóságok esetében ez egyszerre jelentette az adott vallás képviselést, és ha a vallás jellemzően bizonyos nemzetiségekhez – egyhez vagy többhöz – kötődött, úgy például Magyarországon az ortodox főpapok esetében a szerb illetve a román közösség képviselést is megvalósította. Elvilágiasodott korunkban azonban az egyházi méltóság képviselésének tudomásul vétele, az adott valláshoz ilyen vagy olyan okból nem kötődő kisebbségi személy számára nem magától értetődő, ráadásul vélhetően az egyházi stallumból fakadó kötelezettségek az adott püspök, metropolita stb. számára szükségképpen fontosabbak, mint a nemzetiségi háttér. (Ennek jelentősége az egyházanként persze nem azonos, hierarchikus, deontológiai kötöttségek függvényében tud kiélesedni.)

Egyes országokban azonban az autonóm régiók is rendelkeznek a nemzeti parlamentben valamilyen garantált képviselést, akár történel-

mi, akár más alapokon. Így – ha a régió egy adott nemzeti kisebbség egészét vagy jelentékeny részét lefedi –, úgy a régió képviselete révén az adott kisebbség parlamenti képviselete is megvalósul. Ez szintén a kétkamarás rendszerekben tud könnyebben megvalósulni, de az egykamarás finn parlament is él ezzel.¹⁷

A bejutási küszöb átlépése ugyanolyan nehéz lehet egy kis politikai pártnak, mint egy – nemritkán abszolút létszámában is csekély – kisebbségnek. Utóbbi esetében azonban a kimaradás nemcsak egy politikai irányzat, hanem egy nyelvi, nemzetiségi kisebbség érdekeinek artikulációját is megnehezítheti. Ezért a bejutási küszöböt illetően egyes államok vagy eltekintenek annak figyelembe vételétől,¹⁸ vagy pedig a kisebbség esetében egy gyengített, lejjebb engedett küszöböt írnak elő.¹⁹ (Mindezt adott esetben bizonyos kisebbségek alkotmánybeli nevesítésével kapcsolják össze.) Ez a helyzet többek között Románia esetében, ahol a parlamentbe a nem magyar kisebbségek rendszerint csak ezzel a megoldással tudnak bekerülni.

Érdemes megjegyezni, hogy európai szinten nem állapítottak meg kötelezően elfogadandó bejutási küszöböt, és valószínűleg nem is állapítható meg ilyen. Magának a bejutási küszöbnek a legfontosabb funkciója a világos kormánytöbbség megteremtése, és ezzel a kormányzati stabilitást szolgálja, ezért az európai államok java része valamilyen formában alkalmazza.

A legmagasabb általános küszöb Törökországé (10 százalék), – amely lehet, hogy eltúlzott, de az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint mégsem sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményét²⁰ –, ezt köve-

¹⁷ A finnországi, svéd ajkú, autonóm Åland-szigetcsoport egy önálló választókerületet képez és így küld képviselőt a helsinki parlamentbe.

¹⁸ Hollandia.

¹⁹ Németország.

²⁰ „Összegzésként a Bíróság megállapítja, hogy általában véve a 10%-os választási küszöb eltúlzottnak tűnik. Ebben az összefüggésben egyetért az Európa Tanács szerveivel, amelyek hangsúlyozták a küszöb kivételes magas jellegét, és javasolták annak csökkentését. (...) Ez a politikai pártokat arra kényszeríti, hogy olyan stratégiákat kövessenek, amelyek nem járulnak hozzá a választási eljárás átláthatóságához. A jelen ügyben azonban a Bíróság nincs meggyőződve arról, amikor a kérdéses választások sajátos politikai

ti Liechtenstein (8 százalék) majd Oroszország és Grúzia (7 százalék). Többnyire azonban a leadott, érvényes szavazatok 5 százalékát határozzák meg küszöbként.

Ez a listás választás esetében nyilvánvalóan világosabban és egyszerűbben állapítható meg. Hogy a küszöb kisebbségi szempontból magas-e vagy alacsony, az csak országonként és az adott kisebbség létszámát figyelembe véve állapítható meg, feltéve, hogy a kisebbségi választópolgárok mind a kisebbségi pártra, szervezetre szavaznak, és az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy a többségi választópolgárok nem is szavazhatnak kisebbségi listára²¹ vagy ha jogilag szavazhatnak is rá, mintha csak egy parlamenti választásokon induló, ilyen vagy olyan színű párt lenne, de mégsem teszik, mivel fontosabbnak tartják a politikai orientációjuknak megfelelő szavazat leadását. (A tényleges szám kiszámítását bonyolítja, hogy előre nem lehet tudni, hányan vesznek valóban részt a választáson, mennyi lesz az érvénytelen szavazat, és befolyásolja az is, ahogyan az ún. töredék-, azaz küszöb alatti szavazatokat kezelik.) Az állam természetesen alkalmazhat olyan megoldást, ami csak a választópolgárok számából²² számítja az adott küszöböt, legyen az 5 vagy egyéb százalék.

Arra is van példa, hogy a küszöb csak a parlamenti helyek egy része vonatkozásában érvényesül, ahogyan azt Norvégiában vagy Izlandban történik.

Az ún. „kettős szavazás”, mint megoldás a politikai pártok közötti (akár az egyszavazásos, akár az egyéni választókerületi és a listás válasz-

összefüggéseinek fényében vizsgálódik, és a hatást ténylegesen korlátozó korrekciókat és garanciákat is figyelembe veszi, hogy ez a küszöb azzal a hatással járt volna, hogy a panaszosokat megfosztotta volna az 1. kiegészítő jegyzőkönyv 3. cikkében foglalt jogok lényegétől. (EJEB: Yumak és Sadak c. Törökország ügyben 2008. július 8-án hozott ítélet 147 §-a.)

²¹ Ez nyilvánvalóan a kisebbségi választási regisztráció valamelyik formáját feltételezi.

²² A választópolgárok számának számítása egyszerűbb, hiszen alapvetően az állampolgárok száma, mínusz a választójoggal még nem rendelkező fiatal- és kiskorúak száma. A választójoggal rendelkező korosztályból le kell számítani a tényleges választójoguk gyakorlásából szabadságvesztés büntetésüket töltőket és kapcsolódó szankciók által érintetteket illetve a cselekvőképtelen személyeket. Ezek száma azonban töredék százaléka minden országban, ami a küszöb számítását érdemben nem befolyásolja.

tást vegyítő) választásokon túl a kisebbséghez tartozó választópolgárok esetében valamilyen külön kisebbségi választási regisztráció alapján képzett kisebbségi plusz szavazat megadását jelenti, ahol ez a plusz a kisebbségi képviselő bejutását garantálja, mint például Szlovéniában az ottani magyar és olasz kisebbség esetében, de alkalmazza Horvátország is. A kisebbségi választási regisztráció további előnye az, hogy az adott kisebbségen belüli formációk versengése is megoldható, anélkül, hogy ez a tényleges bejutást a kisebbségi politikusok számára matematikailag ellehetetlenítene.

3. Következtetések

Úgy gondolom, hogy a fentiekből látható, hogy általános szabályokat nem állapítottak meg ezen a területen – sem a világon, sem Európában.

A kisebbségi parlamenti képviselőt lehet az adott állam történelmi hagyományain alapuló, de lehet olyan is, ami újabb, alkotmányos²³

²³ Az Alkotmány a kisebbségek parlamenti képviselőtéről nem rendelkezett, hanem az államalkotó tényezői mivolta, egyéni és kollektív kisebbségi jogokra és a kisebbségi önkormányzatiságra fókuszált.

„68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

(2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

(3) A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőtét biztosítják.

(4) A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.

(5) A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

Az Alaptörvény – visszatérve a korábbi nemzetiség fogalomhoz –, lényegében ugyanezt ismétli meg, de a végén kiegészíti az Országgyűlés munkájában való részvételre történő utalással.

„(...)A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.

vagy csak törvényi²⁴ szinten megnyilvánuló politikai akaratot tükröz. Az is igaz, hogy a kifejezett és meg nem valósult ígéret nem kevés gondot okoz, úgy bel-, mint esetleg külpolitikai téren.

Az is tény, hogy nagyon sok európai ország azonban érvényesíti a kisebbségi parlamenti képviselő elvét, köztük több kárpát-medencei szomszédunk is. A megoldások pedig többretűek, az adott államra szabottak, és sokkal inkább matematikai és demográfiai kombinációk bemérésén alapulnak, mintsem valami adott, megkérdőjelezhetetlen, egyetemes szabályon. Az is látható, hogy egyes államok vegyíteni tudnak megoldásokat, és nem minden kisebbségre ugyanazok a szabályok vonatkoznak, hanem a preferenciák különböző kombinációi.²⁵

Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. (...)

XXIX. cikk

„(1) A Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalkozáshoz és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelv-használathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.

(2) A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.

(3) A Magyarországon élő nemzetiségek jogaira vonatkozó részletes szabályokat, valamint a helyi és országos önkormányzataik megválasztásának szabályait sarkalatos törvény határozza meg.” (...)

2. cikk

„(2) A Magyarországon élő nemzetiségek részvételét az Országgyűlés munkájában sarkalatos törvény szabályozza.”

²⁴ A nemzeti és etnikai jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 20. § (1) szerint „A kisebbségeknek – külön törvényben meghatározott módon – joguk van az országgyűlési képviseletre.”

A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény külön szabály erről nem rendelkezik, az Országgyűlés munkájában képviselőként vagy szószólóként történő megválasztás szabályai az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvényben, míg a megválasztott képviselő, illetve a szószóló jogosítványai és státusa az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvényben nyertek rögzítést.

²⁵ Horvátország a '90-es években egy olyan megoldást alkalmazott, amelyben a különválasztotta a lakosság 8%-át elérő kisebbségeket (azaz a szerbeket) és az alatti kisebbségeket. Előbbiek arányosan, utóbbiak pedig a részvételi küszöbtől függetlenül, úgy ke-

Ha az adott kisebbség és általában véve az adott ország kisebbségei meg vannak elégedve a megoldással, akkor az alkotmányos és nemzetközi monitoring intézmények is megértőbbek az atipikus megoldások iránt. A megoldások pedig mindenütt csiszolhatók, javíthatók, reformálhatók.

rültek be a parlamentbe, hogy a magyar, olasz, cseh és szlovák kisebbségnek egy-egy önálló helyet garantáltak, a többieknek (rutén, ukrán, német és osztrák) pedig egyet. A jelenlegi megoldásban speciális választókerületet képeztek a kisebbségeknek, tizenkettőt. A huszonkettő elismert kisebbségből három helyet biztosítanak a szerbeknek, egyet-egyét a magyaroknak és az olaszoknak, míg a cseh és a szlovák kisebbség egy közös képviselőre, és az összes többi kisebbség két közös képviselőre szavazhat. Így végül is nyolc képviselővel egészítik ki a Szabort.

Latorcai Csaba

A nemzetiséghez tartozók önkormányzáshoz fűződő jogai az Alaptörvény és a nemzetiségi törvény tükrében. Rövid történeti áttekintés 1993-tól. A „kakukktójtás”¹ jelenség

„Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.”
(Szent István király intelmei Imre herceghez)

A szakirodalom szerint az „önkormányzat” fogalom többféle értelemben használatos. Beszélhetünk helyi önkormányzatokról a helyi közhatalom gyakorlásával összefüggésben, kisebbségi (nemzetiségi) önkormányzatokról a kisebbségi (nemzetiségi) kollektív jogok gyakorlása szempontjából, de használatos ennél jóval szélesebb értelemben is, például a köztestületek (kamarák) esetében, és további más szervezet-típusoknál is találkozhatunk az önkormányzati elven történő működés szabályaival.

¹ 45/2005. (XII. 14.) AB határozat:

„III/1. A lépéskényszert illetően mindenekelőtt azt kell hangsúlyozni, hogy Magyarország kétoldalú kisebbségvédelmi egyezményeiben (így a Ljubljanában, 1992. november 6-án kötött magyar-szlovén kisebbségvédelmi megállapodás 8. cikkében, az Eszéken, 1995. április 5-én kötött magyar-horvát kisebbségvédelmi megállapodás 9. cikkében, a 2003. október 21-én, Budapesten kötött magyar-szerb kisebbségvédelmi megállapodás 9. cikkében), illetve az 1991. május 31-i magyar-ukrán kisebbségvédelmi nyilatkozat 6. cikkében a saját önkormányzatok létrehozásának biztosítására vállalt kötelezettséget. Emellett rá kell mutatni arra, hogy az Európa Tanács égisze alatt megkötött, a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye magyarországi végrehajtásáról készített jelentésében a magyar kormány is utalt a közismert problémára, s ezt a végrehajtást ellenőrző testület nyugtázta is: „a Tanácsadó Bizottság osztja azt az országjelentésben is bemutatott, illetve más források által is megerősített aggodalmat, amely a kakukktójtás-jelenségre hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra a helyzetre, amikor a választási rendszer nyitottságából adódóan az adott kisebbséghez nem tartozó személyeknek sikerül az adott kisebbség képviselőiként megválasztatni magukat.”

41/2012. (XII. 6.) AB határozat a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény egyes rendelkezései alaptörvény-ellenességének megállapítására irányuló indítvány elutasításáról:

Az önkormányzat fogalma a legáltalánosabban (ön)szerveződési, működési, döntéshozatali elvet jelent, vagyis önkéntes szerveződést, önálló működést és döntéshozatalt és egy sajátos kapcsolatot más szervezetekhez, szervezetekhez, az államhoz.

Az önkormányzat fogalomról, így a nemzetiségi önkormányzat fogalmáról sem lehet beszélni anélkül, hogy az autonómia fogalom tartalmát ne fejtenénk ki, önkormányzat ugyanis nem létezik autonómia, azaz a másoktól való elkülönülés, tehát függetlenség nélkül. Az is nyilvánvaló, hogy ennek az autonómiának a terjedelme meghatározó az önkormányzatra nézve, minél teljesebb az autonómia, annál teljesebb az önkormányzáshoz való jog.

Vizsgáljuk most ezt meg a kisebbségi (nemzetiségi) önkormányzatokra szűkítve, hiszen jelen témánk az önkormányzatok egy különleges típusához a kisebbségi (nemzetiségi) önkormányzatokhoz kapcsolódik.

1. Az Alaptörvény és a nemzetiségi törvény vonatkozó rendelkezései

A nemzetiségi önkormányzat közjogi jogállású önkormányzat, alapjait az Alaptörvény rakja le, részletszabályait sarkalatos törvény állapítja meg, szoros összhangban az Európa Tanács 1985-ben elfogadott Helyi Önkormányzatok Európai Kartájában megfogalmazott alapelvekkel.

„1.1. Az Alkotmánybíróság emlékeztet arra, hogy már a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényből (a továbbiakban: Nektv.) következő, valamint ezzel párhuzamosan a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának és a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményből eredő kötelezettségek végrehajtása visszatérően szembesült azzal az alapproblémával, ami a hiteles etnikai/nyelvi kisebbségi adatsor hiányára, illetve az elkészíthetőségével szemben táplált fenntartásokra, az egymást követő népszámlálások adataiban rejlő belső ellentmondásokra, illetve a kormányok és a kisebbségek különböző technikával készített becslései összeegyeztethetőségének nehézségére mutatott vissza.

Mindaz mindenekelőtt a kisebbségi önkormányzati választások számos alkalommal tapasztalt ún. kakukktójtás jelenségben került a figyelem előterébe, amikor ti. egy adott kisebbség nevében olyanok léptek fel, akiket maguk az érintett kisebbségek sem tekintettek maguk közé tartozónak és ezzel egyes kisebbségi önkormányzatok megalakítását és működését is nehezíteni tudták.”

Az Alaptörvény vonatkozó rendelkezései:

- deklarálja a nemzetiségi nyelv és kultúra védelmét, ápolását;²
- kinyilvánítja – a véleménynyilvánítási szabadság kontextusában – a nemzetiséghez tartozók emberi méltóságának védelmét;
- rögzíti a megkülönböztetés tilalmát;
- rögzíti, hogy az állam az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását segíti;
- külön cikkben rendelkezik arról, hogy a nemzetiségek államalkotó tényezők; ugyanitt rögzíti a nemzetiségek önazonosságához, az anyanyelvhasználathoz, a névhasználathoz, az oktatáshoz és a kultúrához, a helyi és országos önkormányzatok létrehozásához fűződő jogát;³

² NEMZETI HITVALLÁS

„Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.”

³ SZABADSÁG ÉS FELELŐSSÉG

„IX. cikk

(1) Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához.

(2) Magyarország elismeri és védi a sajtó szabadságát és sokszínűségét, biztosítja a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit.

(3) A demokratikus közvélemény kialakulásához választási kampányidőszakban szükséges megfelelő tájékoztatás érdekében politikai reklám médiaszolgáltatásban kizárólag ellenérték nélkül, az esélyegyenlőséget biztosító, sarkalatos törvényben meghatározott feltételek mellett közölhető.

(4) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére.

(5) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.

(6) A sajtószabadságra, valamint a médiaszolgáltatások, a sajtótermékek és a hírközlési piac felügyeletét ellátó szervre vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”

„XV. cikk

(1) A törvény előtt mindenki egyenlő. Minden ember jogképes.

- végül, s jelen tárgyunk szempontjából kiemelt fontossággal rögzíti a nemzetiségek országos szintű képviselétét.⁴

Az idézett rendelkezésekből egyértelmű, hogy az Alaptörvény mind a nemzetiséghez tartozó egyén, mind pedig a nemzetiségi közösségek autonómiáját elismeri, sőt védi, egyben kiemelt figyelmet szentel a nemzetiségi önkormányzat szervtípusnak.

Vizsgáljuk most meg a nemzetiségek jogairól szóló sarkalatos törvény rendelkezéseit, kifejezetten az önkormányzatiságra vonatkozóan. Előljáróban hangsúlyozni szeretném, hogy a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény (a továbbiakban: nemzetiségi törvény, a lábjegyzetben Njtv.) megőrizte a kisebbségi önkormányzatiság 1993-as

(2) Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja....

(4) Magyarország az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását külön intézkedésekkel segíti.”

„XXIX. cikk

(1) A Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalásához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.

(2) A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.

(3) A Magyarországon élő nemzetiségek jogaira vonatkozó részletes szabályokat, a nemzetiségeket és a nemzetiségként való elismerés feltételeit, valamint a helyi és országos nemzetiségi önkormányzatok megválasztásának szabályait sarkalatos törvény határozza meg. Sarkalatos törvény a nemzetiségként való elismerést meghatározott idejű honossághoz és meghatározott számú, magát az adott nemzetiséghez tartozónak valló személy kezdeményezéséhez kötheti.

⁴ AZ ÁLLAM, Az Országgyűlés, 2. cikk

(1) Az országgyűlési képviselőket a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos szavazással, a választók akaratának szabad kifejezését biztosító választáson, sarkalatos törvényben meghatározott módon választják.

(2) A Magyarországon élő nemzetiségek részvételét az Országgyűlés munkájában sarkalatos törvény szabályozza.

(3) Az országgyűlési képviselők általános választását – az Országgyűlés feloszlása vagy feloszlata miatti választás kivételével – az előző Országgyűlés megválasztását követő negyedik év április vagy május hónapjában kell megtartani.

víványait, valamint továbbfejlesztette azt a kisebbségi önkormányzati és a helyi önkormányzati rendszer sajátos kapcsolatrendszerében olyan módon, hogy tekintettel volt a kisebbségi önkormányzati rendszer sajátosságaira, egyben igazodott – hangsúlyozandó, hogy nem alárendelt, hanem mellérendelt pozícióban – a szintén megújított helyi önkormányzati rendszerhez.

2. A nemzetiségi önkormányzatiság alapelemei⁵

A nemzetiségi önkormányzatiság alapelemeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- Magyarország garantálja a nemzetiségek valós közösségeinek öngazgatáshoz, önkormányzatisághoz való jogát.
- A nemzetiségi önkormányzat törvényben meghatározott nemzetiségi közszolgáltatási feladatokat ellátó, testületi formában működő, jogi személyiséggel rendelkező, demokratikus választások útján e törvény alapján létrehozott szervezet, amely a nemzetiségi közösséget megillető jogosultságok érvényesítésére, a nemzetiségek érdekeinek védelmére és képviseletére, a feladat- és hatáskörébe tartozó nemzetiségi közügyek települési, területi vagy országos szinten történő önálló intézésére jön létre.
- A nemzetiségi kulturális autonómia: olyan kollektív nemzetiségi jog, amely az e törvény szerinti intézmény-összességnek és nemzetiségi önszerveződéseknek a nemzetiségi közösség által öngazgatással történő működtetése során megvalósuló önállóságban testesül meg.
- A nemzetiségi önkormányzatok között nincs alá-fölérendeltségi viszony. A helyi önkormányzatok és a nemzetiségi önkormányzatok között nincs alá-fölérendeltségi viszony.
- A nemzetiségi önkormányzatok alapvető feladata a nemzetiségi érdekek védelme és képviselete a nemzetiségi önkormányzati

feladat- és hatáskörének gyakorlásával. A nemzetiségi önkormányzatok által ellátott feladat- és hatáskörök jogszerű gyakorlása alkotmánybírói és bírósági védelemben részesül.

- Az egyes nemzetiségek közvetlen választással a községben, a városban és a fővárosi kerületben települési, a fővárosban és a megyében területi (helyi), valamint országos nemzetiségi önkormányzatot hozhatnak létre.
- A nemzetiségi önkormányzati jogok a nemzetiséghez tartozó választópolgárok közösségét illetik meg, akik ezeket a jogukat törvényben meghatározott módon, választott képviselőik útján gyakorolják.
- A nemzetiségi önkormányzati jogok – ha a nemzetiségi törvény eltérően nem rendelkezik – minden nemzetiségi önkormányzat tekintetében egyenlőek.
- A nemzetiségi önkormányzatok feladat- és hatásköre eltérő lehet.
- A nemzetiségi önkormányzat jogi személy.
- A nemzetiségi önkormányzati feladat- és hatáskörök a nemzetiségi önkormányzat testületét illetik meg.
- Nemzetiségi önkormányzatnak a nemzetiségi törvény állapíthat meg kötelező feladat- és hatáskört, ezzel egyidejűleg a kötelező feladat- és hatáskör ellátásához az Országgyűlés biztosítja az azal arányban álló forrást és eszközrendszert.
- A nemzetiségi önkormányzatok a feladat- és hatáskörükbe tartozó nemzetiségi közügyekben – a törvény keretei között – önállóan vagy más szervekkel együttesen járhatnak el.
- A nemzetiségi önkormányzat a nemzetiségi közügyek intézése során feladat- és hatáskörében eljárva határozatot hoz, önállóan igazgat, tulajdona tekintetében tulajdonosként jár el, önállóan megalkotja költségvetését és ezen alapuló költségvetési gazdálkodást folytat.
- Az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettese figyelemmel kíséri a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak érvényesülését és megteszi a külön törvény szerinti szükséges intézkedéseket.

⁵ Njtv. Preambulum, 2. § 2.,3. pont, 8. §, 10. § (1)-(2) bekezdése, 50. §, 76. §, 78. §.

A tanulmány tárgyára tekintettel fel kell tennünk az önkormányzatiság egyik legfontosabb, de mindenképpen első kérdését, tehát azt, hogy hogyan jön létre az önkormányzat, kik gyakorolják az önkormányzati jogokat?

A magyarországi nemzetiségekkel, jogaikkal, autonómiájukkal foglalkozó tudományos munkák sora indul ki abból a tényből, hogy a hazai nemzetiségek esetében a területi szétszórtság, valamint többségük-nél a számosság okán is, territoriális autonómia nem valósítható meg, csak személyi elvű autonómiában lehet gondolkodni.

Elfogadva ezt, azt is meg kell állapítani, hogy a személyi elv – már az elnevezés is mutatja – alapja a személyek hovatarozása, kulcskérdés annak eldöntése, hogy az adott személy a nemzetiségi közösséghez tartozik-e. Ez volt és mai is ez a magyarországi nemzetiségpolitika alapkérdése.

Az Alkotmány tulajdonképpen megalkotása óta rögzíti a hazánk területén élő valamennyi nemzetiség számára az anyanyelven történő oktatás és a kultúrája ápolásának lehetőségét,⁶ azonban csak 1989. október 23-án jelenítette meg a nemzetiségi jogokat (akkor még nemzeti és nyelvi kisebbségként beszélt a nemzetiségekről), az alapvető jogok és kötelezettségek fejezetében.⁷

A nemzetiségekre vonatkozó rendelkezések 1990-ben két ízben is módosultak: március 12-től nevesítetten megjelentek a képviseleti jo-

⁶ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 1949. augusztus 20-án kihirdetett szövege szerint:

„49. § (1) A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.

(2) A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.”

⁷ 1949. évi XX. törvény A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA (az 1989. évi XXXI. törvénnyel megállapított szöveg):

„68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

(2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és nyelvi kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.”

gok,⁸ majd június 25-től a szövegbe került a nemzeti és etnikai kisebbség elnevezés⁹ (ez az elnevezés több mint 20 évig tartotta magát, az ismert averziók ellenére), továbbá az állami védelem, a nemzeti és etnikai kisebbségek képvisellete (itt megjegyzendő, hogy hosszú évekig tartó vitát nyitott ez a megfogalmazás arról, hogy a helyi szintű képviselet megteremtésével teljesítettnek tekinthető-e participációs jog biztosítása), végül egy fontos garanciális szabály, miszerint a nemzetiségi jogokról szóló törvény kétharmados törvénynek minősül. Szeptember 30-tól a szabályozás kiegészült azzal, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.¹⁰

Az Alkotmány felhatalmazásán alapuló, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt¹¹ (a továbbiakban:

⁸ Az 1990. évi XVI. törvénnyel megállapított szöveg: „(3) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek képviselétét az Országgyűlésben és a tanácsokban biztosítani kell. Az Országgyűlés a 71. § (1) bekezdése szerinti választástól függetlenül a kisebbségek képviselétére – külön törvényben meghatározott módon és számban – országgyűlési képviselőket választ.”

⁹ 1990. évi XL. törvénnyel megállapított szöveg:

„68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

(2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

(3) A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviselétét biztosítják.

(4) A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

¹⁰ 1990. évi LXIII. törvénnyel megállapított szöveg:

„68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

(2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

(3) A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviselétét biztosítják.

(4) A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.

(5) A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

¹¹ A törvényt az Országgyűlés 1993. július 7-ei ülésnapján fogadta el.

Nek. tv.) három év elteltével alkotta meg az Országgyűlés, az első kisebbségi önkormányzati választásokra pedig 1994-ben került sor.¹²

Ehhez az első 1994-es választásokhoz kapcsolódik az Alkotmány választójogi rendelkezéseinek módosítása is, miszerint a „Magyar Köztársaság területén élő minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy az országgyűlési és a helyi önkormányzati, továbbá a kisebbségi önkormányzati választásokon választható és – ha a választás, illetőleg népszavazás napján az ország területén tartózkodik – választó legyen, valamint országos vagy helyi népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen.”¹³

3. Tapasztalatok a lezajlott nemzetiségi önkormányzati választások tükrében

Az első, 1994. december 11-ei helyi kisebbségi önkormányzati választáson 679 helyi kisebbségi önkormányzat alakult, az 1995. november 19-ei pótválasztáson további 138.

A megelőző választásokhoz képest – az Kormány az 1997–1999 évekről szóló (kétéves) beszámolójának adatai, illetőleg értékelése sze-

¹² A Nek. tv. 64. §-a értelmében a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény XI. fejezete helyébe az 1994. évi általános önkormányzati választások kitűzésének napján a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok védelméről szóló szabályok lépnek. A 32. § (1)-(3) bekezdése értelmében (1994. október 20-tól) az országos önkormányzati választói gyűlést „a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásának napjától számított 60 napon belül kell megtartani. A helyi választási bizottság a választói gyűlést kezdeményező választópolgárok [31. § (3) bek.] egy közös megbízottjával kiegészül az elektori választás időtartamára. A közös megbízott kizárólag az adott kisebbség választói gyűlésével kapcsolatos ügyekben jogosult részt venni a helyi választási bizottság tevékenységében. Az elektor megválasztására a településen élő ugyanazon nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozó lakosok gyűlése a jogosult. A választói gyűlés akkor határozatképes, ha legalább 10 fő megjelent. A résztvevők nyílt jelölés alapján készített szavazólappal, titkos szavazással, egyszerű többséggel döntenek az elektor megválasztásáról.”

¹³ Az Alkotmány 70. § (1) bekezdésének – az 1994. évi LXI. törvénnyel megállapított, 1994. október 7-től hatályos – szövege.

rint – az „1998. október 18-ai kisebbségi választások eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy a polgárok egyre szélesebb körben igénylik a kisebbségi önkormányzati rendszert.” A beszámoló összességében 65,5 százalékos növekedést jelez a korábbi ciklusban megválasztott kisebbségi önkormányzati számokhoz képest: 1360 helyi, 9 fővárosi kisebbségi önkormányzat alakult.

Az 1998. évi választások kapcsán a beszámoló sommázta, hogy a választások során tapasztalt diszfunkciókat ki kell küszöbölni. A választások során „az adott kisebbség részéről felmerült a kétely, hogy néhány olyan nemzetiségi önkormányzat alakult, amelyek képviselőit az adott közösség nem ismeri, korábban nem vettek részt a kisebbségi közéletben. Ez a folyamat akadályozta, hogy megalakuljon a hazai románság országos önkormányzata.”

Az országos választásra – 11 nemzetiségi közösség esetében – 1999. február 15-éig került sor, egyetlen kisebbség esetében volt sikertelen: a román kisebbség elektori gyűlése mind az első, mind pedig a második alkalommal határozatképtelen volt, így a hatályos szabályozás szerint a román országos önkormányzat nem alakulhatott meg.

A jelzett probléma megoldására csak jogszabály-módosítással kerülhetett sor, ezért az országgyűlés 1999. július 22-ei ülésnapján elfogadta az 1999. évi LXV. törvényt, amely – egyebek mellett – módosította az elektori gyűlés határozatképességére, összehívására vonatkozó szabályokat.¹⁴

¹⁴ A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény, valamint a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról szóló 1999. évi LXV. törvény:

„1. § A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény (a továbbiakban: Nek. tv.) 33. §-a a következő új (3) bekezdéssel egészül ki, egyidejűleg a jelenlegi (3) bekezdés jelölése (4) bekezdésre változik:

„(3) A (2) bekezdés szerint összehívott elektori gyűlés határozatképtelensége esetén az Országos Választási Bizottság egy alkalommal ismételt összehívja az elektorok gyűlését a határozatképtelen gyűlés időpontjától számított 60 napon belüli időpontra.”

2. § A Nek. tv. 34. §-ának utolsó mondata helyébe a következő rendelkezés lép:

„Az elektorok gyűlése határozatképes, ha azon legalább a megválasztott elektorok fele részt vesz.”

A módosítással, jelesül a küszöb leszállításával és a választás szükség szerinti megismételhetőségével a jogalkotó az alkotmányos viszásság kiküszöbölését kívánta elérni. Tekintettel arra, hogy a Magyarországi Románok Országos Önkormányzata 1999. szeptember 18-án megalakult, a jogalkotó cél e tekintetben megvalósult.

Zárójelben jegyezzük meg, hogy az időközi választás intézménye kevésbé váltotta be a hozzá fűzött elvárásokat, a megszűnések száma ugyanis viszonylag magas volt, két év alatt 43 helyi kisebbségi önkormányzat szűnt meg, a kiírt időközi választások pedig többségükben eredménytelenek voltak.

1999-ben végül valamennyi kisebbség megalakította országos önkormányzatát, 1999. január 24-én az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, február 6-án az Ukrán Országos Önkormányzat, és utolsóként az előbb említett Magyarországi Románok Országos Önkormányzata jött létre.

2002-ben a megválasztott kisebbségi önkormányzatok száma az 1998. évi adatokhoz képest 37,9 százalékkal nőtt. A választások kapcsán a negatív tendenciák tovább erősödtek. Megjelentek az úgynevezett kedvezményes mandátummal való visszaélések is, a települési önkormányzati választásokon – a helyi hatalmi viszonyok befolyásolása céljából – olyan jelöltek indultak, és a kisebbségi kedvezmény segítségével

3. § A helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény 50/C. §-ának (7) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

„(7) Ha a helyi kisebbségi önkormányzat képviselő-testületét feloszlatták vagy feloszlott, illetőleg ha a képviselők száma a képviselő-testület működéséhez szükséges létszám alá csökken [(6) bekezdés], időközi választást kell tartani.”

5. § A Ve. a következő alcímmel és 115/A. §-sal egészül ki:

„Megismételt választás

115/A. § Ha a választást a választási bizottság vagy a bíróság megismételteti, az illetékes választási bizottság a megismételt választást a megismételtetett választást követő 30 napon belülre tűzi ki.”

6. § (1) Ez a törvény a kihirdetését követő 30. napon lép hatályba.

(2) Az 1. §-ban foglalt rendelkezést azon kisebbségek esetén, amelyek e törvény hatálybalépésekor azért nem rendelkeztek országos önkormányzattal, mert az országos önkormányzatot választó elektori gyűlés határozatképtelen volt, úgy kell alkalmazni, hogy az Országos Választási Bizottság az e törvény hatálybalépésétől számított 60 napon belüli időpontra összehívja az országos önkormányzatot választó elektori gyűlést.”

jutottak mandátumhoz, akik nem voltak az adott kisebbségi közösség tagjai. A visszaélések számának növekedésével párhuzamosan erősödött a kisebbségi közösségek azon követelése, hogy csak a kisebbségi közösség tagja legyenek választók és választhatók.

2006-ban gyökeresen átalakított kisebbségi önkormányzati választójogi rendszeren nyugvó választásra került sor, az Országgyűlés ugyanis évekig húzódó előkészítést követően, 2005. október 17-én elfogadta a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi CXIV. törvényt. Az új szabályozás értelmében a választás kisebbségi választói jegyzéken alapult.¹⁵ Országszerte 2933 választói jegyzék készült, melyekre 199 789 fő iratkozott fel. A kitűzött választások száma 2077 volt. A jelölteket regisztrált kisebbségi szervezetek indították.¹⁶ Az új választási rendszerben a választást megelőző időszakhoz képest 13,6 százalékkal, 234 önkormányzattal nőtt a kisebbségi önkormányzatok száma.

A 2007. évi területi és országos kisebbségi önkormányzati választások alapjául a megelőző évi helyi önkormányzati választások szolgáltak, tekintettel a közvetett választást jelentő elektori rendszer sajátosságaira.¹⁷ A települési szint eredményeibe tehát kódolva voltak a területi

¹⁵ A kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi CXIV. törvény 2. § (1) bekezdése értelmében a települési kisebbségi önkormányzati választásokon választó és választható, aki a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben meghatározott kisebbséghez tartozik, és a kisebbséghez tartozását vállalja és kinyilvánítja, magyar állampolgár, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választójoggal rendelkezik, és a kisebbségi választói jegyzékben szerepel.

¹⁶ A kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi CXIV. törvény 26. § (2) bekezdés a) pontja értelmében a jelölő szervezet az egyesülési jogról szóló törvény szerint bejegyzett olyan társadalmi szervezet (ide nem értve a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szerint bejegyzett szervezetet), amelynek alapszabályában – a települési kisebbségi önkormányzati választás évét megelőző legalább 3 éve – rögzített célja az adott nemzeti vagy etnikai kisebbség képviselete.

¹⁷ A kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi CXIV. törvény 12. §-a és 21. §-a értelmében a területi és az országos kisebbségi önkormányzati kép-

és országos szint eredményei, hiszen a települési szinten megválasztott „kakukktojás” ebbéli minőségét elektorként is megőrizte.

A 2007. március 4-ére kitűzött országos választáson 24 jelölő szervezet állított listát, amelyeken 717 jelölt, területi szinten a 96 jelölő szervezet listáján 1272 jelölt szerepelt. A választás eredményeképpen valamennyi kisebbség megválasztotta országos önkormányzatát, továbbá 57 területi önkormányzat alakult.

A 2011. október 3-án és 2011. január 9-én megtartott települési, valamint területi és kisebbségi önkormányzati választások másodízben bonyolódtak a 2005. évi szabályozás szerint, „a puding próbája az evés” elve alapján egyértelműen kidomborodtak a szabályozás pozitív és negatív vonásai. (A pontosság kedvéért jelzem, hogy 2010-ben módosult a kisebbségi testületbe beválasztható képviselők száma, összhangban a helyi önkormányzati testületi létszámokkal.)¹⁸ A 2006. évi választási eredményekhez képest a megalakult települési kisebbségi önkormányzatok száma tovább nőtt, 12,67 százalékkal, illetve 259 önkormányzattal. Területi szinten érdemi változásra nem került sor, 57 helyett 58 területi

viselők választásokon választó és választható, aki a települési kisebbségi önkormányzat tagja, tehát elektor.

¹⁸ A kisebbségi önkormányzati képviselők számának csökkentése érdekében szükséges törvények módosításáról

2010. évi LXII. törvény 1. § (1) bekezdése értelmében:

A közgyűlés tagjainak száma

a) 15 fő, ha a megalakult települési kisebbségi önkormányzatok száma nem több mint 15,

b) 21 fő, ha a megalakult települési kisebbségi önkormányzatok száma 16 és 50 között van,

c) 25 fő, ha a megalakult települési kisebbségi önkormányzatok száma 51 és 100 között van,

d) 29 fő, ha a megalakult települési kisebbségi önkormányzatok száma 101 és 200 között van,

e) 37 fő, ha a megalakult települési kisebbségi önkormányzatok száma 201 és 500 között van,

f) 53 fő, ha a megalakult települési kisebbségi önkormányzatok száma több mint 500;

2. § (1)-(2) bekezdése értelmében a települési kisebbségi önkormányzati testület képviselőinek létszáma 4 fő,

a megyei, a fővárosi kisebbségi önkormányzat képviselőinek létszáma 7 fő.

kisebbségi önkormányzat kezdhette meg működését, és valamennyi országos önkormányzat megalakult.

4. Következtetések. Hogyan iktatható ki a „kakukktojás” jelenség?

Ahogy korábban utaltam rá, a nemzetiségi közösségek részéről választási ciklusról ciklusra egyre erősödő igényként fogalmazódott meg az az igény, hogy nemzetiségi önkormányzatot csak a nemzetiséghez tartozók hozhassanak létre. Ezt az igényt – több jelentésében is – megfogalmazta az alapvető jogok biztosának jogelődje, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa is. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a települési kisebbségi önkormányzatok száma választásról választásra folyamatosan növekszik, egyre nő azon települések száma, ahol korábban semmi sem utalt nemzetiségi jelenlétre.¹⁹

A kisebbségi önkormányzati választási rendszert érő kritikák mindegyikében fellelhető elem az, hogy a népszámlálási adatok viszonyítási alapként szolgálnak a valós közösségi jelenlét megállapításához.

A 2006/2007. évi, valamint a 2010/2011. évi nemzetiségi választások egyaránt a 2005-ben átalakított választójogi rendszeren alapultak, tehát ugyanazon szabályok alapján másodízben lehetett következtetéseket levonni. A következtetések levonásának alapjául – kézenfekvő módon – a 2001. évi népszámlálási adatok szolgáltak.²⁰

Megoldás: a nemzetiségi közösség jelenléte adott településen – kö-

¹⁹ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa 475/2010. számú a 2010. évi települési kisebbségi önkormányzati választásokról szóló jelentése (45. oldal).

²⁰ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa a 475/2010. számú a 2010. évi települési kisebbségi önkormányzati választásokról szóló jelentésében (25. oldal) a következőket állapította meg:

„A 13 nemzeti és etnikai kisebbség népszámlálási adatainak és a kisebbségi választói jegyzékben szereplő választópolgárok számának összevetésével az alábbi megállapítások tehetők:

A 2010. évi választásokon összeállított legalább 30 fős kisebbségi választói jegyzékek közül 215 esetében kérdéses, hogy azt valóban az érintett közösség tagjai hozták-e létre. A népszámlálás adatai szerint ugyanis e településeken az érintett kisebbséghez tartozók létszáma nem haladja meg a 3 főt. E választói jegyzékek közül 116-ot olyan települése-

telező regisztráció hiányában – a népszámlálási adatok alapján állapítható meg a leghitelesebben. Már 2005-ben, de 2010-ben még markánsabban felvetődő kérdés volt a választójogosultság kérdése, egyre többen támogatták a kisebbségi választójog kiterjesztését az anyaországi, illetőleg uniós polgárokra. Ez a kérdés szoros összefüggésben volt az Alkotmánnyal, amely az Európai Unióhoz történt csatlakozás óta lehetővé tette, hogy az uniós polgár részt vegyen a helyi önkormányzati választáson, sőt az aktív választójog mellett részleges passzív választójoga is volt, hiszen polgármesterré, főpolgármesterré ugyan nem, de helyi önkormányzati képviselővé megválasztható volt.²¹

ken állítottak össze, ahol négy ével korábban nem tudott megalakulni kisebbségi önkormányzat.”

²¹ Az Alkotmány módosításáról szóló 2002. évi LXI. törvénnyel megállapított szöveg, hatályos az Európai Unióhoz történő csatlakozásról szóló nemzetközi szerződést kihirdető törvény hatályba lépésének napjától:

„70. § (1) A Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező minden nagykorú magyar állampolgárt megillet az a jog, hogy az országgyűlési képviselők választásán választó és választható legyen, valamint országos népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen.

(2) A Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező minden nagykorú magyar állampolgárt és az Európai Unió más tagállamának a Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező nagykorú állampolgárát megilleti az a jog, hogy a helyi önkormányzati képviselők és a polgármesterek választásán választható és – amennyiben a választás, illetve a népszavazás napján a Magyar Köztársaság területén tartózkodik – választó legyen, valamint helyi népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen. Polgármesterré és fővárosi főpolgármesterré magyar állampolgár választható.

(3) A Magyar Köztársaságban minden menekültként, bevándoroltként vagy letelepedettként elismert nagykorú személyt megillet az a jog, hogy a helyi önkormányzati képviselők és a polgármesterek választásán – amennyiben a választás, illetve a népszavazás napján a Magyar Köztársaság területén tartózkodik – választó legyen, valamint a helyi népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen.

(4) A Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező minden nagykorú magyar állampolgárt és az Európai Unió más tagállamának a Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező nagykorú állampolgárát megillet az a jog, hogy az európai parlamenti választáson választható és választó legyen.

(5) Nincs választójoga annak, aki jogerős ítélet alapján a cselekvőképességet korlátozó vagy kizáró gondnokság, illetőleg a közügyek gyakorlásától eltiltás hatálya alatt áll, szabadságvesztés büntetését vagy büntetőeljárásban elrendelt intézeti kényszergyógykezelését tölti. Az Európai Unió más tagállamának a Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező nagykorú állampolgára akkor sem választható, ha az állampolgársága szerinti állam

Megoldás: a nemzetiségi önkormányzati választásokon a választójogosultak köre kiterjesztendő a helyi önkormányzati választásokon választójoggal rendelkezők körére, biztosítandó ezzel a két testület közti „átjárhatóságot is”, ezzel a kedvezményes mandátum megteremtésének (visszaállításának) lehetőségét.

A területi és országos szint esetében több cikluson átívelő problémaként jelentkezett, hogy a területi és az országos szint, valamint képviselt közösségek közti kapcsolatot az electorok biztosítják, ez a közvettség a települési szinten a rendszerbe kerülő „kakukktójást” bejuttatta a területi és az országos szintű testületbe, megduplázta, triplázta ezzel a problémát. Megoldás: egyidejű, közvetlen választás.

5. Nóvumok a 2011. évi szabályozásban

Az előzőekben összefoglalt, háromelemű problémacsomagra a nemzeti-ségi törvény a következő megoldást kínálja:

- közvetlen, egyidejű választás helyi (község, város, fővárosi kerület; megye) és országos szinten, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek általános választásának napján;
- a nemzetiségi önkormányzati választáson választó, aki a nemzetiségi névjegyzékben szerepel. A nemzetiségi névjegyzékbe kérelmére fel kell venni azt, aki a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán szavazati joggal rendelkezik, a nemzetiségi törvényben meghatározott nemzetiséghez tartozik, és e nemzetiséghez tartozását e törvényben meghatározott tartalommal és a választási eljárásról szóló törvényben meghatározott eljárási rendben megvallja;
- a választáson a nemzetiségi névjegyzékbe vett választópolgár választható, ha a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választható, továbbá nyilatkozatot tesz arról, hogy a nemzetiség képviselőjét vállalja, a választást megelőző

jogszabálya, bírósági vagy más hatósági döntése alapján hazájában kizárták e jog gyakorlásából.”

tíz évben általános vagy időközi nemzetiségi önkormányzati választás során nem volt más nemzetiség önkormányzatának jelöltje, és a nemzetiségi közösség nyelvét beszéli, kultúráját és hagyományait ismeri;

- a települési nemzetiségi önkormányzati képviselők választását ki kell tűzni, ha a településen az adott nemzetiséghez tartozó személyek száma – a legutolsó népszámlálásnak az adott nemzetiséghez tartozásra vonatkozó kérdéseire nyújtott adatszolgáltatás nemzetiségenként összesített adatai szerint – a harminc főt eléri, területi nemzetiségi önkormányzati képviselők választását ki kell tűzni, ha a fővárosban, megyében kitűzött települési választások száma legalább tíz. Az országos nemzetiségi önkormányzati képviselők választását ki kell tűzni.

A nemzetiségi önkormányzati képviselők választásának szabályait ebben a tanulmányban nem szeretném részletesen ismertetni, azonban záráskepp mindenképpen szólni szeretnék még a kedvezményes mandátum, az átalakult nemzetiségi önkormányzat, valamint a nemzetiségek helyi szószólója intézményéről, tekintettel arra, hogy a nemzetiségi önkormányzatiság szempontjából ezeket az intézményeket rendkívül fontosnak tartom.²²

²² A Nek.tv. értelmében:

„21. § (1) Az egyes kisebbségek az e törvényben meghatározottak szerint községben, városban és a Főváros kerületeiben kisebbségi települési önkormányzatokat, vagy közvetett, vagy közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatokat, valamint országos kisebbségi önkormányzatokat hozhatnak létre. A fővárosban közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat alakítható.

(2) A kisebbségekhez tartozó állampolgárok helyi képviselővé választásáról az e törvény 64. §-ával módosított, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény rendelkezik.

22. § (1) Kisebbségi települési önkormányzatnak nyilváníthatja magát az a települési önkormányzat, amelynek testületében a képviselők több mint felét egy nemzeti vagy etnikai kisebbség jelöltjeként választották meg.

(2) Ha az önkormányzati testület képviselőinek legalább 30 százalékát egyazon kisebbség jelöltjeként választották meg, e képviselők kisebbségenként legalább 3 fős helyi kisebbségi önkormányzatot (a továbbiakban: közvetett módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat) alakíthatnak.

Első ízben 1994-ben kerültek megválasztásra az úgynevezett kedvezményes mandátumú helyi önkormányzati képviselők, a Nek. tv. által a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvénybe illesztett új, „A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok védelme” című fejezet rendelkezései alapján. Ezen szabályozás értelmében, ha a kisebbségi jelöltnek ajánlott személy e minőségét – az adott kisebbség megjelölésével – az ajánlóív megnyitásakor bejelentette, akkor azt az ajánlóíveken, az ajánlólapokon, valamint a szavazólapon fel kellett tüntetni. Ha a szavazás eredménye alapján kislistás választáson a kisebbségi jelölt, a vegyes választási rendszerben a kisebbségi kompenzációs lista nem szerzett mandátumot, a kislistán legkevesebb szavazattal mandátumhoz jutó jelöltre leadott érvényes szavazatok felével, a kompenzációs lista esetében a szükséges szavazatszám egynegyedével megszerezhető volt a mandátum.

23. § (1) Az e törvény 64. §-ával módosított, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény 51-54. §-aiban foglaltaknak megfelelően a választópolgárok közvetlen választás útján, helyi kisebbségi önkormányzatot hozhatnak létre (a továbbiakban: közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat).

(2) A közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzati testület tagjainak létszáma 1300 vagy annál kevesebb lakosú településen 3 fő, 1300 lakos feletti településen – beleértve a fővárosi kerületet is – 5 fő, a fővárosban 9 fő.

(3) A közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat – e testület többségének döntésével meghatározott szabályok szerint – maga választja meg a vezetőit.

(4) A közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatnak az a tagja, aki nem önkormányzati képviselő, az e törvény 64. §-ával módosított, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény 51-54. §-ai szerinti választással csak a közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat testületének tagjává válik.

(5) Egy kisebbség a településen csak egy közvetett módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatot, illetőleg ennek hiányában egy közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatot hozhat létre.

(6) A közvetett és a közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat (a továbbiakban együtt: helyi kisebbségi önkormányzat) e törvényben meghatározott azonos feladat- és hatáskörrel rendelkezik.

(7) Egy kisebbség képviselőjét a települési önkormányzatban szószóló csak akkor láthatja el, ha az általa képviselt kisebbség helyi kisebbségi önkormányzattal nem rendelkezik.

24. § A kisebbségi települési önkormányzatokra, valamint a helyi kisebbségi önkormányzatokra – ha e törvény másként nem rendelkezik – a helyi önkormányzatokról szóló törvény rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.”

Részben a nem kevés visszaélés miatt, 2005-ben a kedvezményes mandátum intézménye megszűnt. A jogintézmény fenntartását a jogalkotó megkísérelte megoldani, azonban nem talált rá alkotmányos megoldást.²³

A nemzetiségi törvény a kedvezményes mandátum intézményét újraszabályozta:²⁴ A szabályozás a nemzetiségi önkormányzati képviselőjelölttel szemben támasztott követelményekkel egyező követelményeket állapít meg a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán nemzetiségi jelöltként induló jelölttel szemben (megszűnik tehát az 1994–2005. között létező „kétféle” kisebbségi jelölt fogalom). Fontos változás továbbá, hogy a kedvezményes módon történő mandátumszerzés feltétele, hogy a választás kitűzésekor a névjegyzékben sze-

²³ 34/2005. (IX. 29.) AB határozat a köztársasági elnöknek az Országgyűlés által elfogadott, de még ki nem hirdetett törvény egyes rendelkezései alkotmányellenességének előzetes vizsgálatára benyújtott indítványa alapján:

„Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló, az Országgyűlés 2005. június 13-i ülésnapján elfogadott törvény 68. §-ának (3) bekezdése alkotmányellenes.”

„Az Országgyűlés az Alkotmány 68. §-ában meghatározott kisebbségi alapjogok érvényesülésének biztosítására alkotta meg a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt (a továbbiakban: Nekt.). A Nekt. tervezetének indokolása kiemelte, hogy a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek között meglévő jelentős különbségek ellenére egységes szabályozásra kerül sor. Az indokolás hangsúlyozta:

„A törvény kiemelt közösségi jogként biztosítja a kisebbségek számára a saját önkormányzat létrehozásának lehetőségét. Ezzel hatékony és legitim politikai érdekérvényesítést biztosít a kisebbségek számára helyi és országos szinten egyaránt.”

A Tv. vizsgált rendelkezése a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozó személyek közeletben való részvételére, képviselétére, a kisebbségek helyi és országos önkormányzata létrehozására vonatkozó alapjogának Nekt.-ben biztosított megoldásától eltért. A Nekt. nem az egyetlen lehetséges szabályozást jelenti. A választandó jogi rendezésnél alapvető követelmény, hogy az az Alkotmány szabályaival összhangban álljon.

A Tv. 68. §-ának (3) bekezdésében meghatározott szabály nem az egyetlen lehetséges megoldás, nem szükségeszerű és ellentétes az Alkotmány 71. §-ának (1) bekezdésével. Alkotmányosan nem indokolható a választópolgárokat az Alkotmány 42. §-a, 44. §-a, valamint a 70. §-a alapján megillető alapjognak a Tv. 68. §-a (3) bekezdésével történő korlátozása sem.”

²⁴ A helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról 2010. évi L. törvény 9/A. §-a és 21/A. §-21/B. §-a.

replő választópolgárok legalább 50 százaléka az adott nemzetiség nemzetiségi névjegyzékében is szerepeljen.

1994-ben 46 kisebbségi települési önkormányzat működött, 1998-ban a számuk 65-re nőtt. 2002-ben 68 átalakult kisebbségi önkormányzat jött létre, ezek közül 7 közvetett módon. A helyi kisebbségi autonómiát jelentő települési kisebbségi önkormányzati forma nem minősült „népszerűnek”, ennek fő oka az volt, hogy a támogatási rendszer nem vette figyelembe a számottevően több feladat nagyobb forrásigényét. A Kormány 2002–2003. évi beszámolója megfogalmazta az átalakult önkormányzattal kapcsolatos negatív tapasztalatokat is. „Néhány esetben az átalakulás a közösségeken belüli helyhatalmi konkurenciaharcokként jelentkezik, amikor a települési önkormányzat csak azért alakul át kisebbségi önkormányzattá, hogy így akadályozza a közvetlenül megválasztott testület megalakulását.”

2005-ben ez a jogintézmény megszűnt, a nemzetiségi törvény azonban újjáélesztette. Az új szabályozás hangsúlyt helyez a tényleges közösségi háttérre, figyelemmel van a településen belüli nemzetiségi arányokra. A szabályozás nagy előnye, hogy azokon a kistelepüléseken, ahol alacsony a lakosságszám, és így a népszámlálási adatok szerint a nemzetiséghez tartozók száma a 30 főt nem éri el, ugyanakkor arányaiban a nemzetiségi lakosság száma magas, egyetlen, a helyi önkormányzati és a kisebbségi önkormányzati feladatokat is ellátó önkormányzat alakulhat.²⁵

A nemzetiségi törvény a nemzetiségi szószóoló intézményét „országos” szintre emelte. Amiért most mégis a helyi közösségek szószóolójáról írok, annak oka az, hogy a nemzetiségi törvény a nemzetiségi önkor-

²⁵ Njtv. 71-72. §-a: „Átalakult nemzetiségi önkormányzattá nyilváníthatja magát az általános vagy időközi választást követő alakuló ülésen a települési önkormányzat, ha a választás napján a településen választójoggal rendelkező polgárok névjegyzékében szereplő polgárok több mint fele az adott nemzetiség választói jegyzékében szerepel, és a megválasztott képviselők több mint fele az adott nemzetiség jelöltjeként indult a települési önkormányzati választáson.”

„Ha a települési önkormányzat képviselő-testülete az alakuló ülésén átalakulásról határozott, a települési nemzetiségi önkormányzat képviselő-testülete nem alakulhat meg. Ha a települési önkormányzat képviselő-testülete az időközi választást követő alakuló ülésén dönt az átalakulásról, a települési nemzetiségi önkormányzat képviselő-testületének megbízatása szünetel.”

mányzat elnökét az elnöki és a korábban a szószólót megillető jogosítványokat ötvözve, egy olyan erős jogosítvány-összességet teremtett, amely érdemben biztosítja a nemzetiségi érdekek képviseletét a helyi önkormányzat – hangsúlyozottan – valamennyi ülésén.

2011-et megelőzően, 2005-ig a szószóló önálló jogintézmény volt, 2005-ben a szószóló jogosítványait a kisebbségi önkormányzat elnöke vette át. A nemzetiségi törvény a tárgyban a következőképpen rendelkezik:²⁶

- A települési nemzetiségi önkormányzat elnöke a települési önkormányzat képviselő-testületi, közgyűlési és bizottsági ülésén tanácskozási joggal vesz részt.
- A megyei nemzetiségi önkormányzat elnöke a megyei önkormányzat képviselő-testületi, bizottsági ülésén tanácskozási joggal vesz részt.
- Az országos nemzetiségi önkormányzat elnöke a helyi nemzetiségi önkormányzat képviselő-testületi, közgyűlési ülésén tanácskozási joggal részt vehet.
- A nemzetiségi önkormányzat elnöke tanácskozási joga gyakorlása során javaslatot tehet a helyi önkormányzat feladatkörébe tartozó, a nemzetiségi jogokat közvetlenül érintő ügy megtárgyalására. A helyi önkormányzati képviselő-testület, közgyűlés bizottság soron következő ülésén köteles a javaslatot, kezdeményezést megtárgyalni, a tárgyban döntést hozni, és annak eredményéről a kezdeményezés, javaslat benyújtásától számított negyvenöt napon belül értesíteni a nemzetiségi önkormányzatot.
- A nemzetiségi önkormányzat elnöke jogosult továbbá
 - felvilágosítást kérni a képviselő-testület, közgyűlés szerveitől a nemzetiség helyzetét érintő, önkormányzati hatáskörbe tartozó ügyekben;
 - feladata ellátásához szükséges tájékoztatást, ügyviteli közreműködést igényelni a képviselőtestület szerveitől;
 - kezdeményezni, hogy a képviselő-testület, közgyűlés saját hatáskörben tegye meg a szükséges intézkedéseket, hatáskör hiányában kezdeményezze a hatáskörrel rendel-

kező szerv intézkedését a nemzetiséget e minőségében érintő ügyekben.

- A helyi önkormányzat képviselő-testülete, közgyűlése vagy annak szerve a (4) bekezdésben foglalt kötelezettségei teljesítése során
 - a testületi döntést igénylő kezdeményezést a soron következő testületi ülésen érdemben megtárgyalja, a nemzetiségi önkormányzat elnökének hozzászólását az ülésről készített jegyzőkönyvben rögzíti, és a testületi döntéséről írásban értesíti;
 - a felvilágosítás-kérés, kezdeményezés alapján – annak kézhezvételétől számított harminc napon belül – írásban, az ügy érdemében tájékoztatja a nemzetiségi önkormányzat elnökét a megtett intézkedésről.

Az előzőekben hivatkozott 1999. évi kormánybeszámolóban a kisebbségek parlamenti képviseletével kapcsolatos megállapításaival zárom írásomat:

„Az Alkotmánybíróság 35/1992. (VI. 10.) AB, valamint 24/1994. (V. 6.) AB határozata szerint a kisebbségek parlamenti képviseletének megoldatlanságával kapcsolatban a mai napig alkotmányos mulasztás áll fenn.

Parlamenti képviseletükre tett kísérlet volt az 1998. évi májusi választások előtt létrehozott választási párt, a Nemzetiségi Fórum, amelyet néhányan a magyarországi horvátok, szlovákok és németek közül alakítottak. A Nemzetiségi Fórum bejegyzésére 1998. januárjában került sor. A választásokig rendelkezésre álló idő rövidségére és a pénzügyi támogatottság hiánya ellenére a fórumnak sikerült országos listát állítania, azonban 0,13%-ot elérve, a parlamentbe jutás nem sikerült.”

Az idézet alapján sem vitás, hogy az 1993. évi szabályozás óta nagy utat jártunk be, a 2011-es év mérföldkő, és különösen a nemzetiségek országgyűlési képviseletét illetően, jelentős, pozitív változások előtt állunk 2014-ben. Bízom benne, hogy a 2014. évi nemzetiségi választások mind helyi mind pedig országos szinten biztosítják a magyarországi nemzetiségek képviseletét, ehhez pedig kellő alappal szolgál az elfogadott új szabályozás.

²⁶ Njtv. 105. § (2)-(5) bekezdése

NEMZETPOLITIKA

Egeresi Zoltán

Török anyaország és a török kényszerkisebbségek kapcsolata a 20–21. században

Bevezetés

Az anyaország és a kisebbségi közösségek közötti kapcsolat kutatása hazai viszonylatban tetemes irodalmat tudhat magáénak, azonban ebben meglehetősen korlátozott szerepet kapnak a mintegy 1,2–2 millió főt számláló török kisebbségek. Jelen tanulmány ezt a hiányt kívánja enyhíteni, az Oszmán Birodalom volt területein élő, kisebbségi státuszba került török népcsoportok és Törökország kapcsolatának, az irányukban megfogalmazott kormányzati politikának, azaz a török nemzetpolitika legfontosabb jellemzőinek, jelenlegi tendenciáinak bemutatásával. A tanulmányban a felhasznált szakirodalom mellett a szerző Balkánon és Törökországban folytatott kutatásai, helyszíni interjúi során szerzett adatai is szerepelnek.

A tanulmány a kisebbségi csoportok azonosítása és demográfiai helyzetének bemutatása után áttekinti ennek a támogatásnak, illetve a kormányzati politikák változásának dinamikáját az elmúlt száz évre vonatkozóan. Hangsúlyozni kell, hogy bár a török külpolitika alapvetően a status quo fenntartására törekedett/törekszik, sikeresen módosította az ország határait, s csatolt vissza területeket.

Az írás nagy hangsúlyt kíván adni az 1990 utáni folyamatoknak, a lassan intézményesülő török támogatáspolitikai fejlődésének. Az elmúlt bő két évtized mind Délkelet-Európában, mind a Közel-Keleten számos esetben a diktatúra felbomlását hozta, amely jellemzően kedvezően be-

folyásolta a kisebbségi csoportok helyzetét, illetve lehetővé tette Ankarának, hogy közvetlen kapcsolatot alakítson ki velük, s aktív támogatási politikát valósítson meg. Ebben a részben a tanulmány elemzi a kiépült intézményrendszert, illetve Törökország támogatását a pártalapítás, a gazdasági és kulturális modernizáció terén.

A török kisebbségek: nem homogén csoport

Mielőtt részletesen tárgyalnánk az egykori Oszmán Birodalom területén maradt kisebbségi török népcsoportok helyzetét, először egy definíciós kérdést kell tisztázni, egész pontosan azt, hogy kiket értünk ezen közösségek alatt. A törökországi felfogás szerint a többi török nép is „török” (*Türk*), s az általuk beszélt nyelv valójában egy nyelvjárás (*lehçe*). Ezt a vélekedést nem feltétlenül osztják például a közép-ázsiaiak (kazahok, kirgizek, üzbégek stb.), azonban ez kevésbé hat a török percepciókra. Ebből következik az, hogy amikor az ujugurok elnyomása jelenik meg a napirenden,¹ akkor ugyanúgy törökországi tüntetésekre lehet számítani, a török testvérek védelmében, mint például a bulgáriai törökök ellen folytatott 1985-ös asszimilációs kampány idején, hiszen mindkét csoport „török”.

Ennek ellenére jelen tanulmány nem kíván az összes török népcsoport irányába folytatott politika feltárásával foglalkozni, hanem pusztán azokra a csoportokra koncentrálni, amelyek az Oszmán Birodalom területvesztésével/felbomlásával kerültek idegen fennhatóság alá (1878-as orosz-oszmán háborúval kezdődően), s amelyek jellemzően a Törökországgal szomszédos területeken élve Ankara aktív támogatásában részesülnek.

Amikor a tanulmányban kisebbségi sorba kerülő török népcsoportokról beszélünk, hangsúlyoznunk kell, hogy egy rendkívül heterogén csoportról van szó. A csoport tagjainak jelentős része – elsősorban azok,

¹ Az ujugur-török kapcsolatokról lásd bővebben: Shichor, Yitzhak: *Ethno-Diplomacy: The uighur Hitch in Sino-Turkish Relations*. (Policy Studies 53.), East-West Center: Honolulu, 2009. letöltés helye: <http://www.eastwestcenter.org/fileadmin/stored/pdfs/ps053.pdf>, letöltés ideje: 2014.01.20.

akik a Balkánon maradtak – a Törökországban is beszélt törökországi-törököt használják, azonban a Közel-Keleten maradó csoportok jellemzően nem a törököt beszélik, hanem ahhoz hasonló nyelvváltozatokat.² Ezeket a népcsoportokat türkméneknek hívják, azonban a hétköznapi törökországi szóhasználat rendszerint az *Irak Türkləri* (iraki törökök) vagy a *Suriye Türkləri* (szíriai törökök) kifejezést használja. Ezen túlmenően pedig, mint látni fogjuk, az állam anyaországgént viselkedik ezen közösségek irányában.

Az Oszmán Birodalom idején a vezető réteghez tartozó csoportok kisebbségi sorba kerülése a birodalom térszűrésével vette kezdetét. Ez hosszú időn keresztül elsősorban a Balkán térségét jellemezte. Az 1877–78-as orosz-török háború, illetve a berlini kongresszus, Thesszália (1881) és Kelet-Rumélia (1885) elvesztése, majd pedig a Balkán-háborúk (1912–13) lényegében felszámolták a török uralmat Délkelet-Európában. Az I. világháború és az azt lezáró sèvres-i béke az Oszmán Birodalom széthullását okozta, s ez hatalmas közel-keleti területek feladásával járt. A területvesztés ellenében kibontakozó, Musztafa Kemál Atatürk által vezetett függetlenségi háború (1919–1922) a török hadsereg győzelmét hozta, és ezáltal sikerült a lausanne-i békében (1923) kedvezően módosítani a határokat, azonban ennek ellenére jelentős török csoportok maradtak a határokon kívül – ezúttal már a Közel-Keleten is.

Az impériumváltás a törökség esetében jellemzően háborúk eredményeként, sok esetben a korábban privilegizált helyzetben lévők elüldözésével, gazdasági-politikai bázisuk eliminálásával zajlott. Ezen veszteségekről eltérő becslések láttak napvilágot, de vélhetően több százezer ember hagyta el a lakhelyét ezekben az évtizedekben, akik aztán Anatóliában telepedtek le.³

A 20. század folyamán Törökország mint befogadó állam szinte végig „nyitva tartotta” a határait a török népek előtt, melynek köszönhe-

² Ilyen csoportok élnek Anatóliában is, így például karapapakok, azeriek vagy a Macedónia keleti részén is megtalálható yörükök. Ezen csoportok viszont a törökországi népszámlálásokban nem jelennek meg – lévén nem kérdeznék rá sem az anyanyelvre, sem az identitásra –, s a török társadalom jellemzően néprajzi csoportként tekint ezekre.

³ Erről lásd bővebben: McCarthy, Justin: *Death and Exile, the Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 181-1922*. Darwin Press: Princeton, 1995.

tően több százezren vándoroltak be Délkelet-Európából és a Közel-Keletről. A kivándorlás sokszor az egyetlen kiút volt a kisebbségbe kerülő csoportok számára. Ezek a tényezők hozzájárultak ahhoz, hogy a török lakosság aránya a sokszor jelentős népességrobbanás ellenére a legtöbb országban csökkent, és sok államban elszórványosodott. Az 1. táblázaton látható a törökség létszáma, s aránya a többségi társadalmon belül.⁴

1. táblázat. A török kisebbségek létszáma és aránya a többségi társadalmon belül⁵

Ország	Lakosság száma (millió fő)	Kisebbségek létszáma (millió fő)	Arány (%)	A török kisebbség létszáma (millió fő)	Arány (%)
Bulgária	7,36	1,07	15,2	0,588–0,7	8,8–9,5
Irak (Kurdisztánnal együtt)	32	8	25	0,6 – 1,2*	2–4
Iraki Kurdisztán	5,1–5,3	n. a.	n.a.	0,3*	6
Szíria	22	2,2	10	0,05–0,1*	0,1
Macedónia*	2,02	0,725	35,8	0,078	3,9
Görögország	10,81	0,12	1	0,06*	0,5
Románia	19,04–20,12	0,002173	11,4	0,028	0,1
Koszovó (Észak-Koszovó nélkül)	1,74	0,123	7,1	0,019	1,1
Libanon	4,2	0,3	7	0,01*	0,3

* 2002-es census.

Köszönhetően az adatok hiányának, sok esetben csak becslések (*) állnak rendelkezésre, amelyek jellegükből fakadóan széles spektrumot

⁴ Fontos jelezni, hogy a legtöbb adat csak becslés. Ennek okai sokrétűek lehetnek: az adott országról nem található megfelelő adat, vagy a rendelkezésre állók is kérdésesek (lásd pl. Románia lakossága vagy a 2011-es bolgár népszámlálás eredménye, amelyen kb. 600 ezer ember nem nyilatkozott az etnikai identitásáról), vagy pedig háborús tényezők nehezítik a pontos szám meghatározását (Szíria), esetleg politikai tényezők miatt nem hajtanak végre már évtizedek óta népszámlálást (Libanon, Irak, Macedónia).

⁵ *becslések.

fednek le. A legnagyobb gondot a jelenleg Közel-Keleten élők számának meghatározása jelenti: a háborús (Szíria) vagy kvázi polgárháborús helyzet (Irak) a kisebbségek nagyarányú kivándorlását okozták/okozták. Továbbá a pontos adatközlést meggátolja, hogy sokszor évtizedek óta nem végeztek népszámlálást. Így nem lehet pontosan megmondani, hogy az Irakban zajló nagyfokú népességnövekedés, – ahol a kisebbségi csoportok nagyarányú kivándorlása mellett⁶ a becslések szerint a 2003-as 26 millióról 2013-ra 32 millióra nőtt az ország lakossága –, hogyan érinti az ott élő török (türkmén) csoportokat.

Fegyveres konfliktusok a török kisebbségek védelmében

Az I. világháború és a függetlenségi háború lezárása után Ankara (diskurzusában mindenképp) a status quo fenntartására törekedett, amelyet a szomszédok jelentette biztonságpolitikai fenyegetés indokolt. A török kisebbségek támogatásának, illetve bármilyen revízióknak nagyon szűkre szabott lehetőségei voltak mind a két világháború közötti, mind a hidegháborús időszakban. Ankara azonban nem mondott le a török kisebbségekről, sőt, ha módja kínálkozott rá (a nemzetközi szerződésekkel összhangban), akár fegyveresen avatkozott be a közösségek védelmében. Erre mind a II. világháborút megelőző időszakban (Szíria), mind utána (Ciprus) látunk példát.

Szíria esetében Ankara a területvesztés után napirenden tartotta a török kisebbség által lakott alexandrette-i szandzsák visszacsatolásának kérdését, melyet sikeresen meg is valósított a második világháború előtti hatalmi játszmák felhasználásával. Ennek jogalapját a függetlenségi háború idején, 1921-ben aláírt francia-török ankarai szerződés, illetve a mandátum-rendszer szolgálta. A szerződés 7-es cikkében⁷ a felek megállapodtak abban, hogy az alexandrette-i szandzsák területén a fran-

⁶ Lalani, Mumtaz: Still Targeted: Continued Persecution of Iraq's Minorities. Minority Rights Group International: 2010.

⁷ Ankara szerződés szövege, letöltés helye: http://www.hri.org/docs/FT1921/Franco-Turkish_Pact_1921.pdf letöltés ideje: 2014.01.10.

ciák speciális közigazgatást vezetnek be, a törökség számára biztosítják a kulturális fejlődésükhöz szükséges eszközöket, illetve a török nyelv hivatalos státuszt kap.⁸ A franciák a következő években az etnikai-felekezeti határvonalaknak megfelelően különböző államokra osztották a szír területeket. Így hozták létre a keresztény többségű Libanont vagy az alaviták által lakott Latakiát. A törökök által is lakott Alexandretta szintén önálló állam lett, igaz, csak 1925-ig, amikor Szíriához csatolták.

Ankara számára a beavatkozás lehetősége 1936-ban jött el, amikor a franciák és a sírek aláírták a mandátum végét jelentő megállapodást (a francia parlament azonban ezt nem ratifikálta, s továbbra is mandátumterület maradt az ország). Erre és az Alexandretta területén zajló törökellenes provokációra hivatkozással Atatürk bejelentette igényét a független Hatay tartomány létrehozására.⁹ A terület mintegy 210 ezer lakosának mintegy 39 százaléka volt török, míg a különböző felekezeti arab csoportok összesen a népesség 46 százalékát tették ki, tehát ők voltak többségben (a fennmaradó részt örmények, kurdok és keresztények adták).¹⁰

1937 végén a Népszövetség úgy döntött, hogy a terület autonómiát kap (ugyanakkor Szíria része marad), s saját törvényhozást hozhat létre, előzetes választói regisztráció után tartott választások alapján. Ezt azonban 1938-ban a török katonaság beavatkozása felülírta, amelynek keretében arabokat üldöztek el a területről, illetve komoly kampányt fejtettek ki a területen élő kisebbségek török identitásának erősítése mellett. Ennek eredményeképp választások nélkül, a regisztrációra alapozott leosztás szerint a 40 fős törvényhozásban 22 török képviselő kapott helyett.¹¹ Atatürk pedig Tayfur Sökmen alakjában a tartomány élére vezetőt nevezett ki, aki aztán levezényelte 1938. szeptember 2-án a törvényhozás ülését, ahol proklamálták a szandzsákból Hatay állam megalakulását kö-

⁸ A francia rezsime, amely az 1920-as évek elejére fennhatósága alá vonta Szíriát, a Népszövetség 1923-ban hivatalosan felruházta a mandátum gyakorlásának jogával.

⁹ Karakoç, Ercan: Atatürk'ün Hatay Davası. Bilig, 2009. 50. 97-118.

¹⁰ Demir, Yaşar: Hatay'da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye'nin Politikası (1936-1938). History Studies. 2012. 47-72.

¹¹ Demir, Yaşar: Hatay'da Siyasi Çekişmeler... 2012, i.m.

zös francia-török katonai ellenőrzés mellett. Az új állam a török nyelvet tette a hivatalos nyelvvé, zászlót fogadott el, illetve 1939-ben bevezette a török lírát. 1939. június 29-én pedig az állam parlamentje kimondta a terület csatlakozását Törökországhoz, amelyet pár nap múlva a Nagy Török Nemzetgyűlés is jóváhagyott.

Hatay tartomány török területté válásában tehát kulcsszerepet játszott a nemzetközi környezet átalakulása, amely Franciaországot kooperációra és engedékenységre, Törökországot viszont revizionizmusra sarkallta. A szandzsák elcsatolását Szíria nem fogadta el, s a következő évtizedekben (egészen a 2000-es években bekövetkező közeledésig) a két ország közötti ellenségeskedés alapját képezte.

A hidegháború évtizedei alatt, noha a török kisebbség által lakott országok jellemzően az ellenséges táborba kerültek, azonban Ankara a nemzetközi szerződéseket kihasználva fellépett az érdeükben, de különösen a ciprusi török kisebbség védelmében. A ciprusi kérdés az 1878-as berlini konferenciára vezethető vissza, amely az Oszmán fennhatóság alatt álló szigetet az Egyesült Királyságnak juttatta. A görög többségű területen az összlakosság mintegy ötödét képező törökök nem jelentettek komolyabb veszélyt a brit uralomra. A görögök önállósági, illetve Görögországgal történő egyesülést követelő törekvései viszont megerősödtek a két világháború között. Az ötvenes években megalakuló titkos szervezetek egyre komolyabb gondokat okoztak a briteknek, akik gyengeségük miatt 1955-ben egy nemzetközi konferencián bevonták Görögországot és Törökországot a sziget kérdésének rendezésébe. Athén és Ankara nem tudott megegyezni a sziget sorsáról (a görög és török ciprióták között ekkor már sor került fegyveres összeütközésre), ezért a kérdést – rövid időre – befagyasztották.¹²

1958-ban Zürichben újra tárgyalóasztalhoz ült a három ország képviselője, ahol három okmányt fogadtak el. Az első egy alkotmánytervezet volt, amely a bikommunális berendezkedésen nyugodott. A má-

¹² Törökország bevonása a ciprusi rendezésbe a hazai indulatok felkorbácsolásával jártak. 1955-ben Atatürk Theszalonikiben lévő szülőházának megbecstelenítése miatt pogrom indult az isztambuli görögök ellen. Ezután, illetve a következő években a kisebbségre helyezett nyomás miatt tízezerrel hagyták el az országot, így a kisebbség létszáma minimálisra csökkent.

sodik dokumentum Ciprus függetlenségének szavatolását tartalmazta, még hozzá a három ország együttes hozzájárulásával. A garanciaszerződés továbbá kimondta, hogy a három országnak joga van az államberendezkedés megváltoztatása esetén arra, hogy beavatkozzon az eredeti állapotok visszaállításának érdekében. Végezetül, az utolsó szerződés felhatalmazta Görögországot és Törökországot, hogy (ezer fő alatti), csapatokat állomásoztasson az országban a Ciprus függetlensége elleni akciók megelőzése érdekében.

Ez a megoldás sem a ciprusi törököknek, sem a törököknek nem volt megfelelő, ráadásul az államberendezkedés bármilyen megváltoztatása – a török kisebbség kárára – Törökország azonnali beavatkozására adott lehetőséget. Így például amikor 1963-ban Makariosz érsek, az ország elnöke egy 13 pontból álló javaslatot nyújtott át Veli Küçüknek, a török kisebbség vezetőjének, az rögtön visszautasította azt, Ankara pedig rosszallását demonstrálандó mozgósította a flottát, míg a szigeten lakó törökök elkezdtek megerősíteni az általuk lakott településeket és negyedeket.

A válság végül az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé került, amely nemzetközi békefenntartó haderő felállításáról fogadott el döntést. Törökország azonban nem volt elégedett az eredménnyel, 1964 júniusában mozgósította újra a flottát, melyre Görögország is hasonlóan válaszolt. A NATO két tagállama közötti fegyveres konfliktus kirobbanását megakadályozandó Lyndon Jonshon amerikai elnök erélyesen utasította rendre a török vezetést, amellyel sikerült elejét vennie a konfliktusnak.

1967-ben a görög és török közösség között újabb fegyveres összecsapások robbantak ki, amelyek Törökország részéről a sziget bombázásához vezettek, a konfliktus elfajulásának a Biztonsági Tanács fellépése vetett véget. Ezután a törökök „ideiglenes közigazgatást” hoztak létre. Az 1963-as, illetve 1967-es konfliktusok hatására megindult a törökök védettebb helyekre áramlása, „koncentrációja.” A többség és kisebbség közötti ellentétek kiéleződése pedig egyre inkább a sziget megosztását támogatók táborának növekedését hozta a török közösségen belül.

Az újabb fordulat azonban Görögországból érkezett. A hatalmon lévő görög katonai junta támogatásával 1974. július 25-én sikeres katonai puccsot hajtottak végre az enosis hívei, s kimondták az ország egye-

sülését Görögországgal. Ezt Ankara nem hagyta válasz nélkül, Bület Ecevit miniszterelnök Londonba utazott, illetve pár nap múlva egy ultimátumot fogalmazott meg, mely Ciprus függetlenségének garantálását követelte. Athén ezt visszautasította.¹³

A török hadsereg július 20-án kezdte meg támadását a sziget ellen.¹⁴ Az események Görögországban a tábornoki rezsim bukásához vezettek, ami július 22-én fegyverszünet aláírásával végződött. Az Egyesült Királyság, Görögország és Törökország képviselői összeültek a helyzet rendezésére, de a török támadások végül augusztus derekán véget értek. Ezalatt a sziget 37 százalékát foglalták el a török csapatok, amelyet később, az 1975-ben aláírt bécsi egyezmény de facto szentesített. Az egyezmény rendelkezett a sziget déli területein lévő törökség északra, a görögök délre vándorlásáról. Ankara a korábbi szerződésekre hivatkozva jogosnak véli az intervenciót, s szerinte a török csapatok jelenlétét nemzetközi szerződés garantálja.¹⁵ A török jelenlét megerősítésére Ankara Anatóliából telepített be családokat, melyek számáról nincsenek pontos adatok, de becslések szerint 59–117 ezer telepes érkezhetett az észak-ciprusi területekre az utóbbi évtizedek során.¹⁶

Törökország támogatásával a ciprusi török vezető, Rauf Denктаş kikiáltotta az Észak-Ciprusi Török Köztársaságot 1983-ban. Ankara nyomban elismerte az államot – egyelőre egyedülként a nemzetközi közösség berkein belül. A status quo fenntartására és az észak ciprusi „állam” támogatására Törökország különböző eszközöket alkalmazott, illetve alkalmaz ma is. Egyrészt a területen állomásoztat mintegy 30–40 ezer katonát, ami de facto garantálja a kialakított határok (ún. Atila-vonal) szilárdságát, s elejét veszi bármilyen, a déli rész felől érkező katonai intervenciónak.

¹³ Oberling, Pierre: *The road to Bellapais*. New York. 1982. p. 163.

¹⁴ Oberling, 1982. *The road to... i.m.*

¹⁵ Olgun, Ergün. *Chypre: mythes, réalités objectives et avancées possibles. Outre-Terre* 2005. 10. 445-458.

¹⁶ Akçali, Emel *The 'Other' Cypriots and Their Cyprus Questions. The Cyprus Review.* 2007. 19 (2). 57-82.

Továbbá Ankara pénzügyileg is jelentős támogatásban részesítette az államot, több kedvezményes hitelt nyújtott. Az ország a török lírát használja hivatalos fizetőeszközeként (a jegybank elnöke csak törökországi állampolgár lehet). A helyi gazdaság megerősítésére törökországi egyetemek létesíttek kampuszokat a területen, melyeket javarészt törökországi diákokkal töltöttek fel – ennek az egyetemista rétegnek a kiszolgálása ösztönzően hatott a helyi gazdaságra.¹⁷

A sziget megosztottsága azonban nem került le a napirendről. A probléma feloldására a legkomolyabb próbálkozást a felek 2004-ben az Annan-tervről szóló népszavazással tették, amit viszont a görög ciprióták leszavaztak. Bár az utóbbi években is folytak tárgyalások, eddig átütő eredményt nem sikerült elérnie a két közösség vezetőjének.

Hazatelepedés és korlátozott támogatás: 1923–1989

1923 után Ankara a határon kívül rekedt török csoportok helyzetét kétoldalú szerződésekkel kívánta rendezni. A két világháború között születő államközi egyezmények többek között szabályozták a kisebbségek státuszát is, illetve sor került lakosságcserekre is. Ezek közül a legmeghatározóbb az 1922-es török-görög lakosságcsere volt, ami közel kétfélmillió ember áttelepítéséhez vezetett.¹⁸ Ez nemcsak az asszimilálhatatlannak tekintett csoportok kiköltöztetését jelentette, hanem Ankara számára – különösen a balkáni államok esetében – olcsó munkaerőforrást is eredményezett a hatalmas háborús veszteségek után.

A muszlimok törökországi visszatelepedését rendező szerződést írtak alá Bulgáriával (1925) és Romániával (1936) is (az akkori Románia – ma Moldova – területén élő, a török nyelvet beszélő, de ortodox gagauszokra nem vonatkozott az egyezmény). Jugoszláviával is folytak tárgyalások, ahol a belgrádi vezetés elsősorban az albánok áttelepítésével

¹⁷ Akçali, Emel: *Getting Real on Fluctuating National Identities: Insights from Northern Cyprus*. *Antipode*, 2011. 43 (5). 1725–1747.

¹⁸ A szerződés alól két csoport képezett kivételt: a Nyugat-Trákiában élő muszlimok (pomákok és törökök), illetve az isztambuli görögök.

kívánta megoldani a koszovói kérdést.¹⁹ Az 1938-as tervek realizálását végül a II. világháború megghiúsította, azonban az ötvenes években egy újat írtak alá, amelynek keretében több tízezer török hagyta el az országot. Ugyanígy 1950–51 között mintegy 150 ezer török hagyta el Bulgáriát, illetve az 1970-es években családegyesítési program révén újabb tízezrek költöztek Törökországba.²⁰

Bár a török (és muszlim) csoportok áttelepedését a török állam nem akadályozta, sőt, többször elősegítette, a két világháború közötti években sikerült a török kisebbségnek átvennie ankarai támogatással a Törökországban zajló modernizációs reformokat, így például áttértek a latin betűs írásmódra a korábban használt arab betűs írásról

Az 1960-as évektől változás következett be a török vezetés hozzáállásában. Az országban zajló demográfiai folyamatok (ti. népesség-robbanás) felszámolták a korábbi munkaerőhiányt, sőt, hamarosan a munkaerő kihelyezését tették szükségessé. Ebben a helyzetben Ankarának kevésbé volt szüksége bevándorlók ezreinek befogadására, ugyan az 1950-es években még találunk példákat áttelepedési egyezményekre Jugoszlávia és Bulgária esetében.

A migráció maradt a kisebbségi kérdés kezelésének legfontosabb eszköze a hidegháború évtizedeiben is. Ezt diktálta az a körülmény, hogy Törökország a nyugati blokkba került, míg a balkáni török kisebbségek nagyobb része a Szovjetunió szövetségese lett, így bárminemű beavatkozás komoly háborús konfliktust szült volna, amelyet a Szovjetunióval határos ország mindenképpen el akart volna kerülni. Azonban ez nem jelentette azt, hogy Ankara ne próbált volna nemzetközi fórumokon a nyomásgyakorlás eszközével élni.

Bulgáriában a kommunista vezetés biztonságpolitikai kockázatot látott a lakosság mintegy 10 százalékát kitevő török kisebbségben, illetve az 1980-as években úgy döntött, hogy legitimitációját a naciona-

¹⁹ Duman, Önder: Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskan Çalışmaları (1923–1938) *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 2009. 43 (1). 473–490.

²⁰ A bulgáriai kivándorlásról és a törökség helyzetéről lásd bővebben: Kader, Özlem: *Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2008. 1/2. 341–371.

lizmus felszításával erősíti meg. A két tényező együttesen játszott közre az 1985-ben induló névváltoztatási kampányban, melynek keretében 1984/85 fordulóján a török (muszlim) neveket bolgárosították. Azokon a helyeken (jellemzően a Rodope elzárt falvaiban), ahol a törökök megtagadták személyigazolványaik átadását, szabályos összecsapások zajlottak a bolgár karhatalmi erők és a lakosok között. A több településen is halálos áldozatot követelő összecsapások a törökség passzív ellenállását váltották ki: 1985–86 folyamán több tucat földalatti szervezet alakult, melyeket azonban a titkosszolgálat két év alatt felszámolt.²¹

A török állam nemzetközi fórumokon tiltakozott a bolgár asszimilációs politikák ellen – vajmi kevés sikerrel. Végül itt is a migráció maradt az egyetlen eszköz. 1989-ben az asszimilációs politikák elleni török tiltakozás újjáéledése, sztrájkok, újabb fegyveres összecsapások miatt Todor Zsivkov végül úgy döntött, hogy megnyitja a határokat. Turgut Özal, az akkori török kormányfő jelezte, hogy országa hajlandó befogadni a törököket. Ennek hatására 1989 nyarán, pár hónap alatt mintegy 320–350 ezer ember menekült Törökországba (a nyár végén Ankara végül a humanitárius katasztrófa megelőzése érdekében lezárta a határokat). A menekültek között pár ezer fő lehetett azok száma, akiket a bolgárok hatóságok kényszerítettek országuk elhagyására.²²

A török kisebbségek és Törökország kapcsolata 1990 után

Az 1990-es évek jelentős változást hoztak a legtöbb török kisebbségi közösség életében. A diktatórikus rendszerek Délkelet-Európában és Irakban összeomlottak, amely a demokratikus átmenet formájában lehetőséget adott a kisebbségi jogok kiharcolására, illetve saját érdekvédelmi szervezeteik létrehozására.

²¹ Zafer, Zeynep: *Bulgaristan Türklerinin 1984–1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi*. *Akademik Bakis*, 2010. 6. 27–44.

²² Dayıoğlu, Ali: 1989–2010 döneminde Bulgaristan'la ve müslüman-Türk Azınlıkla ilgili gelişmeler. *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984–89 Azınlık politikaları ve Türkiye'nin zorunlu göç*. Balkar & Balmed: Isztambul, 2012. 283–342.

Ez nem ment minden országban problémamentesen. A legnagyobb balkáni török közösséggel rendelkező Bulgária, ahol 1989 derekán még több százezer török kényszerült elhagyni otthonát, hiába engedélyezte a törökök visszatérését, az etnikai feszültségek megmaradtak. Ugyan néhány robbantást leszámítva nem zajlottak fegyveres összecsapások, rendszeresek voltak a tüntetések, s szinte népharag fogadta a törökök pártjának megalakulását. Annak ellenére, hogy a lakosság közel 10 százalékát a törökök tették ki, a bolgár vezetés komoly akadályokat gördített a török nyelv oktatása elé, ami 1991-ben a bolgár iskolák törökök általi bojkottjához és a nagyobb töröklakta településeken demonstrációkhoz vezetett.²³

Koszovóban 1999 után a nemzetközi közösség nyomására a csekély létszámú törökség viszont jelentős kiváltságokat kapott. Így például fix (2) parlamenti mandátummal rendelkezik, melyekhez megfelelő szavazatarány elérése esetén továbbiakat szerezhet. A parlamenti többség biztosítására ráadásul az albán pártok rendszeresen bevonják a kormánykoalícióba a legjelentősebb török pártot, melynek elnöke, Mahir Yağcılar jelenleg a közigazgatási miniszter posztját tölti be. Ennek ellenére sok török úgy véli (helyszíni interjú, Pristina, 2013. július), hogy Koszovó függetlensége igenis negatívan befolyásolta a kisebbség sorsát, mivel a nemzetközi egyezményeket a koszovói vezetés nem megfelelően tartja be, s a csoport asszimilációjára törekszik.

A Közel-Keleten, ahol sokáig diktatúrák lehetetlenítették el a törökök önszerveződését, 1990 után változások következtek be. Ennek elsősorban Irakban lehetünk tanúi, ahol a második és a harmadik Öbölháború révén az északi, kurd többségű tartományok megindultak az önállósodás útján, miközben megbukott a Szaddam-rezsim, s nyugati támogatással megindult a demokratikus állam alapjainak lerakása. Ugyan Irak nem tekinthető stabil államnak, azonban lehetővé vált a török kisebbségi pártok létrehozása, akik parlamenti helyet tudtak szerezni a választásokon. Iraki Kurdistanban, amely saját törvényhozással és kormánnyal rendelkezik, a parlamentben öt mandátumot bocsátottak a 11 kisebbségi hely közül a törökség (türkmének) rendelkezésére.

2. táblázat. A legfontosabb török kisebbségi pártok és parlamenti jelenlétük

Ország	Kedvezményes érdekképviselet	Legfontosabb párt	Parlamenti képviselet (mandátum) (2013)
Románia	VAN	Romániai Törökök Demokratikus Szövetsége	1
Koszovó	VAN	Koszovói Török Demokrata Párt	2
Macedónia	NINCS	Törökök Demokratikus Pártja	1
Görögország	NINCS	NINCS	Más pártokban
Bulgária	NINCS	Mozgalom a Jogokért és Szabadságért	34
Irak	NINCS	Iraki Türkmen Front	10
Iraki Kurdistan	VAN	Türkmen Fejlődés Lista	5
Szíria	NINCS	?	?

Elmondható tehát, hogy a legtöbb török kisebbséggel rendelkező államban a demokratizálódás a török pártok létrehozását, illetve ezeknek – különösen akkor, ha szórványról beszélünk – hatalomba történő kooptálását hozta. Hogy ezek az államok a nemzetközi (kisebbségi) jogi normákat mennyire tartják be, már eltérő és vitatható. Ennek ellenére Ankara számára a legtöbb esetben lehetővé vált egy aktív támogatáspolitikát megvalósítása, amelyre az ellenséges diktatúrák idején lehetőség sem volt.

A kényszerkisebbségek helyzetét elemezve fontos tisztázni, hogy Törökország az 1990-es utáni években óvatosan kezelte a kisebbségi kérdést, s igyekezett a status quo fenntartására törekedni. Ráadásul Ankarának 1984 után egyre komolyabb gondot okoztak a kurd elszakadási

²³ Dayıođlu, Ali: *Toplama Kampandan Meclisè*. İletişim yayınları: İstambul 2005.

törekvések és a PKK tevékenysége is. Törökország már csak a saját kisebbségpolitikája miatt is korlátozott hitelességgel rendelkezett például a bulgáriai törökök jogainak hangoztatásakor.²⁴ Az 1982-es, még a hidegháború idején elfogadott Alkotmány nem is tesz említést a török kisebbségekről, pusztán a török diaszpóráért szóló felelősségvállalásáról szerepeltet egy cikket (62. cikk), amit azóta sem módosítottak, illetve egészítettek ki. A kedvezményes állampolgárság megadása – szemben sok közép-európai állam az elmúlt húsz év folyamán megvalósított gyakorlatával – nem merült fel a török kisebbségek esetében. Az állampolgársági törvényt érintő módosítás, a kettős állampolgárság engedélyezése szintén a diaszpórára célozta meg.²⁵

A támogatáspolitikai gyakorlati eszközeinek bemutatása előtt fontos rámutatni arra a körülményre, hogy az általunk vizsgált kisebbségi csoportok jellemzően Törökországgal szomszédos államokban élnek. Ezek az államok az utóbbi két évtizedben kevés kivételtől eltekintve legalább egy háborús konfliktust megélték, némelyiket pedig jelenleg is kül- és belpolitikai bizonytalanság sújtja.²⁶ Törökország ezzel szemben a béke viszonylagos szigeteken gazdasági teljesítőképességben ezen országok fölé került. Hatalmi pozícióit ráadásul NATO-tagsága, és jelentős hadereje is növeli. Ebből kifolyólag a török alkupozíciók alapvetően jónak mondhatók, különösen a nemzetközi támogatást kereső kisállamok számára. Ez az oka többek között annak, hogy Koszovóban az egyik miniszter mindig török, illetve a két ország közötti kapcsolatban jelentős szerepet játszik a prizreni születésű Edita Tahiri, aki albán létére kiválóan beszél törökül.

Törökország presztízse ráadásul a török identitás megerősítésében is kulcsszerepet játszik: a feltörekvő gazdasági hatalom nyelvét egyre többen tanulják, ami a török kisebbség megítélésében is pozitív válto-

²⁴ Engström, Jenny: *Democratisation and the Prevention of violent Conflict*. Ahsgate: Burlington, 2009.

²⁵ Kadirbeyoğlu, Zeynep: *Report on Turkey*. EUDO Citizenship Observatory: 2010. Letöltés helye: <http://eudo-citizenship.eu/docs/CountryReports/Turkey.pdf>, letöltés ideje: 2014.01.17.

²⁶ Lásd a görög-macedón névvitát, a koszovói háborút, iraki vagy a szíriai konfliktust stb.

zást jelent (helyszíni interjú Prizren, Pristina, 2013 nyara). Ez különösen igaz azokra a már említett, külpolitikailag elszigetelt balkáni országokra, amelyeknek fontos a nemzetközi támogatás. A jó kapcsolatokat Ankara igyekszik tudatosan, intézményekkel megerősíteni.

A török jelenlét nemcsak az oktatáson, fejlesztési segélyezésen keresztül erősödött meg az utóbbi két évtizedben, hanem a török katonák nemzetközi missziókban való részvételén keresztül is. A NATO KFOR misszió keretében Koszovóban a török csapatok az ország délnyugati részébe kerültek, ahol a török kisebbség is él. Az oszmán identitását őrző Prizrenben ez jelentős szerepet játszott a török nyelv és kultúra státuszának felértékelődésében, amit különböző programokkal, így például az albánok és bosnyákok által látogatott, a Ramadan idején iftar-sátrak felállításával értek el (helyszíni interjú, Prizren, 2103 nyara). A török katonák pedig nemcsak a többséggel, de a török kisebbséggel is kapcsolatba léptek: Libanonban, ahol az ottani ENSZ missziójában képviselik magukat, a török katonaság több esetben nyújtott technikai segítséget a török (türkmén) lakosságnak.

A kisebbségek számára a török támogatás az elmúlt két évtizedben több szinten jelentkezett. Ankara mindenekelőtt támogatta a török kisebbségek pártba szerveződését. A bulgáriai Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (*Hak ve Özgürlükler Hareketi, HÖH*) török párt alakulása körüli viták idején az 1991-es választások előtt Mesut Yılmaz török miniszterelnök levélben figyelmeztette bolgár partnerét, Dimitar Popovot, hogy a HÖH választási részvételének akadályozása súlyosan érintené a török-bolgár kapcsolatokat.²⁷

A török kormány szintén anyagi és politikai támogatásban részesítette a második Öbölháború után az iraki türkmének politikai szerveződését, így jött létre az Iraki Türkmén Front (*Irak Türkmenleri Cephesi, ITC*), amely jelenleg is stratégiai partnernek számít Ankara számára. A politikai szerveződés legfrissebb példáját szintén a Közel-Keleten, méghozzá Szíriában látjuk, ahol a türkmén kisebbség kiveszi a részét a fegyveres konfliktusból, azonban politikai szervezetei Ankara támo-

²⁷ Engelbrekt, Kjell: Movement for Rights and Freedoms to Compete in elections. Report on Eastern Europe 1994. 2 (22). 5–8.

gatását élvezik, s azoknak Törökország ad otthont. A pártok azonban nemcsak erkölcsi és politikai támogatást, hanem pénzügyi juttatásokat is kapnak Törökországtól, noha erről adatokat nem szolgáltatnak.

Ankara jelentős szerepet játszik a különböző szíriai türkmén szervezetek létrehozásában is. Eddig két jelentősebb politikai mozgalom alakult Törökországban: a Szíriai Türkmén Blokk (*Suriye Türkmen Kitlesi*), illetve a Szíriai Demokratikus Türkmén Mozgalom (*Suriye Demokratik Türkmen Hareketi*). Ezek, illetve más szíriai türkmén szervezetek összefogására jött létre 2012 végén a Szíria Türkmének Gyűlése, amelynek megnyitóján a török miniszterelnök és külügyminiszter is támogatásáról biztosította a közösséget.²⁸

A török pártok számára további jelentős segítséget jelent az ún. választási turizmus intézménye. Ennek lényege, hogy a Törökországban élő bolgár-török, koszovói-török stb. kettős állampolgárok közül sokan választások idején szervezett utak keretében hazautaznak, hogy az adott török pártra adják voksukat, vagy pedig a helyben felállított urnához mennek. Ez az utóbbi évtizedben kialakuló rendszer különösen a bulgáriai Mozgalom a Jogokért és Szabadságért esetében játszik fontos szerepet. A párt minden alkalommal több tízezer szavazatot kap csak a Törökországban felállított szavazóhelyiségekben, s ehhez még további több ezres „turista” voksát is hozzáadhatjuk, akik viszont Bulgáriában adják le szavazatukat. Ezt a folyamatot Ankara közvetve támogatja. A bulgáriai törökök által lakott városok, negyedek (Bursza, Izmir, Isztambul bizonyos kerületei stb.) polgármesterei sokszor a bulgáriai török szervezetek segítségével jutnak hatalomra, így azok számíthatnak a támogatásukra. Ez a támogatás nemcsak a közösségi élet felpezsdítésében, de ilyen esetekben a buszjáratok finanszírozásában is testet ölthet.²⁹

Ez a választói támogatás a kisebbségi török pártok, a törökországi kisebbségi szervezetek és a helyi politikai vezetés kölcsönösen gyümöl-

²⁸ Orhan, Oytun: Suriye Türkmenleri: Siyasal Hareketler ve Askeri Yapılanma Ortadoğu Analiz 2013. 5(51) 95–105.

²⁹ Özgür-Baklaçioğlu, Nurcan: Dual Citizenship, Extraterritorial Elections and National Policies: Turkish Dual Citizens in the Bulgarian-Turkish Political Sphere. Ieda, Osamu (ed.): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Hokkaido University Slavic Research Center, Sapporo, 2006. 319–358.

csöző együttműködését jelenti. A jelenség nemcsak a bulgáriai törökök esetében létezik, azonban a koszovói, macedóniai törökség csekély száma miatt, ez itt csak egy-két ezer, de inkább kevesebb választót jelent. A közel-keleti türkmén csoportok esetében sem számottevő a választási turizmus, amit egyrészt a pusztán pár tízezres törökországi jelenlétük, illetve szervezettségük alacsony foka magyaráz.³⁰

A politikai segítségen kívül Ankara kulturális szinten is támogatta a kisebbségeket, azonban ez sok esetben ad hoc jelleggel történt egy átgondolt stratégia megalkotása nélkül. Ezt jól példázza a bulgáriai törökök esete, akik az 1990-es évek elején, amikor lehetővé vált számukra a török nyelv oktatása az iskolákban, jelentős tankönyvhiánnyal szembesültek. Ezt Törökország egyszeri, jelentős mennyiségű tankönyvsegéllyel enyhítette, azonban a következő években nem érkezett utánpótlás, így a 2000-es évekre újra megjelent a tankönyvhiány. A török tanárok alacsony száma és a török nyelvű oktatás korlátozottsága miatt Törökország ösztöndíjakban részesítette a balkáni törökséget,³¹ azonban ezen a téren is inkább az utóbbi években láthatunk növekedést – s ez sem kifejezetten a kisebbségi török csoportokat célozza.

Ezen a téren a 2010-ben létrehozott Külhoni Törökök és Rokon Népök Elnöksége (*Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, YDTB) nevet viselő, a Miniszterelnökség alá rendelt szerv hozott változást. A főleg a diaszpóra támogatására létrehozott szervezet oktatási programokat indított diákok törökországi továbbtanulásának elősegítésére, illetve többek között a balkáni és közel-keleti törökök kulturális életének támogatására. A pár éve létező szervezet több lépést tett egy közös török-török fórum kialakítására, amely rendszeres találkozási lehetőséget ad nemcsak a diaszpóra, de a török kisebbség képviselői számára is.

A török közösségek anyagi támogatásának másik sikeres eszköze a Török Együttműködési és Segélyezési Ügynökség (*Türk İşbirliği ve Kal-*

³⁰ Daniş, Didem – Bayraktar, Damla: Away from Iraq: Post 2003 Iraqi Migration to Neighboring Countries and to Turkey. ORSAM: 2010.

³¹ Mutlu, Emel – Kavanoz, Suzan: Mother Tongue Education of Turkish Minority in Bulgaria *The Journal of International Social Research* 2010. 3 (14). 365–384.

kinma İdaresi Ajansı, TİKA). A szervezetet 1992-ben hozták létre, akkor még elsősorban a függetlenné vált közép-ázsiai török köztársaságok támogatására. Az elmúlt két évtizedben azonban jelentősen bővült mind a célszágok száma, mind a költségvetése. Az ügynökség igen aktív a Balkánon és a Közel-Keleten is, ahol többek között a török csoportokat is támogatja.

Ennek a támogatásnak a pontos méretéről nem áll rendelkezésre adat, azonban a terepmunka és a helyszíni interjúk alapján látható, hogy a Balkánon a török közösségeknél jelentős infrastrukturális projektek valósultak meg. A mintegy 6 ezer főnek otthont adó koszovói településen, Mamuşában a TİKA támogatásával épült többek között a kórház, az általános és középiskola, a polgármesteri hivatal, illetve ennek keretében renoválták a mecsetet. A macedóniai Centar Zupában – az egyik török többségű település – a TİKA finanszírozta a település csatornázását. Libanonban, az arab települések között sokszor zárványt alkotó türkmén falvakat látták el vízvezetékrendszerrel.³² Bulgáriában, amely uniós tag-sága óta fejlett országnak számít, s elvben a szervezet emiatt nem való-síthatna meg fejlesztő projekteket, testvérvárosi kapcsolatokon keresztül hajt végre mecsetfelújításokat és egyéb infrastrukturális projekteket.

Ezek a beruházások jelentős szerepet játszanak az adott kisebbségi közösség és Törökország kapcsolatának megerősítésében, különösen azokon a helyeken, ahol türkmének élnek, akik közül egyre többen tekintenek Törökországra anyaállamként. Ezt a folyamatot az oktatás is megerősíti, hiszen több helyen nemcsak iskolát építtetett a szervezet, hanem megindította a török nyelvoktatást is, amely – különösen a diasz-póra-kisebbségek esetében – lassíthatja az asszimilációt. A törökországi továbbtanulás szintén ezt a folyamatot kívánja erősíteni. Szintén ezen a mezsgyén haladva a TİKA támogatásban részesíti a különböző kultu-rális, hagyományörző szervezeteket is (helyszíni interjú, Szkopje, 2013 nyara). Koszovóban, Macedóniában több helyi hírportált/újságot támo-

gat a szervezet (helyszíni interjú, Prizren, 2013 nyara; Ankara, 2012 nyara).

Szintén fontos szerepet tölt be a török közösségek hitéletének támogatásában a *Diyanet İşleri Başkanlığı*, vagy közismertebb nevén a Diyanet, amely voltaképp egy vallásügyi minisztériumként működő szerv. Az intézmény igen jelentős költségvetése révén nemcsak a törökországi mecsetekért felelős, de az európai diaszpórában élő törökség mecsetei-nek is jelentős részét fenntartja különböző szervezetein keresztül. A ki-sebbségi török közösségek esetében ez a támogatás nem ennyire szerve-zett, esetükben főleg az imámképzésben (törökországi ösztöndíjak adásával), illetve néha imámok küldésében ölt testet. Egyes törökországi városok, negyedek, ahol jelentős balkáni bevándorló közösségek élnek, alkalmanként külön utakat szerveznek a Balkánra, elsősorban olyan he-lyekre, ahol a megfelelő ellátás híján nem lehetséges például a körülme-télés végrehajtása, így ezt sokszor a törökországi vallási vezetés támoga-tásával teszik.

A török kisebbségek által lakott országokban a 2007-től kezdődő-en kiépített török kulturális intézetek hálózata (*Yunus Emre Enstitüsü*) szintén támogatja a török kisebbséget. Az intézmények profilja alapve-tően a török kultúra megismertetése a többségi társadalommal, azonban a helyi törökök kulturális programjait is támogatják (helyszíni interjú, Pristina, 2013 nyara).

Konklúzió

Törökország az utóbbi közel száz év folyamán a nemzetközi környezet-től és saját mozgásterétől függően igyekezett támogatni a kisebbségben lévő török csoportokat. Ez a két világháború között jószerevel a kivonu-lást, hazatelepedés elősegítését jelentett. A hidegháború idején hason-ló tendenciákat látunk, amikor sok esetben Törökország áttelepedési egyezményekkel „hozta haza” a Balkánon kisebbségben élő törököket. Viszont, ha arra a nemzetközi környezet lehetőséget adott, Ankara a

³² Orhan, Oytun: The forgotten Turks: Turkmens of Lebanon (Report 11.) OR-SAM: 2010. Letöltés helye. http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/2010112_2010110_say11_eng_web2.pdf; letöltés ideje: 2014.02.27.

fegyveres konfliktustól sem riadt vissza annak érdekében, hogy beavatkozzon a kisebbség védelmében.

Noha Törökország akár súlyos államközi problémákat is felvállalt, 1990 után nem tűzte napirendre a török kisebbségek állampolgári jogokkal történő felruházását, a kettős állampolgárság kérdését. Ezzel egyetemben hosszú ideig nem épült ki átfogó intézményrendszer a kisebbségek támogatására, s napjainkban is különböző intézmények egymástól független munkáját figyelhetjük meg inkább, mint egy átgondolt, nemzetstratégia mentén kialakított támogatáspolitikát. Ezen politika legfontosabb része a pártokkal fenntartott kapcsolatokon túlmenően a fejlesztési segélyezés, amely jelentős szerepet játszik az elmaradott török települések modernizációjában, illetve identitásának megerősítésében az oktatási és kulturális programok által.

ETNIKAI KONFLIKTUSOK

Merenics Éva

Az autonómiából szakadár állammá válás okai Hegyi Karabah esetében

A mai napig békeszerződés nélkül, az 1994-es fegyverszüneti egyezményrel lezárt karabahi háború a Szovjetunió széthullását kísérő tragikus események egyike. Az örmények magát az etnikai konfliktust, az abból kirobbant háborút és a háború idején Örményországot érintő török-azeri blokádot, míg az azeri fél a harc és az autonóm terület, emellett pedig az azon kívüli biztonsági zóna elvesztését, valamint a menekültáradatot fájlalja leginkább. Egy ilyen súlyos konfliktus esetén joggal merül fel a kérdés, mi okozta, hogyan lehetne a jövőben megelőzni, illetve hogy a területi autonómia intézménye önmagában nem emeli-e a hasonló események előfordulásának kockázatát.

Utóbbi kérdésre természetesen egyetlen területi autonómiát megvizsgálva nem tudunk válaszolni. Azonban sorra tudjuk venni azokat a tényezőket, amelyek elvezettek Hegyi Karabah Azerbajdzsántól való elszakadásához, és valószínűsíthetjük, hogy a hasonló körülmények közt lévő autonómiák működése hasonló eredményre vezet. Ugyanakkor kísérletet tehetünk arra, hogy a szakadárságot elősegítő tényezők osztályozása alapján egy elméleti modell alapjait lefektethessük. Természetesen e tanulmány sem terjedelmében, sem mélységében nem vállalkozhat egy teljes modell kidolgozására.

Az elemzés során megvizsgáljuk a geopolitikai tényezőket, mind helyi, mind regionális léptékben, és azoknak az autonóm terület kije-

lölésétől az elszakadásig történt változásait. Emellett, mivel részben etnikai okokból megalakított önkormányzatról van szó, szükség van az etnikai összetétel és az interetnikus viszonyok vizsgálatára is. Lényeges megismerni, hogy a területen többségi nemzetiséget adó, ám Azerbajdzsánban kisebbségben élő örményekre vonatkozóan az Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság [továbbiakban: SZSZK], illetve a szovjet központi hatalom politikája milyen irányelveket követett. Mivel az örmény kisebbség anyaországa az Örmény SZSZK volt, elengedhetetlen az ottani társadalmi-politikai összefüggéseket is a vizsgálat körébe vonni.

Az autonómiatörekvésekről szóló diskurzusban kétféle megközelítést találhatunk a területi autonómia és az állam viszonyának leírására. Az egyik szerint ez lehet egy kisebbségnek az államon belül biztosított legszélesebb körű jogkör, másrészt pedig ez lehet az államtól való elszakadás első lépése. Hegyi Karabah esetében – mint a fent vizsgálandó tényezők legtöbbször – ez a megközelítés is változott a terület felett szuverenitást gyakorló entitások felfogásában. Így e perspektíva változását is szükséges górcső alá venni.

A vizsgálat időtartamának kezdetét az Orosz Birodalom felbomlásával jelöljük meg. A közelmúltban született örmény és azeri források is igyekeznek a régmúltba vezető bizonyítékokat találni, hogy igazolják a terület feletti rendelkezésük jogát. Mivel a birodalmi keretek között a Dél-Kaukázusban nem beszélhettünk nemzetállamok kialakulásáról, a szovjet hatalom berendezkedéséig eltelt rövid időszakban azonban független nemzetállamok működtek ott, igazán ekkor kezdett kezelendő kérdéssé válni az etnikai összetétel, és a belőle eredő problémarendszer. Ezért innen kezdjük a vizsgálatot. Az elemzés végpontjaként a karabahi háborút lezáró 1994-es fegyverszünetet adjuk meg, hiszen ezzel zárult le Hegyi Karabah Azerbajdzsántól való elszakadása, annak ellenére, hogy az entitás már 1992 januárjában kikiáltotta függetlenségét.

A tanulmányban elsősorban szekunder források kerülnek felhasználásra, az elemzés kisebb arányban interjúkra, illetve a szerző közelmúltban szerzett helyi gyakorlati tapasztalataira is támaszkodik. Releváns esetekben az írás az Azerbajdzsán más részein élő örmények helyzetét, más örmény közösségeket vagy más autonómiákat is referenciapontként használ.

Az első tényező, amelyet bemutatunk, a geopolitikai helyzet változása. Az Orosz Birodalomnak a Dél-Kaukázusban való meggyengülése az 1917-es februári forradalommal kezdődött. Ekkor az egész régiót egy kormányzóság alá helyezték, amelynek azonban nem voltak megfelelő kapacitásai, hogy megoldja a térség akkori problémáit, amelyeknek nagy része az I. világháborús orosz-török fronton folyó harcokból fakadt. Döntően ennek az intézményi gyengeségnek köszönhetően kezdett a terület igazgatása átkerülni a formálódó helyi nemzetállami struktúrákhoz. Ez a folyamat végül 1918 májusának végére három új köztársaság megszületését eredményezte: Grúziáét, Örményországot és Azerbajdzsánét. A három állam területén több helyütt etnikailag heterogén lakosság élt, emiatt, illetve más történelmi kötődések okán is több vitatott hovatartozású területért indultak meg az új államok harcai.

Ebben az időszakban, 1918 végére került örmény katonai ellenőrzés alá Hegyi Karabah, amely területre Azerbajdzsán is fenntartotta igényét. Az örmény hadsereg a túlnyomó többségben örmény lakosság támogatásával tudta ellenőrzése alá vonni a térséget, a szembenálló, jó felszereltséggel és anyagi háttérrel rendelkező azeri hadsereggel szemben. Ezzel párhuzamosan azonban Baku a török hadsereg támogatását élvezte, és hamarosan a britek is megjelentek Azerbajdzsánban. A kezdeti – kifejezetten az azeri szuverenitás ellen és a térségben az eredetileg oroszok által kidolgozott közigazgatási struktúra támogatására meghozott – intézkedések után, meglátva a régióbeli lehetséges szövetségüként Azerbajdzsánt, egyre inkább az azeriek pártjára álltak. A brit hadsereg közreműködésének eredményeképp az oroszok létrehozta rendszerben az Elizavetpoli Kormányzóság alá tartozó Hegyi Karabah azeri kézre került. Ezt az örmény kormány elutasította, Azerbajdzsán pedig az állam egységes és elidegeníthetetlen részének nyilvánította a területet.¹

¹ Hovhannisian, Richard G.: *The Republic of Armenia: The First Year. 1918–1919*. Near Eastern Center of the University of California: Berkeley, Los Angeles, London, 1974: 15, 157–159, 162.

A vita a továbbiakban is függőben maradt, hiszen a problémára más potenciális megoldást adható párizsi béketárgyalásokat követő időszakban a nagyhatalmak az Sevres-i béke megkötését követően az Oszmán Birodalomban zajló folyamatokra koncentráltak, a szovjet hatalomátvétel pedig ettől kezdve már csak hónapokat váratott magára. A terület felett, az Atatürk-i háborút leszámítva, zavartalan szuverenitást gyakorló hatalom már 1921-ben igyekezett rendezni a kérdést, Sztálin akkor még nemzetiségekért felelős népbiztosként irányította a folyamatot.

Két „végső” döntést is hozott az említett év nyarán. Az első, júniusi határozat szerint Hegyi Karabah Örményország egységes és elidegeníthetetlen része, ráadásul a döntés az azeri és az örmény fél – önkéntes vagy nagyobb valószínűséggel a szovjet hatalom által kikényszerített – megegyezésére utal: „Az Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság Forradalmi Bizottságának Deklarációja és az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaságnak Azerbajdzsánnal történt megállapodása alapján a továbbiakban Hegyi Karabah az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság integráns része.”² Ezt követte július 5-én az a határozat, amely még az azt megelőző napon is elutasításba ütközött a Kaukázuson túli Forradalmi Bizottság Politbüroja előtt. Ennek szellemében Hegyi Karabahot autonóm területként Azerbajdzsánhoz kapcsolták, a vegyes lakosságú Susit jelölve meg a terület központjaként. A hivatkozási alap a következő volt: „... figyelembe véve a muszlimok és örmények közti nemzeti egyetértés szükségességét, a gazdasági kapcsolatot Felső- és Alsó-Karabah között, valamint meglévő kötődéseit Azerbajdzsánhoz.”³ A gazdasági kapcsolatokat és az Azerbajdzsánhoz való kötődést a későbbiekben vizsgáljuk. Felső- és Alsó-Karabah egykori egységének, és hovatartozásának vizsgálata azonban egyrészt meghaladja az elemzés kijelölt időbeli korlátait, másrészt pedig mivel mindkét fél a magáénak vallja történelme egy-egy időszakában, a kérdés elem-

zésére ezen értekezés tartalmi és területi keretei nem elegendőek. Egyben el is terelnénk a figyelmet az autonómia kérdésköréről. Az első döntés valószínűleg az etnikai tényezők figyelembevételével született meg. A második viszont abból a megfontolásból, amely végül az egész Dél-Kaukázus helyzetét meghatározta, és ha egy pillantást vetünk a térség jelenlegi konfliktusforrásaira, a mai napig meghatározza. Ez pedig a bolsevikok hatalmának térségbeli stabilizálása volt. A sztálini rendezés regionális összefüggésben úgy rajzolta meg a határokat és osztotta el a területeket az egyes tagállamok között, hogy egyik se legyen etnikailag homogén, mindegyikben legyen egy-egy egybefüggő tömbben élő kisebbség, amely az oszd meg és uralkodj elv alapján a többség ellen fordítható, ha az a bolsevik hatalom ellen lázadna.⁴

Hegyi Karabah Autonóm Terület határainak kijelölésében további érdekesség volt, hogy közvetlenül nem érintkezett az Örmény SZSZK-val, azonban csak egy nagyon keskeny átjáró választotta el tőle, a húszegynéhány kilométeres, légvonalban még keskenyebb, lacsini korridor. Az autonómia határa nem követte az etnikai határokat sem, több örménylakta terület kimaradt belőle, míg nagyrészt azeri lakosságú településeket viszont belefoglaltak.

A szovjet hatalom a következő közel hetven évre konzerválta a területi határokat, amikor a Szovjetunió szétesése és a rendszerváltások hatására ismét ingatagrá vált a régió helyzete. Az átrendeződő nagyhatalmi egyensúly már nem a kétpólusú világrendszerben egyértelmű szovjet felfogású rendet tartotta meg a térségben, hanem a Dél-Kaukázust, de földrajzi fekvésének köszönhetően leginkább Örményországot, két hatalmi törekvés metszéspontjába helyezte. Az egyik az orosz-iráni, észak-dél irányultságú hatalmi tengely, amely az örmények helyzetét stabilizálja, a másik pedig Törökországnak a volt szovjet türk tagköztársaságokkal való szövetségrendszerre, amely az azerieknek kedvez.⁵ A tér-

² Hegyi Karabah Köztársaság Egyesült Államokbeli Irodájának honlapja http://www.nkrusa.org/nk_conflict/legal_folder.html, letöltés ideje: 2013.05.27.

³ Suny, Ronald Grigor: *Looking Toward Ararat. Armenia in Modern History*. Indiana University Press: Bloomington, 1993:194.

⁴ Croissant, Michael P.: *The Armenia-Azerbaijan Conflict. Causes and Implications*. Westport: Connecticut, London, 1998:19–20.

⁵ Uo. 60–61, Libaridian, Gerard J.: *Modern Armenia. People, Nation, State*. Transaction Publishers: New Brunswick, London, 2004: 271, 295–296.

ség nemzetközi politikai folyamatait ugyanakkor folyamatosan nagyban befolyásolják a Közel-Kelet államaiban lezajló változások is.

Az átrendeződés természetesen nyomot hagyott a konfliktuson is. Kezdetben a Moszkva által megszilárdítani kívánt status quo Azerbajdzsánnak kedvezett. Törökország emellett, szintén Azerbajdzsán támogatására, blokádnak alá vette Örményországot, amely azért volt különösen súlyos, mert az ország fő energiaellátási útvonulatát – és Hegyi Karabah Autonóm Területét is – Azerbajdzsán felől építették ki, a cári időkben megvalósított infrastrukturális fejlesztésekhez hasonlóan, amelyek Baku felé biztosították az örménylakta későbbi autonómia közlekedését. Így Örményország ellátását csak Grúzia és Irán felől lehetett biztosítani, ebbe a két irányba azonban nagyon gyenge volt a közlekedési infrastruktúra minősége. A blokádnak az energiaellátás terén való súlyosságát fokozta, hogy az 1988-as észak-örményországi földrengés miatt leállították a mecatori atomerőművet, az alternatívát jelentő kőolajszármazékok és földgáz pedig csak Grúzia felől, tartálykocsikon érhatték el az országot.⁶ Így a villamosenergia-ellátás napi néhány órára korlátozódott. Ez különösen a városi lakosságot érintette súlyosan.

Az azeri-török szövetség további erősödése Hegyi Karabahon kívül más területeket is fenyegetett volna, így Észak-Íránt, ahol jelentős számú azeri nemzetiség él. Valószínűleg ennek nyomán iráni szövetségesének elvesztésétől tartva a már független Oroszország az örmény oldalra állt. Így nyilván elősegítette Hegyi Karabah Azerbajdzsántól való elszakadását.

A harcok során Susi bevételét követően, 1992 tavaszán kerültek előnybe az örmény erők, majd fokozatosan 1993 végéig ellenőrzésük alá vették az egész korábbi Karabahi autonómiát és a lacsini korridort. A korábbi Hegyi Karabah Autonóm Terület határán kívül továbbá egy biztonsági sávot is ellenőrzésük alá vontak, ugyanis az azeri erők onnan még képesek voltak aknavetőkkal támadni a stratégiai fontosságú váro-

⁶ Deutsch-Armenische Gesellschaft (ed.) *Phönix aus der Asche. Armenien 80 Jahre nach dem Genozid*. Deutsch-Armenische Gesellschaft: Frankfurt am Main, 1996: 97.

sokat és útvonalatokat.⁷ A de facto határ a mai napig ez alapján rajzolódik ki, a tűzszüneti megállapodást pedig a felek számtalanszor megsértik. Komolyabb összecsapásokra azonban azóta nem került sor.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a terület hovatartozásának eldöntésében nagy szerepe volt a nemzetközi politikai egyensúlyoknak, azok regionális instabilitása pedig mind a terület hovatartozásának vitatottá válásához, mind pedig az Azerbajdzsántól való elszakadásához hozzájárult.

A geopolitikai tényezők figyelembe vételét követően a helyi etnikai viszonyokat is meg kell vizsgálnunk. A számarányok tekintetében elmondható, hogy a vizsgált időszakban végig az örmények tették ki Hegyi Karabah lakosságának többségét. Ez az autonómia megalakulása idején 94% volt,⁸ az utolsó össz-szovjet népszámlálás idejére 76%-ra csökkent.⁹ A számarány mellett a két nemzetiség egymáshoz fűződő kapcsolata sem változott számottevően. Nagyrészt békés viszonyt ápoltak egymással, kivéve, amikor a két ország között elmérgesedő politikai viszony a „hegyekbe” is begyűrűzött. Ilyen fordult elő a vizsgált időszak elején, amikor az Azerbajdzsánban tartózkodó brit erők egy köztudottan a pántörök eszmét pártoló kormányzót neveztek ki az Elizavetpoli kormányzóság élére. Legközelebb pedig évtizedek múlva, amikor az autonómia saját döntése alapján 1988-ban békésen elindított, és hamarosan az Örmény SZSZK lakossága és a formálódó örmény ellenzék részéről támogatott folyamatokra az érintett Azerbajdzsán SZSZK etnikai megtorlásokkal válaszolt. Az 1988. február végi szumgaiti örménymészárlások során nem bizonyosodott be ugyan az állami szervezés, a hatóságok azonban napokig nem avatkoztak be a vérengzésbe. Hivatalos statisztikákból már csak a szovjet adatok állnak rendelkezésünkre, ak-

⁷ Hegyi Karabah Köztársaság Egyesült Államokbeli Irodájának honlapja http://www.nkrusa.org/nk_conflict/armed_conflict.shtml#year1992, letöltés ideje: 2013.05.28.; http://www.nkrusa.org/nk_conflict/armed_conflict.shtml#year1993, letöltés ideje: 2013.05.28.; http://www.nkrusa.org/nk_conflict/chronology.shtml#year1994, letöltés ideje: 2013.05.28.

⁸ Suny, 1993. *Looking Toward Ararat*, i.m., 188.

⁹ Malkasian, Mark: *Gha-ra-bagh! The Emergence of the National Democratic Movement in Armenia*. Wayne State University Press: Detroit, 1996:27.

kortól kezdve, amikor az NKVD – meglehetősen későn – bevonult a városba.¹⁰ Ezzel a lépéssel Azerbajdzsán egyben Hegyi Karabah kérdéskörét azeri-örmény etnikai konfliktussá tette.

A terület békés nemzetiségi együttélésének a XX. század eleji és végi felborulásai között azonban természetesen volt átmenet. Az általánosságban elmondható volt, hogy a cári időkben felépített infrastruktúrát¹¹ követően semmiféle érzékelhető gazdasági fejlesztés nem zajlott Hegyi Karabahban. Így gazdaságát a mezőgazdaság szektora határozta meg,¹² a rossz anyagi körülmények miatt pedig lakói közül – valószínűleg nemzetiségre való tekintet nélkül – sokan vándoroltak el. Az egyetlen fejlesztési csomagot Gorbacsov javasolta 1988-ban, hogy a kirobbant konfliktus intenzitását mérsékelje,¹³ ám terveiből már semmi nem valósult meg.

A karabahi örmény nemzetiséget a gazdasági diszkrimináció mellett más hátrányok is érték. Előfordult, hogy az örmény tannyelvű osztályokban is csak egy-egy tankönyv vagy munkafüzet volt elérhető az ott tanuló összes gyermek számára egy adott tantárgyból. Ez okból, illetve az orosz nyelvnek az azerinél magasabb presztízse miatt, sokan inkább orosz tannyelvű iskolába küldték gyermekeiket. Ez az Azerbajdzsán más részén élő örményekre is érvényes volt. Ugyanakkor az örményül tanulni vágyók az anyaországban kaphattak csak teljes értékű lehetőségeket. A gazdasági fejlesztések elmaradásával a helyi épített kulturális örökség is pusztulni kezdett.¹⁴

A hasonló hátrányos megkülönböztetés, az örmények időnkénti nyílt üldözése miatt ürült ki például az örmény lakosság a kezdetben 40%-ban örménylakta Nahicseváni Autonóm Területről (Örményor-

szágtól délre fekvő azeri exklávé).¹⁵ Egy ott élő szemtanú elmondása alapján a helyi azeriek és örmények viszonya szintén békés volt. Az adatközlő családja az azeri hatóságok akciójának köszönhetően kényszerült menekülésre. A szomszédos falvakban lakó azeriek segítettek a bújtatásukban, majd végül az idős szülők Jerevánban tanuló gyermekeiknél találtak menedékre.¹⁶

Az örmények a hatvanas évektől kezdve időről időre tiltakoztak a hátrányos megkülönböztetés ellen. Nemritkán több tízezres petíciókat juttattak el Azerbajdzsán vagy a Szovjetunió felső vezetésének. Az ilyen fajta figyelemfelhívás azonban nagyon kockázatos volt. Az aláírók gyakran váltak politikai üldözés tárgyává. Jobb esetben az Örmény SZSZK-ba való áttelepülésükkel megoldódott a probléma, máskor azonban a rendszer ellenségeinek járó retorziók sújtották őket is.¹⁷

Az 1988 februárjában kiadott határozat, amely alapján Hegyi Karabah Autonóm Terület csatlakozott volna Örményországhoz, végül e folyamatos diszkrimináció eredményeképp született meg. A nyolcvanas évek végén felmerülő további ok, amely az utolsó csepp volt a helyi örmények pohárban, az a feltételezés volt, hogy néhány karabahi termelőszövetkezetben inkább az azeri gazdáknak kedveztek.¹⁸ Ez nyilván a korábbi több évtizedes kisebbségi jogi sérelmekhez képest elenyésző probléma, ám a glasznosztj és a peresztrojka szellemében már nyilvánosan vitatható és megvitatható kérdés volt. A határozat meghozatalát követően Sztepanakert és a környező települések örmény lakossága szintén a szabad szó jogán az autonóm terület fővárosának utcáira vonult, hogy nyomatékosítsa a szovjet alkotmány által egyébként lehetővé tett politikai döntést.

Jerevánban párhuzamosan egy környezetvédelmi tüntetés zajlott, az ottani demonstrálók hamar befogadták a karabahi egyesülő szándéket követeléseik közé. És bár a helyi népszavazás, illetve annak ered-

¹⁰ Ambartsumian, Sergey: *On the Brink: Three Years of Struggle for Armenian Independence*. National Academy of Sciences of the Republic of Armenia: Yerevan, 2010:25.

¹¹ Croissant, 1998. *The Armenia-Azerbaijan Conflict*, i.m., 12.

¹² Hegyi Karabah Köztársaság Egyesült Államokbeli Irodájának honlapja http://www.nkrusa.org/nk_conflict/azerbaijan_discrimination.shtml, letöltés ideje: 2013.05.29.

¹³ Malkasian, 1996. *Gha-ra-bagh!* i.m., 62–63.

¹⁴ Walker, Christopher J. (ed.) *Armenia and Karabagh. The struggle for unity*. Minority Rights Publications: London. 1991:116–117.

¹⁵ Uo. 65.

¹⁶ Interjú: nahicseváni születésű idős értelmiségi nő, Abovján, 2010. június 28.

¹⁷ Interjú: Ulubabjan Hrajr, Hegyi karabahi születésű újságíró, dokumentarista, Jereván, 2010. május 12.

¹⁸ Croissant, 1998. *The Armenia-Azerbaijan Conflict*. i.m., 26.

ménye, valamint a szovjet alkotmány alapján megoldhatónak vélték a kérdést, a megmozdulásokat az ottani vezetés sem nézte jó szemmel.¹⁹ Ennek ellenére, valószínűleg a jereváni támogatás hatására válaszul történt az első karabahi összecsapás, amikor is azeri férfiak ezrei indultak el az autonóm területen kívül eső Aghdam városából a túlnyomó többségben örmények lakta Aszkerán településre, megrongálták az útjukba eső üzemeket és infrastruktúrát, majd összecsaptak az aszkerániakkal. A harcnak két azeri fiatal esett áldozatul. Valószínűsíthető, hogy ennek megtorlására kezdődtek el a már említett szumgaiti pogromok,²⁰ ahonnan már nem volt megállás. A konfliktus többé nem egy autonómia és az azt megillető jogokat korlátozó állam összeütközése volt, hanem két etnikumé.

Az autonómiának a felette szuverenitással bíró állam általi kezelésének elemzéséből több okot szűrhetünk le, amelyek elősegítették a szakadást. Ezek a gazdasági diszkrimináció, a kisebbségi jogok be nem tartása és a területen többségben lévő etnikum tiltakozásának, javaslatainak el nem fogadása. Bár az autonómia fogalma igen széles spektrumon belül mozoghat, célja egy adott csoport bizonyos ügyeinek saját döntéshozatal általi szabályozása. A területi autonómia pedig elvileg a legszélesebb körű jogokat garantálhatja, amelybe még a saját adórendszer is beletartozhat.²¹ Nyilvánvaló, hogy Hegyi Karabah esetében az önkormányzat csak névleges volt, az igazán lényeges döntéseket az Azerbajdzsán SZSZK politikai vezetése hozta. Ez a rendszer nem szolgálta a területen túlnyomó többségben élő örmények érdekeit, sőt, a gazdasági elszigeteltség a helyben élő azeri lakosságét sem. Az autonómia ennél fogva kimerült a terület határainak kijelölésében, és saját intézményrendszerének fenntartásában, amely azonban tartalmilag saját döntéshozatalt és végrehajtást nem eredményezett.

¹⁹ Demoyan, Hayk: *Western Media Coverage of the Nagorno-Karabakh Conflict in 1988-1990*. Tigran Mets: Yerevan, 2008: 22–24; Libaridian, 2004. *Modern Armenia*, i.m. 205–207.

²⁰ Malkasian, 1996. *Gha-ra-bagh! i.m.*, 51, 53–54.

²¹ Györi Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó: Budapest, 2006:74.

Így adott volt egy formai elkülönítés – a terület határainak kijelölése – amely ebben az esetben alapul szolgált az Azerbajdzsán más részeitől való elszigeteléshez. Mellette „működött” egy üres autonómia bizonyos saját intézményekkel. Végül pedig folyamatos negatív megkülönböztetés érte a terület lakosságát. Míg önmagában a területi elkülönítés nem szükségszerűen jelenti, hogy az autonómiában élők életminősége eltérjen az ország más részein lakóképtől, ebben az esetben így történt.

Összességében a moszkvai központ – már ismert okokból – többletjogokat kívánt adni a területnek, amelyhez képest a szovjet-azeri vezetés az Azerbajdzsán SZSZK más részeivel összehasonlításban kevésbé támogatta a térséget. Az elképzelhető többletjogokat pedig – ilyen például az örmény nemzetiség önazonosságának megtartása – nem biztosította. Az azeri nemzeti mozgalom feléledésének két vizsgált korszakában továbbá a két etnikum közti ellentét megteremtésével – valószínűleg nemzetiségre való tekintet nélkül – tovább súlyosbította a térségben élők helyzetét. Vagyis ezek alapján három típusú hozzáállást figyelhetünk meg a hatalomgyakorlók részéről:

1. A szuverén hatalom birodalmi szinten (központi szovjet vezetés) kijelölte, illetve elviekben létrehozta az autonómiát, a kisebbségi jogok figyelembe tartásának igényével, úgy, mint például a nemzetiségi iskolarendszer megtartása, a nyelvhasználat biztosítása;

2. A szuverén hatalom tagállami szinten nem biztosított semmiféle többletjogokat, ezt súlyosbította a gazdasági felzárkóztatás elmaradásával, amelyet a központ valószínűleg a status quo fenntartása érdekében elnézett neki.

3. Pedig a kétszer is birodalmi kereteken kívül működő szuverén nemzetállam vezetése az etnikai tényező felhasználásával szintén rontotta az autonóm területen élők helyzetét.

Az interetnikus viszonyok Hegyi Karabahban a vizsgált időszak legnagyobb részében békések voltak,²² így ebből az irányból biztosan nem érték a helyi örménységet az elszakadás felé taszító erők. A két bé-

²² Miller, Donald E. – Touryan Miller, Lorna: *Armenia. Portraits of Survival and Hope*. University of California Press: Berkeley, Los Angeles, London, 2003:70.

kétlen korszakban, az Orosz Birodalom megszűnése és a Szovjetunió felbomlása, illetve a rendszerváltás alatt is csak a kívülről jött, az előbbi idején (brit támogatású) pántörök eszméket valló kormányzó, illetve az utóbbi korszakban Baku etnikai ellentéteket szító és támogató politikája eredményezte a Hegyi karabahi azeri és örmény nemzetiségűek ellenségeskedését.

Bár már említést tettünk a jereváni folyamatokról, részletesen azonban nem mutattuk be őket, mégis szükséges megérteni az ott lezajló társadalmi-politikai változásokat is, amelyek azt eredményezték, hogy az Örmény SZSZK végül Karabah elszakadását támogatta. A korábban leírt ellenzéki tüntetések fokozatosan társadalmi-politikai reformokat követelő demonstrációkba mentek át, ezzel letették az örmény rendszerváltást előkészítő mozgalom alapjait. A változó célok ellenére az ellenzéki megmozdulásokat szervezők még mindig Karabah Bizottság néven tevékenykedtek. Az anyaországban is éledő nacionalizálódást jelezte továbbá, hogy a tüntetők még a karabahi kérdésnél is sokkal hangsúlyosabban követelték az örmény népirtás nemzetközi – és hazai – elismertetését.²³

Az akkori kommunista vezetés természetesen nem nézte jó szemmel a tiltakozó akciókat, hatalom és ellenzék viszonya 1988 nyarán a Jereván melletti Zvartnoc repülőtéren lezajlott üléssztrájk vérbefojtásával mérgeződött el.²⁴ A tiltakozásokkal és folyamatos sztrájkokkal párhuzamosan megindult Azerbajdzsánból az örmény menekültek áradata is, akiket Észak-Örményországban telepítettek le, ahol az év decemberében kitört földrengés több tízezer áldozatot, félmillió hajléktalant és teljesen romba döntött infrastruktúrát hagyott maga után. Ennek eredményeként a menekültekről egyrészt elterelődött a figyelem, másrészt sokan az etnikai konfliktus után a természet pusztító erejének is áldozatául estek.²⁵ Mivel az Örményországba vezető fő vasútvonal és a fosszilis energiahordozók

²³ Abrahamian, Levon: *Armenian identity in a Changing World*. Mazda Publishers: Costa Mesa, 2006:328–329.

²⁴ Marutyan, Harutyun: *Iconography of Armenian Identity. The Memory of Genocide and the Karabagh Movement. Volume 1*. „Gitutyun” Publishing House of NAS RA: Yerevan, 2009:171.

²⁵ Miller – Touryan Miller, 2003. *Armenia*. i.m, 19–20.

szállítása is Azerbajdzsánon át épült ki a Szovjetunióban, a segélyszállítványokat Azerbajdzsán vissza tudta tartani, vagy minőségromlást eredményezve késleltette azokat.²⁶ Így nemcsak a két etnikum, hanem a két tagállam között is végleg elmérgesedett a viszony.

A Szovjetunió széthullásának és a régi szovjet rendszer pluralizálódásának köszönhetően a konfliktus egyre intenzívebb lett. A bakui örménység ellen irányult 1990. januári pogromok végleg bebizonyították az örmények számára, hogy Azerbajdzsánon belül nagy valószínűséggel nem gyakorolhatják kisebbségi jogait. Ez a valószínűleg régóta érlelődő felismerés pedig arra ösztönözte az anyaországban élőket, hogy az Azerbajdzsánban már Nahicsevánon és Bakun kívül egyedül megmaradt karabahi örménységet támogassák szakadár terveikben.

A különválás külön nemzetközi jogi érdekesség, ugyanis 1991. december 6-án tartottak róla népszavazást, amelyet a szovjet jogszabályok alapján szerveztek meg és bonyolítottak le, ám akkor már néhány napja nem létezett a Szovjetunió. A helyben maradt lakosok – etnikai arányokat tükröző – részvétele és döntése alapján azonban 1992. január 6-án Hegyi Karabah Köztársaság kikiáltotta függetlenségét.²⁷ Innentől kezdve természetesen már nyílt háború zajlott a területért, amelyben hivatalosan Örményország nem vett részt, gyakorlatilag azonban a Hegyi karabahi önvédelmi egységein belül az anyaországból érkező önkéntesek jelentős többleterőt jelentettek. Tanulmányunkból is ismerve a terület földrajzi adottságait, a szakadár alakulatok anyagi utánpótlásának biztosítása sem lett volna lehetséges Örményország támogatása nélkül. A segítség lehetőségeit ellenben nyilvánvalóan csökkentette, hogy a török-azeri blokád miatt az ország gazdasága szinte teljesen leállt.

Az örmény fél hivatalos távolmaradásának és a Hegyi Karabahtól való különállás máig tartó fennállásának leginkább diplomáciai okai vannak. Mivel Azerbajdzsán Örményországot agresszornak tekin-

²⁶ Deutsch-Armenische Gesellschaft (ed.), 1996. *Phönix aus der Asche*. i.m., 105.

²⁷ International Crisis Group (Nemzetközi Kríziscsoport) nemzetközi nonprofit szervezet honlapja: http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/166_nagorno_karabakh_viewing_the_conflict_from_the_ground.pdf, letöltés ideje: 2011.10.12.

ti, az örmény félnek szükséges távolságot tartania mind a háborútól, mind pedig Hegyi Karabahtól. És bár a béketárgyalásokon részt vesz, a háborúban való felelősségét nyilvánvalóan csökkenti ezzel a hozzáállással. Ugyanígy nem integrálta Hegyi Karabahot saját területébe, de annak önállóságát sem ismerte el. A gyakorlatban szoros az összefonódás a két entitás között, például átjárható az oktatási rendszerük, közös a pénznemük, az Örmény Köztársaság két legutóbbi elnöke is karabahi születésű volt. Másrészt a különállást hangsúlyozandó Hegyi Karabah nagykövetséget működtet Jerevánban, a külföldieknek külön vízumot kell váltani a területére való belépéshez, különálló mobil- és vezetékes telefonhálózatot működtet, hogy csak a legszembetűnőbbeket soroljuk.

Vagyis összességében az anyaországról elmondható, hogy bár kényesen ügyel a konfliktustól való bizonyos fokú távolmaradásra, támogatása nélkül nem jöhetett volna létre a különválás. A segítségnyújtás gyakorlati megvalósulásához azonban először fel kellett bomlania a birodalmi kereteknek, és ki kellett cserélődnie az örményországi politikai elitnek is. Önmagában a kulturális és földrajzi közelség tehát nem jelentette a szakadár támogatását, szükség volt más tényezők közrejátszására is.

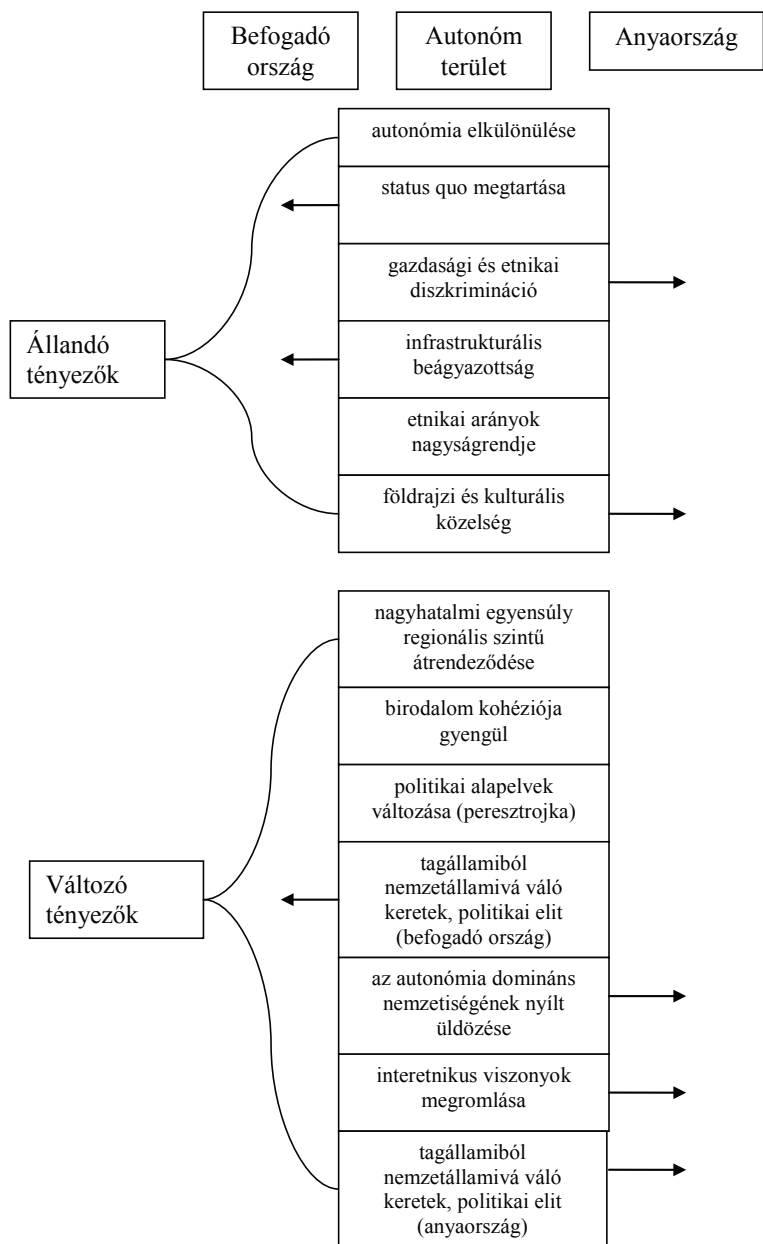
Az alábbi 1. táblázatban foglaljuk össze a társadalmi és politikai környezet eddig vizsgált tényezőit. A szakadást eredményező konfliktus mind a négy szereplője, illetve szereplő-rendszere esetén különválasztjuk azokat az autonóm területre is befolyással bíró környezeti hatásokat, tényezőket, amelyek változtak a szakadár mozgalom idején vagy az azt közvetlenül megindító időszakban, valamint azokat, amelyek a történelmi változások ellenére is adottak maradtak.

1. táblázat. Az autonómia elszakadását befolyásoló környezet szereplői, változó és állandó tényezői

Szereplők (szereplő-rendszerek) → Befolyásoló tényezők ↓	Nemzetközi politika	Birodalmi keret	Befogadó állam	Autonóm terület	Anyrország
Állandó tényezők		autonómia elkülönítése status quo megtartása	gazdasági és etnikai diszkrimináció	infrastrukturális beágyazottság, etnikai arányok nagyságrendje	földrajzi és kulturális közelség
Változó tényezők	nagyhatalmi egyensúly regionális szinten	birodalom kohéziója, politikai alapelvek (peresztrojka), ellenőrző kapacitás	tagállamiból nemzetállamivá váló keretek, politikai elit, az autonómia domináns nemzetiségének nyílt üldözése	interetnikus viszonyok	tagállamiból nemzetállamivá váló keretek, politikai elit

Az 1. ábrán pedig ugyanezeket a tényezőket kíséreljük meg érzéltetni, külön az állandókat, külön a változókat abból a szempontból, melyik jelentett az autonómia számára az anyaországhoz, melyik pedig a befogadó országhoz való szorosabb kötődést, illetve melyik jelentett a kettő közül valamelyik irányba taszító lehetséges impulzust.

Az autonómia elkülönülését vagy elkülönítését semleges tényezőnek vesszük, hiszen egyrészt számtalan autonóm terület létezik világszerte, ahol nem fenyeget az elszakadás veszélye, másrészt pedig maga Hegyi Karabah is évtizedekig megmaradt Azerbajdzsán állami keretein belül anélkül, hogy elszakadt volna tőle. Ugyanígy az etnikai arányok kérdését is semleges tényezőnek számítjuk, mert amíg a két (vagy több) etnikum békében él egymás mellett, és mindegyiknek biztosítják az őt megillető jogokat, valamint egyiket sem befolyásolják a nemzeti törekvések, nem valószínű az összeütközésük. Hegyi Karabahban erre is adódott példa.

1. ábra. Az elszakadást és az integrációt támogató tényezők

Ehhez hasonlóan nem értékeljük szakadárságot támogató vagy ellenző faktoroknak a nemzetközi vagy birodalmi szintű változásokat, mert ezek különböző elrendeződése a folyamatot különböző végeredmények felé segítette volna. A konkrét esetben, ha bekövetkezett volna a török–azeri–közép-ázsiai türk köztársaságok tengelyének dominanciája, a mérleg nyelve valószínűleg a korábbi területi egység felé billen.

Ugyanígy a szovjet hatalmi struktúra gyengülése csak a konfliktus kirobbanását tette lehetővé, továbbá növelte ellenőrizhetetlenségét és szabályozatlanságát, rendezetlenségét. Maga a birodalmi káosz ebben az esetben mind segítette az elszakadást azzal, hogy teret engedett a szélsőségesen nacionalista indulatoknak, azonban gátolta is Azerbajdzsán politikájának támogatásával. A döntő fordulat ebben az összefüggés-rendszerben akkor következett be, amikor a birodalom felbomlott, és biztossá vált az orosz–iráni hatalmi tengely fölénye a térségben.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a szovjet korszakban az autonómiát az Azerbajdzsánnal való integráció vagy az attól való dezintegráció irányába mozdítható tényezők egyensúlyban voltak. A stabilitást továbbá támogatta a birodalmi keret kiszámíthatósága, a nemzeti mozgalmak féken tartása és a nemzetközi politikai egyensúlyoknak a Dél-Kaukázusra különálló hatást nem gyakorló változásai. Az ezt követő időszakban azonban az addig semleges vagy jótékony tényezők megváltozása egyértelműen az anyaország felé, vagyis az elszakadás irányába terelték az autonóm területet. Az előbbi tényezők közé tartozik például a moszkvai kontroll, amely mind a terület elhatárolását, mind az ott fennálló azeri állami dominanciát biztosította. Az utóbbiak között pedig a békés interetnikus viszonyok megromlását említhetjük.

A vizsgálat eredményét tekintve megállapíthatjuk, hogy az azonos tényezők megléte hasonló helyzetben lévő autonómiáknál valószínűleg ugyanilyen eredményekhez vezet. Ezzel szemben érdemes kihangsúlyozni, hogy az elszakadást segítő egyes tényezők valamelyikének, vagy néhányának megléte önmagában nem eredményezi a szeparatizmus megvalósulását. Azoknak kumulálódása viszont veszélyt jelenthet a befogadó állam területi egységére. Ezzel párhuzamosan az elválasztó tényezők megléte esetén a nemzetközi politikai környezet megváltozása, a korábban a területet ellenőrző birodalom hatalmának meggyengülése pedig emelheti

a nyílt konfliktus kirobbanásának lehetőségét, valamint az összeütközés ellenőrizhetetlenségének veszélyét. A konfliktus végkimenetelét azonban nagy biztossággal a nemzetközi és birodalmi – birodalom utódállamai között kialakult – környezet újbóli stabilizálódása döntheti el.

A jövőben megalakítandó autonómiák esetére történő prognózisokhoz ki kell szűrniük, hogy az itt említett szereplők és tényezők közül melyek adottak általánosságban a vizsgált térségekben. Ezután szükséges elemeznünk, hogy az adott szereplők által létrehozott környezeti tényezők mely irányba befolyásolják az entitás közeledését, vannak-e esetleg a szakadarságot kizáró faktorok, amelyek tetszőleges egyensúlytalanságok megléte esetén is a befogadó állam szuverenitása alatt tartják az autonóm területet. A szempontrendszer ezen felül bővítendő az adott térségben hely- és korszak-specifikus jellemzőkkel is.

A vizsgálatot természetesen több irányba is bővíthetjük. Egyedi elágazást jelenthet a Katalóniához és Québechez hasonló autonómiák vizsgálata, amelyek esetében épp az okoz konfliktust a felettük szuverenitást gyakorló állammal szemben, hogy gazdaságilag jobban teljesítenek, és saját megítélésük szerint az állami elosztórendszerekből ehhez képest kevesebb juttatást kapnak vissza. A karabahi kérdéshez kapcsolódva pedig érdekeseek lehetnek a volt Jugoszlávia területén létezett autonómiák esetei, akár szeparálódtak, akár nem. Ezek elemzése során, mivel a szovjet és a jugoszláv birodalmi rendszer felbomlása idején nagyon hasonló dinamikája volt az etnikai ellentéteknek,²⁸ érdemes lenne a két létező – vajdasági és koszovói – autonómia sorsát azonos, vagy legalábbis valószínűleg nagyon kis mértékben a helyi viszonyokra adaptálható vizsgálati szempontokkal elemezni. És hogy a volt Szovjetunióhoz is visszatérjünk, szintén célszerű ennek vagy egy hasonló szempontrendszernek az alkalmazhatóságát vizsgálni a Hegyi Karabahtól nem is oly távol eső Abházia és Dél-Oszétia, vagy Csecsenföld esetében.

Urszán József

Az etnikai indíttatású bűncselekmények elleni nemzetközi fellépés Koszovóban¹

Bevezetés

A különféle etnikumú népcsoportok közötti konfliktusok történeti távlatokban vizsgálhatók és akár a törzsközösségi életformáig visszavezethetők. Csupán 1946 és 2001 között több mint ötven etnikai különbözőség miatt kirobbant és zömében polgárháborúvá szélesedett helyi, fegyveres összetűzés zajlott le világszerte.² Ezekben az összecsapásokban az etnikumok egymással szembeni intoleranciája gyűlöletté fokozódott és jellemzően erőszakos formában, különféle (főként sorozatjellegű) bűncselekményekben, vagy személy elleni bűnesetekben volt tetten érhető. E bűncselekmények jellegüket tekintve rendkívül széles skálán mozogtak. A garázda közterületi vandalizmustól, a vallási kegyhelyek megrongálásán, felgyújtásán át egészen a gyűlölet tárgyát képező népcsoport tagjainak tömeges megsemmisítésére vonatkozóan keletkeztek világszerte adatok. Az etnikai konfliktus jelensége és az ellene történő fellépés tudományos igényű vizsgálatában különösen érdekesnek számít Jugoszlávia felbomlásának máig tartó eseménysorozata. Ennek vonatkozásában a hiteles dokumentáltság és a nemzetközi közösség aktív, konfliktusrendező jelenléte (pl. békefolyamat támogatása, polgári válságkezelés, demokratizálódást segítő programok) egy információban gazdag, a kutatások szempontjából kedvező helyzetet teremt.

¹ A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1/2010-0023. projekt támogatásával készült.

² Stefan Wolf: *Ethnic Conflict, a Global Perspective*, Oxford University Press: New York, 2005, 5.

²⁸ Koehler, Jan – Zürcher, Christoph (eds.): *Potentials of Disorder*. Manchester University Press: Manchester, New York, 2003: 2, 8–9.

Az egykori Jugoszlávia széthullását kísérő és becslések szerint legkevesebb 150 ezer áldozatot követelő délszláv háborúk (1991–2001)³ sorában a koszovói eset megoldása napjainkban is élő kihívás.⁴ Koszovó kiváló példája annak, hogy az etnikai különbözőség miatti lappangó társadalmi feszültség hogyan transzformálható politikai eszközzé, polgárháborúvá, majd a posztkonfliktusos életfeltételek között miért és hogyan folyik tovább (kevésbé látványos formában) az etikailag motivált erőszakos bűnözés.⁵

Az együtt élő nemzetiségek közötti kriminalitás jelensége az ún. etnikailag motivált bűnözés (*inter-ethnic crime*), amely a gyűlölet bűncselekmények egy típusa. Különösen gyakori a polgárháborúval sújtott, illetve a konfliktust követően átmeneti nemzetközi igazgatás alá helyezett térségekben.⁶ Az 1998–99 között etnikai különbözőség miatt kirobbant koszovói háború egy ilyen helyszín. A harcok megközelítőleg 12 ezer ember halálát, 6 ezer személy eltűnését, valamint többszázezer polgár külföldre menekülését eredményezték.⁷ A háborút közvetlenül megelőző és a harcok alatt etnikai gyűlöletből elkövetett háborús és szervezett bűncselekmények nagyrészt máig felderítetlenek, büntetlenek, miközben az etnikai jellegű bűnelkövetés számtalan formában továbbra

³ Délszláv háborúk kifejezést napjaink történetírása a volt Jugoszlávia széthullását kísérő hat fegyveres konfliktus összefoglaló elnevezéseként használja. (Szlovénia 1991, horvát függetlenségi háborúk 1991–95, boszniai háború 1992–95, koszovói háború 1998–99, Presevo völgy 1999–2001, Macedónia 2001) Laura, Silber – Allan, Little: *Yugoslavia: Death of a Nation*, Penguin: New York, 1997.

⁴ Koszovó 1990. szeptember 7-én, majd 2008. február 17-én egyoldalú nyilatkozattal kiáltotta ki függetlenségét. Koszovó az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Biztonsági Tanács 1244/1999. számú határozatával ideiglenes nemzetközi igazgatás alá helyezett terület. UNSEC Resolution 1244 (1999), New York, 10 June 1999.

⁵ Koszovóban főként az albán és a szerb nemzetiségek közötti etnikai feszültség vezetett kezdetben elszórt, később rendszeres és mind több civil személyt érintő erőszakhoz, amely különböző bűncselekmények formájában 1993 és 1998 között fokozatosan vezetett el a fegyveres konfliktushoz. A kisebbségek egymással szembeni csoportos és szervezett támadásai egymás fizikai megsemmisítésére irányultak.

⁶ Halász Iván: A nemzetközi igazgatás a válságövezetekben. *Külügyi Szemle*, 2005, 1-2. 248–267.

⁷ Frontline: War in Europe. Letöltés helye: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kosovo/>, letöltés ideje: 2013.03.10.

is megnyilvánul. Ezzel szemben kezdetben az ENSZ koszovói missziója (UNMIK),⁸ az ennek harmadik pillérét képező Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) missziója, majd – napjainkban legnagyobb létszámmal – az Európai Unió EULEX Kosovo⁹ jogállamiság missziója próbál érdemben fellépni.

Az EULEX megközelítésében: az etnikailag motivált bűnelkövetés, olyan gyűlölet vezérelt cselekedetek összessége, ahol az elkövető, a konkrét személy, vagy tárgy ellen irányuló tevéleges erőszak áldozatát, illetve célpontját kizárólag azért választja ki, mert az ténylegesen, vagy feltételezetten egy meghatározott fajhoz, etnikumhoz, vagy nemzetiségi kisebbséghez tartozik.¹⁰ Az inter-etnikus bűnözés szűkebb kategória a gyűlölet bűncselekmények körénél, amely az eltérő politikai álláspont, vallás, bőrszín, életkor, nemi hovatartozás, valamint a fogyatékoság elutasítása miatti bűncselekményeket szintén magában foglalja.

Az etnikai motivációból elkövetett bűncselekmények felderítésének és megelőzésének támogatása a többnemzetiségű rendőri erő és igazságszolgáltatási apparátus számára prioritás Koszovóban. Ezzel kapcsolatban fontos kérdés, hogy milyen felhatalmazás birtokában, mely lehetőségekkel élve és korlátokkal szembesülve zajlik e speciális bűnözési forma elleni küzdelem és a tapasztalatok milyen változtatások igényét vetik fel.

E tanulmány jogalkalmazás szempontú elemzés, módszereiben dokumentumok, terepkutatás és szakértői mélyinterjúk tartalmának

⁸ Az ENSZ UNMIK missziót (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo) az ENSZ BT 1244/99. számú határozata alapította meg. 1999-től ennek keretében működött az EBESZ OMIK missziója, amely a demokratikus intézmények kiépítéséért és az emberi jogok védelméért felelős napjainkban is. EBESZ Állandó Tanácsa 305. sz. határozata, 1999.07.01.

⁹ Council Joint Action on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo 2008/124/CFSP, 4 February 2008., OJ L 42/92 2008/124/CFSP.

¹⁰ Az EULEX 2012. évi műveleti tervének (*Mission Implementation Plan, MIP*) etnikumok közötti bűncselekmények elleni fellépésre vonatkozó kitételeiből kiderül, hogy a misszió speciális Értékelő Csoportja (*Assessment Group on Inter-Ethnic Crime and /or Incidents, ASG*) az említett fogalmat alkalmazza. Ennek során az ASG nem csupán az etnikai motivált bűncselekményekkel, hanem a kisebbségek életére hatást gyakorló bármely jelentős incidenssel is foglalkozik. EULEX Program Office: *Temporary Monitoring Instruction*. Prishtina, 2012, 2.

elemzésével Koszovó példáján keresztül igyekeznek feltárni az etnikai különbözőség indukálta bűnözés ellen folytatott küzdelem sajátosságait, jövőbeni kilátásait.

Az etnikai konfliktusra vonatkozó tudományos nézetek

Az etnikumok közötti szembenállás számtalan formában ölthet testet a hátrányos megkülönböztetéstől az etnikai zavargáson át a gyűlölet motiválta súlyos bűncselekményekig (*hate-crime*). E fogalomkörben az etnikai konfliktus (*ethnic conflict*) a legtágabb értelmezési tartomány, amelybe az etnikumok közötti, gyakran súlyos társadalmi feszültségeket keltő vitás esetek mellett a bűncselekmények is beletartozhatnak.¹¹ Ez rendkívül változatos formában jelenhet meg és általában események egész láncolatát öleli fel. Kiterjedése tipikusan társadalmi szintű. Ilyen szituációk egy posztkonfliktusos környezetben a legapróbbnak tűnő problémából is létrejöhetnek, bár jellemzőbb, hogy a nemzetiségi nyelv szabad használata, a helyi önkormányzati jogok gyakorlása, vagy a többnyelvű helységnévtáblák kihegyezése képezi az etnikai konfliktus tárgyát.

Az etnikai konfliktusra vonatkozó tudományos elméletek a hidegháborút követően alakultak ki és napjainkra lényegében három irányzatba szerveződtek. A *primodalista* felfogás a népcsoportok ősi, származásbeli különbségeit hangsúlyozza az etnikai konfliktusok kialakulása kapcsán. A nézet képviselői szerint a hagyományok, a vallási és kulturális sajátosságok egy adott földrajzi területen mélyen gyökereznek, és kibékíthetetlen ellentétbe kerülnek az ugyanott, de más fejlődésen keresztül ment, ezért eltérő értékrendet valló népcsoportokkal.¹² Eszerint az etnikai konfliktusokban elsődlegesen a származásbeli, akár antropológiai külsőségekben is megnyilvánuló másság el nem fogadása játszik döntő szerepet. Ezen irányzat létjogosultságát vitató, főként politológus

¹¹ Carl, Cordell – Stefan, Wolff: *Ethnic Conflicts*. Polity Press: Cambridge, 2010, 25–44.

¹² Donald, R. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley, 1985, 12.

nézőpont az etnikai jelleg helyett a nemzetiségi konfliktusok kifejlődésében a politikai és gazdasági tényezők elsődlegességét emeli ki.¹³

Az *instrumentális* iskola képviselői az 1960–70 közötti években az Egyesült Államokban azt hangsúlyozták, hogy az etnikumok közötti konfliktusok kirobbanása, vagy éppen a békés állapotok fenntartása sokkal inkább a társadalmi csoportok vezető személyiségeitől függ. Ebből a szempontból a vezető személyiségen keresztül intézményesülhet a származás szerinti csoportba tartozás. Mindezek mellett az instrumentális iskola képviselői elismerik az etnikai különbözőség szerepét az ellentétek kialakulásában, de amellett érvelnek, hogy pusztán ezzel nem magyarázhatók az etnikai konfliktusok.¹⁴

A *konstruktivista* megközelítés az etnikai konfliktusok pszichológiai irányzatát képviseli. Hívei az alapvetően a pedagógiában ismertté vált megközelítésből kiindulva, az etnikai konfliktusok alapjaként a nemzetiségek békés egymás mellett éléshez szükséges integrációs és asszimilációs folyamat során bekövetkező hibákat, hiányosságokat hangsúlyozzák. A csoportok tagjaiban az asszimiláció során elsajátítandó új ismeretek, tapasztalatok nem mindig nyernek pozitív visszacsatolást, esetenként összeütközésbe kerülnek a sajátos kulturális jegyekkel. A folyamat a tömegek szintjén így megrekedhet, vagy ellenállásba válthat, ellehetetlenítve az etnikumok közösségbe integrálását.¹⁵ Az asszimiláció kisiklása miatti különbségek idővel elmélyülnek és egyre súlyosabb konfliktusokhoz vezethetnek az azonos földrajzi térségben együtt élő etnikumok között.

¹³ Beverly, Crawford – Ronnie, D. Lipschutz (eds.): *The Myth of „Ethnic Conflicts” Politics, Economics and Cultural Violence.* (Research Series No. 98.) University of California: Berkeley, 1998. Letöltés helye: <http://www.escholarship.org/uc/item/7hc733q3#page-6>, letöltés ideje: 2013.04.10.

¹⁴ Antony, D, Smith: *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell: Oxford, 1988, 7–13.

¹⁵ Charis, Psaltis – Gerhard, Duveen – Anne, Nelly, Perret-Clermont: *The Social and the Psychological: Structure and Context in Intellectual Development.* *Human Development*. Karger: Basel, 2009/52, 291–312. Letöltés helye: http://www.academia.edu/349196/The_Social_and_the_psychological_Structure_and_Context_in_Intellectual_Development, letöltés ideje: 2013.02.20.

A gyűlöletből táplálkozó bűncselekmények tudományos kutatása és elméleti megalapozása egyelőre kevésbé eredményes, mint az etnikai konfliktusok témakör vizsgálata. Az etnikumok közötti bűnözés magyarázatai között az 1960-as évek közepén Németországban végzett empirikus jellegű kutatások alapján, az etnikumok közötti kulturális különbözőség elutasítása által generált deviáns viselkedés elmélete vált elfogadottá.¹⁶ E kriminális magatartást, amely jellemzően erőszakos bűncselekményekben realizálódott, az etnikumok sikertelen asszimilációjára adott kollektív válaszként értelmezték.

A különféle irányzatok és iskolák azonos módon vélekednek arról, hogy az etnikai konfliktusok legsúlyosabb megjelenési formái a nemzetiségek tagjai, csoportjai egymás sérelmére elkövetett szándékos bűncselekményei. Ezekkel szemben szükségszerű a nemzetközi jog alapján megvalósuló határozott fellépés. A nemzetiségi hovatartozás miatti háborús és más bűncselekmények megszakítása, felderítése és megelőzése 1999 és 2008 között az ENSZ égisze alatt, később döntően az EULEX keretében, de az EBESZ érdemi közreműködésével történik Koszovóban. E küzdelem jogi és intézményes feltételei sokat változtak a fegyveres konfliktus kezdete óta eltelt másfél évtizedben.

Az etnikai motivációból elkövetett bűncselekmények elleni nemzetközi küzdelem jogi és intézményi feltételei Koszovóban

Egy pontosan körülhatárolható földrajzi területen élő emberek egymás ellen, kifejezetten etnikai hovatartozás miatt gyakorlatilag bármilyen bűncselekményt elkövethetnek, így e bűncselekmények köre explicit nem határozható meg. Másként, etnikai gyűlölet motivációjával a nemzetközi büntetőjog és az adott állam büntetőjoga szerinti bűncselekmény egyaránt megvalósulhat. Az etnikumok egymás elleni bűnözésének fogalomszintű megragadása során így az elkövetés alapmotivációjából (etnikai alapú gyűlölet) és nem a megvalósított bűncselekmény

¹⁶ Hans-Jörg, Albrecht: Ethnic minorities, culture conflicts and Crime. Crime, Law and Social Change. Springer, 1995, Vol. 24./1. 19–36.

jellegéből célszerű kiindulni. Ezt az elvet tartotta szem előtt az ENSZ UNMIK missziója, amikor az ENSZ BT 1244/99. számú határozata alapján megkezdte az átmeneti igazgatás bevezetését a vitatott hovatartozású Koszovóban.¹⁷

A határozat egyebek mellett megkövetelte a nemzetiségek közötti erőszak azonnali beszüntetését, amely magában foglalta az etnikai bűncselekmények elleni hatékony intézkedéseket.¹⁸ Az UNMIK átmenetinek szánt civil igazgatási funkciójától azonban nem lehetett elvárni, hogy e misszió tartósan rendezkedjen be a bűnüldözési és igazságszolgáltató tevékenységre. Éppen ellenkezőleg, a mandátum inkább arra terjedt ki, hogy mihamarabb létrehozzanak egy fenntartható, koszovói rendvédelmi és igazságszolgáltatási architektúrát, saját rendőrséggel, ügyészségekkel, bíróságokkal. A kezdeti elképzelések szerint a struktúra rövid időn belül képes lett volna például az etnikai motivációból elkövetett bűncselekmények elleni hatékony fellépésre.¹⁹ Az események végül nem igazolták e feltevést, de az UNMIK működésének egyik kézzel fogható és alkalmazásra került eredménye mégis a büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódóan keletkezett.

Az UNMIK 2003. július 6-án léptette hatályba a misszió szakértői által kidolgozott és kötelezően alkalmazott „Koszovói Ideiglenes Büntető Törvénykönyvet” (*Provisional Criminal Code of Kosovo*), amelynek egyes törvényi tényállásaiban tükröződik az etnikailag motivált bűnözés elleni fellépés szándéka.²⁰

¹⁷ Az ENSZ 1244/99. sz. határozata felhatalmazta az UNMIK missziót, hogy a többi nemzetközi aktorral közösen tegyen meg mindent a Koszovó területén élő kisebbségek tagjainak emberi jogai védelmében. Ennek során az UNMIK az etnikai gyűlölet motívált bűncselekmények tekintetében megkezdte az esetek regisztrálását.

¹⁸ UNSEC Resolution 1244 (1999), New York, 10 June 1999, 2.

¹⁹ Jeremy M., Wilson: Law and Order an Emerging Democracy: Lessons from the Reconstruction of Kosovo's Police and Judicial Systems. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Sage Publications, Vol. 605, 152–177.

²⁰ Provisional Criminal Code of Kosovo, UNMIK/REG/2003/25. Letöltés helye: http://www.unmikonline.org/regulations/2003/RE2003_25_criminal_code.pdf, letöltés ideje: 2012.12.30.

Az UNMIK Koszovói Büntető Törvénykönyve (Btk.) XIII. fejezete a Koszovó és polgárai elleni bűncselekményeket határozza meg. A 115. szakasz „nemzeti, faji, vallási, vagy etnikai gyűlöletkeltés, hátrányos megkülönböztetés és intolerancia” elnevezéssel szerepeltetett egy bűncselekményt, amely kifejezetten a Koszovó területén élő népcsoportokkal szemben valósítható meg. Az elkövető, aki nyilvánosan izgat, vagy gyűlöletet kelt, hátrányos megkülönböztetésre, vagy intoleranciára uszít bármely nemzeti, faji, vallási, etnikai vagy más csoport ellen súlyos büntetést követ el. Minősített esetben, amikor az elkövető sorozatosan, hivatali helyzetével visszaélve, mások számára ad megbízást ilyen cselekmény elkövetésére és ezzel zavargásokat, erőszakot, vagy más súlyos következményt idéz elő, akár tíz évig terjedő szabadságvesztéssel sújtható. A büntetés kiszabása szempontjából további minősítő körülményt képez a kényszerítéssel, a köznyugalmat veszélyeztetve, a védett jogi tárgyakra megalázásnak kitevő módon, vagy a nemzeti emlékhelyek, sírok meggyalázásával járó elkövetési mód.

A XIV. fejezet a nemzetközi jogot sértő bűncselekmények körében két különös részi törvényi tényállást – a 116. szakasz „népirtás” (*Genocide*), és a 117. szakasz az „emberiesség elleni bűncselekmény” (*Crimes Against Humanity*) – fogalmaz meg. A népirtás, amely során az elkövető valamely nemzeti, etnikai, faji, vagy vallási csoport részbeni, vagy teljes megsemmisítése érdekében tanúsítja bűnös magatartását, akár életfogytiglani szabadságvesztéssel is büntethető. Az emberiesség elleni bűncselekmények elkövetőjének szándéka, legalább részben ki kell terjedjen a nemzetközi jog súlyos megsértésével végrehajtott, a polgári lakosság tagjainak módszeres és erőszakos megsemmisítésére, rabszolgaságba kényszerítésére, kiűzésére, elhurcolására, kínzására, szexuális célú kizsákmányolására, apartheid jellegű bűncselekmények elkövetésére, valamint adott csoport, vagy közösség tagjainak politikai, faji, nemzeti, vagy etnikai, vallási, kulturális, vagy nemi hovatartozás miatti üldözésére.

Koszovó, illetve az egész régió egyik sajátosságára, egy terület etnikai összetételének megváltoztatására, mint politikai eszközre²¹ reflektál a

²¹ Az 1971-es jugoszláv census szerint Koszovó területén 916 ezer albán és 228 ezer szerb nemzetiségű lakos élt, míg a 2011-es népszámláláskor ugyanez 1,6 millió albán

minősített eset, amikor az emberiesség elleni bűncselekmény elkövetője kényszer alkalmazásával befolyásolni próbálja a szülések számát (*forced pregnancy*), illetve nőt szülésképtelenné tesz (*enforced sterilization*). Mindez annak érdekében kell megtörténnjen, hogy ezzel közvetlenül befolyásolják Koszovó etnikai összetételét, bármely nemzetiség javára.

A Btk. XVI. fejezete a személyi és szabadságjogok elleni bűncselekmények között nevesíti a 158. szakaszban foglalt, a „koszovói lakosok azonos jogállásának megsértése” (*Violating Equal Status of Residents of Kosovo*) elnevezésű tényállást. Az elkövető súlyos bűncselekményt valósít meg és akár ötévi szabadságvesztéssel büntethető, amennyiben faji, bőrszín, nemi hovatartozás, vallási, vagy politikai alapon megtagadja, vagy korlátozza bármely koszovói lakos szabadságát, vagy alkotmányos jogait. E bűncselekményt valósítja meg az is, aki Koszovó területén korlátoz egy etnikai, vallási, vagy nyelvi közösséghez tartozó személyt abban, hogy magát a közösséghez tartozónak vallja, vagy önrendelkezési jogait gyakorolja. Ebben a tekintetben az identitás talán legjellemzőbb attribútuma, a nyelvhasználat szabadsága, kiemelt büntetőjogi védelmet élvez.

A nemzetiségek tagjai egymás ellen, kifejezetten az etnikai hovatartozás miatt bármely, a fentieken kívüli bűncselekményt is megvalósíthatnak, de ezekben az esetekben az etnikai motívum már nem lesz súlyosbító körülmény, azaz minősített eset. A felsorolt bűncselekmények esetében a felderítés, a vádemelés és vádképviselet, valamint a bíraskodás feladatai részben az UNMIK, később az EULEX misszió rendőri komponense, illetve ügyészei, bírái feladatkörébe került.²² A háborús bűncselekmények vonatkozásában a hágai székhelyű, szintén ENSZ kezdeményezésre létrejött Egykori Jugoszlávia Büntető Törvényszék (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, ICTY*) joghatósága érvényesül.²³

és 25 ezer szerb lakosra módosult (Mitrovica régió nélkül). Letöltés helye: <http://esk.rsk-gov.net/index.php/publikimet/doc-details/575-ndryshimet-demografike-te-popull-sise-se-kosoves>, letöltés ideje: 2013.03.01.

²² Council Joint Action 2008/124 CFSP on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO, 3. § d.) OJ L42/92 4/02/2008.

²³ A Törvényszéket az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1993. május 25-én elfogadott 827. számú határozatával alapította meg. A Törvényszék mandátuma a volt Jugoszlávia területén

Koszovóban 2013. január 1-jén felváltotta az UNMIK ideiglenes Büntető Törvénykönyvét a Koszovói Gyűlés által megalkotott új Koszovói Btk.²⁴ A Köztársaság saját büntető jogszabályának 439. szakasza hatályon kívül helyezte az UNMIK ideiglenes büntető kódexét. Ugyanakkor a törvény, egy külön jogszabállyal létrehozta a Koszovói Különleges Ügyészi Hivatalt (*Special Prosecution Office of the Republic of Kosovo*)²⁵ amely kizárólagos hatáskörrel nyomozhat, emelhet és képviselhet vádat a Koszovó területén elkövetett, kiemelt súlyú bűncselekmények esetén. Azokban az ügyekben, amelyek a hivatal hatáskörébe tartoznak, az EULEX ügyészei és bírái az ideiglenes nemzetközi igazgatás alatt, továbbra is megtartják hatáskörüket. A jogszabály alapján ilyen valamennyi, az etnikai hovatartozás motiválta bűncselekmény. A Koszovói Btk. húsz fejezetben, 316 bűncselekmény különös részi törvényi tényállását tartalmazza. Ezek között az UNMIK által alkalmazott korábbi Btk. etnikai gyűlölettel kapcsolatos tényállásai kivétel nélkül, szinte szövegazonos formában találhatók meg.

A Büntető törvénykönyv megjelenésével egy időben szintén hatályba lépett a büntető-eljárásra vonatkozó törvény (*Criminal Procedural Code of Kosovo*), amely szintén egy UNMIK által bevezetett ideiglenes szabályozás váltott fel.²⁶ A koszovói elnök 2012. december 21-én jegyezte ellen e jogszabályt, amely a koszovói hivatalos lapban (*Official Gazette of Kosovo*) 2012. december 27-én került kihirdetésre. Ebben az ENSZ ideiglenes szabályozásához képest az egyik legjelentősebb változás, hogy a nemzetközi rendőri erőket egyre több területen felváltó Ko-

1991-óta elkövetett, az 1949. évi Genfi Egyezménynek súlyos megsértése, a háború jogának és szokásainak megsértése, valamint a népiirtás és emberiség elleni bűncselekményekre terjed ki. Letöltés helye: <http://www.icty.org/>, letöltés ideje: 2013.05.02.

²⁴ Criminal Code of the Republic of Kosovo, No. 04/L/-082 Letöltés helye: <http://www.kuvendikosoves.org/?cid=2.1,191,914>, letöltés ideje: 2013.05.02.

²⁵ Law on the Special Prosecution Office of the Republic of Kosovo, No. 03/L-052 Letöltés helye: http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=143&Itemid=56&lang=en, letöltés ideje: 2013.05.02.

²⁶ Az UNMIK által kidolgozott ideiglenes büntető-eljárásjogi törvény (Provisional Criminal Procedure Code of Kosovo) 2004. április 6-án lépett hatályba. Letöltés helye: <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Criminal%20Procedure%20Code.pdf>, letöltés ideje: 2012.12.20.

szovói Rendőrség (*Kosovo Police KP*) bűnügyi szolgálata jelentős szerephez jut a nyomozásokban.

Az etnikumok közötti bűncselekmények elleni küzdelmet támogatja a 2008. április 9-én elfogadott Koszovói Alkotmány²⁷ is, amely a közösségek és tagjaik jogairól önálló fejezetben (III. fejezet) rendelkezik. Ennek értelmében a nemzetiségi kisebbségek jogérvényesítését segítő érdekegyeztető tanácsok működhetnek, a kisebbségek arányos képviselettel rendelkezhetnek a politikai és közigazgatási intézményekben, valamint emberi jogi biztos működik, amely elvben garantálja az etnikai konfliktusok jogszerű rendezését.

Az etnikumok között gyűlöletből elkövetett bűncselekmények elleni érdemi fellépés jogszabályi keretei a háborút lezáró posztkonfliktusos időszak szinte legelejétől biztosítottak a nemzetközi közösség által Koszovóban. A jogszabályok végrehajtását garantáló intézményi keretek szintén időben kiépültek, azonban a gyakorlatban mégsem mindig sikerült, sikerül a jogszabályokban foglalt elvek érvényesítése, a nemzetiségek tagjainak védelme.

Az etnikai motivált bűnözés elleni küzdelem intézményes feltételei és korlátai Koszovóban

Koszovóban a harcok beszüntetését az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) Szerbia elleni légitámadás sorozatának eredményeként sikerült kivívni. A történelmi múltban gyökerező, mély etnikai konfliktus a szövetséges csapatok fegyveres beavatkozása eredményeként 1999-ben látszólag nyugvópontonra került. A törekeny béke beköszöntével a koszovói belső rend és közbiztonság fenntartása az első lépésektől, a szintén NATO parancsnokság alatt létrehozott nemzetközi katonai kontingens, a KFOR (*Kosovo Force*) kizárólagos felelőssége lett, mivel Koszovó nem rendelkezett legitim, a belső rendfenntartására képes fegyveres erővel.²⁸

²⁷ Constitution of the Republic of Kosovo. Letöltés helye: <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/doc/Constitution>, letöltés ideje: 2013.05.02.

²⁸ Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban. *Pro-Minoritate*, 2005. tavasz, 3–42.

A szerb katonai és rendőri erő kivonulásával, valamint a félkatonai szabadcsapatok, például az Albániából parancsnokolt Koszovói Felszabadítási Hadsereg (*Kosovo Liberation Army, KLA*) lefegyverzése mellett a KFOR mandátuma a kisebbségek védelmére és a nemzetközi humanitárius erőfeszítések támogatása is kiterjedt.²⁹ Mindez kiegészült a menekültek visszatelepülésének elősegítésével. A NATO a koszovói szerb-albán konfliktust megelőzően konkrét bizonyítékokkal rendelkezett az etnikai alapú, főként háborús bűncselekmények körébe tartozó etnikai tisztogatásokról és népirtásról. Azonban arra konkrét mandátummal és személyzettel nem rendelkezett, hogy e bűncselekmények elkövetőivel szemben, érdemben fellépjen.³⁰ A KFOR katonák rendszeres járőrözéssel, a szerb enklávék közrendjét, valamint a vallási kegyhelyeket, templomokat, kolostorokat próbálták megvédeni, tevékenységük nem terjedt ki bűnügyek nyomozására.

Az etnikai indíttatásból elkövetett bűncselekmények felderítése a KFOR egységekkel párhuzamosan Koszovóba érkezett UNMIK jogalkalmazók feladatává vált. Ebben az időszakban a KFOR és az UNMIK széleskörű társadalmi elismertségnek örvendett a koszovói albán többség körében. A nemzetközi fegyveres erőre a függetlenség elnyerését kiharcoló szövetségesként tekintettek. Az átmeneti igazgatástól pedig az önálló államiság elismerését, a szuverenitás megszerzését, valamint az ország gazdasági helyzetének javítását remélték. A nemzetközi szervezetek koszovói megjelenésével párhuzamosan az etnikumok közötti feszültség a felszínen már csökkenni látszott. Azonban Koszovó északi tartományainak szerb többségű lakossága, Belgrád hivatalos politikai támogatásával azonnal passzív ellenállásba kezdett a koszovói államiság és a nemzetközi jelenlét ellen. Ezzel párhuzamosan kialakult egy albán

²⁹ Letöltés helye: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm, letöltés ideje: 2013.03.10.

³⁰ A NATO által kezdeményezett „Szövetséges Erő” (1999) elnevezésű hadművelet 78 napja alatt is követték el Koszovó területén, kifejezetten etnikai indíttatású, súlyos személy és vagyon elleni bűncselekményeket, melyek számáról megbízható adatok nem állnak rendelkezésre. Dana, Allin: *Kosovo and the Struggle for Unity In: NATO's Balkan Interventions*. Oxford University Press: New York, 2002, 49–64.

önrendelkezést követelő koszovói politikai mozgalom,³¹ amely szintén szembehelyezkedett a nemzetközi igazgatás intézményeivel, megkérdőjelezte hatáskörüket és válságkezelő képességüket.

Mindeközben napvilágot láttak olyan feltételezések, melyek szerint az egykori albán KLA harcosok a háború alatt, részben etnikai gyűlöletből, a koszovói szerb kisebbség sérelmére, a szervezett bűnözés fogalmkörébe tartozó cselekményeket (pl. szervkereskedelem) követték el, melyek kivizsgálás nélkül maradtak.³²

A 2000-es évek elején az UNMIK misszió mandátumát még többnyire *monitoring* – az események szakértői megfigyelésére és dokumentálására korlátozódó – feladatként értelmezték. E gyakorlat megfelelt az ENSZ más missziókban alkalmazott szerepfelfogásának. Azonban néhány esetben végrehajtási (konkrét nyomozási, ügyészi és ítélkezési) hatáskörben is működtek.³³ Etnikai motívumból elkövetett bűncselekmények rendszeresen előfordultak és az UNMIK rendőri kontingense gyakran találta szemben magát passzivitással. Ez tipikussá vált, amikor a kezdetben négy pilléres missziós szervezeti modellben³⁴ a nagyobb vá-

³¹ A Koszovói Nemzeti Önrendelkezési Mozgalom (*Vetëvendosje*) 2004-ben alapított politikai párt, amely aktivistái rendszeresen szerveznek tömegdemonstrációkat és támadásokat az átmeneti nemzetközi igazgatás intézményeinek épületei ellen.

³² Delafrouz: *Vetëvendosje: a minor field study of the Kosovo Albanian Resistance Movement*, Lund University, Sweden, 2010., p. 5. Letöltés helye: <http://lup.lub.lu.se>, letöltés ideje: 2013.04.20.

³³ Carla, Del Ponte – Chuck, Sudetic: *Madame Prosecutor: Confrontations with Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity*. Other Press: New York, 2008. Az e könyvben közölt állítások valóságtartalmának ellenőrzése érdekében a Strasbourg székhelyű nemzetközi emberi jogi szervezet az Európa Tanács (*Council of Europe*) 2010-ben vizsgálóbizottságot állított fel. A 2011. január 7-én jóváhagyott és nyilvánosságra hozott jelentés az etnikai indíttatásból elkövetett súlyos bűncselekmények sorozatát, komoly feltételezéseként közli. Parliamentary Assembly: *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*. Doc 12462. Letöltés helye: <http://assembly.coe.int>, letöltés ideje: 2012.12.30.

³⁴ Az UNMIK rendőrök Pristina, Prizren, Giljan és Mitrovica régióban, valamint a pristinai nemzetközi repülőtéren teljes körű jogalkalmazó hatáskörrel szolgáltak. *Report of the Secretary General on the UNMIK*, UNSEC S/2000/177., 3.03.2000. New York, 3–10.

³⁵ Az UNMIK négy komponense volt: a humanitárius feladatokat ellátó UNHCR, az EBESZ, az EU koszovói gazdasági újjáépítést támogató egysége, valamint az ENSZ civil közigazgatási apparátusa (ennek részét képezte a rendőri erő).

rosok rendőrkapitányságain a külföldi rendőrtisztek az etnikai bűnesetekben a helyi rendőri egységek intézkedéseit elkezdték sürgetni. A helyi rendőrök bevonása megkerülhetetlen volt, mivel az UNMIK rendőri erő létszáma 2000 márciusában csak 2361 fő volt, alig 65%-a a tervezett 4718 rendőrnek. Az erőforrások 80%-át a konvojkísérések és a védett objektumok (pl. bíróságok) épületeinek őrzése emésztette fel. Ilyen körülmények között a bűnügyi munka a formálódó koszovói rendőrségre (*Kosovo Police, KP*) hárult.

Az etnikai motivált bűnelkövetés célpontja ekkoriban a koszovói szerb és roma lakosság volt. Az elkövetési módszerek között jellemző volt az etnikai csoportok ellen irányuló kézigránátos és közlekedési eszközökön utazók elleni robbantások,³⁵ lőfegyveres orvtámadás, valamint az emberrablás. A megoldást a misszió civil közigazgatási pillérének megerősítésétől várták, amelyben a szakértők az etnikai konfliktusok rendezését szolgáló bevált gyakorlatokat próbálták meghonosítani, jó részt eredménytelenül.

Ezt bizonyítja, hogy 2001 és 2004 között az etnikumok közötti erőszakos bűncselekmények száma és a támadások brutalitása nem csökkent. Ebben az időszakban az ENSZ és az EBESZ által indított vissza-telepítési programok szerb résztvevői váltak leginkább célponttá. Az UNMIK állandósuló kapacitás problémáihoz a 2002-ben megkezdődött KFOR létszámcsökkentés is hozzáadódott. Az év végére a 4300 fős katonai erő 3000 alá csökkent. Az etnikumok közötti feszültség tovább erősödött. Az intenzív nemzetközi kampány ellenére, a 230 ezer külföldre menekült koszovói szerb közül alig 2000 fő tért vissza. Az UNMIK új egységeket állított fel a szervezett bűnözés és a gazdasági bűnözés elleni nyomozásokra, de nem helyezett többlet hangsúlyt az etnikumok közötti bűncselekményekre.³⁶ E bűnesetek elhúzódó nyomozásiban jellemzően nem születtek ítéletek. Eközben a személy elleni támadásokat

³⁵ Csupán egyetlen eseményt kiragadva említhető, a „Nis Expressz” elleni, etnikai gyűlölet motiválta támadás. 2001. február 16-án, házi készítésű, 200 kilogrammnál is nehezebb pokolgép robbant fel egy Koszovó és Szerbia között KFOR kísérettel utazó, szerbeket szállító konvojban. A detonáció 12 ember halálát okozta, további 21 személy súlyosan megsérült. A bűncselekmény miatt senkit nem ítélték el.

³⁶ UNSEC S/2002/62., 15.01.2002. New York, 8.

egyre sűrűbben váltogatták a közterületek biztonságát súlyosan megzavaró gyújtogatások és robbantások. 2002 júliusában ismét szerbek lakta épületek ellen intéztek robbantásos merényletsorozatot Giljan tartományban, ahol illegális fakitermelők ellen fellépő UNMIK rendőröket is tűz alá vettek. A helyi lakosság passzivitása mind gyakrabban csapott át nyílt erőszakba.

2003-tól egy újabb jelenség ütötte fel a fejét. Amint az UNMIK a frissen hatályba léptetett büntető törvényt alkalmazni kezdte és albán vagy szerb gyanúsítottakat vett őrizetbe, a fogva tartottakat a közvélemény politikai fogolynak kiáltotta ki és rögtönzött, 20–50 személyt megmozgató demonstrációkba kezdtek a szabadon bocsátásukért. A rendőri intézkedések elleni fellépés politikai színezetet kapott, amely szerint az átmeneti nemzetközi igazgatás a belügyekbe durván beavatkozó és részrehajló módon sérti a helyi polgárok jogait. Ekkor már előfordult, hogy az UNMIK rendőrök közterületen csaptak össze a tüntetőkkel.

2005 és 2007 között a koszovói lakosság toleranciája jelentősen csökkent a helyiekkel szembeni rendőri intézkedések, vagy ítéletek kapcsán és mind gyakrabban fejezték ki tüntetésekkel nemtetszésüket. A nemzetközi igazgatás jogalkalmazó szervei erre konfliktuskerülő módon reagáltak, az etnikumok közötti bűncselekmények elleni fellépés tovább gyengült. Az etnikumok közötti bűncselekmények ügyeiben elvélve születtek csak ítéletek, és a nemzetközi rendőri erő és igazságszolgáltatás lényegében nem működött a szerb többségű észak-koszovói tartományokban. Egyértelművé vált, hogy a nemzetközi jogalkalmazó jelenlétből az igazságügyi komponens az egyik leginkább fejlesztésre szoruló terület.

Mindeközben az UNMIK pillérét képező és létszámát tekintve jelenleg 603 fős, harminc munkacsoportba szervezett EBESZ kontingens,³⁷ a mandátumának döntő többségét kitöltő emberi jogi elvek és értékek védelmében, elterjesztésében számottevő eredményeket ért el.³⁸

³⁷ OSCE Mission in Kosovo Fact Sheet 2013. Letöltés helye: <http://www.osce.org/kosovo/76507?download=true>, letöltés ideje: 2013.05.20.

³⁸ OSCE Permanent Council: Decision of 305/1999. Letöltés helye: <http://www.osce.org/pc/30186>, letöltés ideje: 2013.05.20.

A mandátum egy másik fontos eleme a koszovói rendőrképzés kapcsán az etnikai viszonyokat tükröző rendőrség kialakítása, az emberi jogok jelentőségének hangsúlyozása és az etnikumok közötti bűnelkövetés elleni fellépés tananyagba illesztése, az első és máig egyetlen koszovói rendőriskolát megalapító EBESZ érdeme elvitathatatlan.³⁹ Az EBESZ megközelítésében az etnikai bűnözés elleni küzdelem egyik legfontosabb eszköze a helyi rendfenntartó erők kötelékében szolgáló hivatásos rendőrök és katonák közötti nemzetiségi sokszínűség megjelenítése. Az EBESZ közreműködése a KP állományában ma szolgáló több mint 7000⁴⁰ hivatásos rendőr alapképzésében, speciális- és szakképzésében, menedzserképzésben és egyéb képességfejlesztésekben továbbra is aktív.

A részletezett 1999-től 2007-ig terjedő periódusban az UNMIK és az EBESZ etnikai gyűlölet motiválta bűncselekmények elleni küzdelmében a nemzetközi tapasztalatokra és jogra hagyatkozott, amikor konkrét esetekben az etnikai jelleget megállapította. Ennek megfelelően saját statisztikát vezettek az etnikai motivált bűncselekményekről, de ennek a büntetőeljárásban gyakorlatilag nem volt szerepe, mivel az ilyen adatokat nem ismerte el hitelesnek a KP.⁴¹ A szerbek és albánok, különböző módszerekkel, de egyformán akadályozni igyekeztek az etnikailag motivált bűncselekmények elkövetőivel szemben folytatott nyomozásokat. Ebbe a közegbe érkezett meg az EU eddigi legnagyobb létszámú polgári válságkezelő missziója az EULEX Kosovo.

Az EULEX jogállamiság missziójának megindításáról az Európai Tanács 2007. január 28-i ülésén döntött. A 2008-ban megkezdett, de teljes kapacitását csak 2009. áprilisban elért misszió politikai mandátuma kifejezetten a nemzetközi rendőri erő feladatává tette az etnikumok közötti gyűlölet motiválta bűncselekmények hatékony nyomozásának

³⁹ A Vushtriben 1999-ben az EBESZ által megalapított koszovói rendőriskola az etnikai konfliktusok rendőri eszközökkel történő kezeléséhez fontos segítséget nyújtott. Az intézmény működtetését 2006-ban vette át a Koszovói Kormány.

⁴⁰ Kosovo Police Report 2011. Letöltés helye: <http://www.eulex-kosovo.eu/docs/tracking>, letöltés ideje: 2012.12.01.

⁴¹ A Koszovói Btk. az értelmző rendelkezésekben szereplő rendőrség fogalom alatt a Koszovói Rendőrséget, a Vámőrséget és az EULEX Rendőrséget egyaránt felsorolja. Criminal Code of the Republic of Kosovo, Article 120/18.

elősegítését, ahol pedig a felek elfogultsága, vagy más probléma miatt szükséges, az eljárások lefolytatását.⁴² A végrehajtási mandátummal rendelkező misszió, működésének első évében szinte teljes egészében átvette a korábbi UNMIK feladatokat, beleértve az etnikai bűnelkövetéssel szembeni küzdelmet. A feladatok az EULEX 2008 óta létező etnikai bűnözés elleni egysége (*Inter-ethnic Crime Unit*) hatáskörébe kerültek. Az egység az új Koszovói Btk. által biztosított hatáskör birtokában továbbra is elláthatja feladatait.

Közel másfél évtizeddel a nemzetközi közösség koszovói krízisbe történt beavatkozását követően mind több és egyre élesebb kritika olvasható a nemzetközi sajtóban, az egyes vélemények szerint elhibázott fellépéssel kapcsolatban, melyek gyakran, éppen a nemzetközi közvélemény által leginkább elítélt, súlyos, etnikumok közötti bűncselekményekkel szembeni tehetetlenséget ostorozza.⁴³ Aligha vitatható joggal, az elmarasztalás az etnikai bűnözéssel szembeni eredménytelenségére és a „tolerancia” kérdéskörére is kiterjedt.⁴⁴

Az EULEX mandátumának a többnemzetiségű demokratikus intézményrendszerek, rendőrség, igazságszolgáltatás és vámszervek építése is sarkalatos pontja. Ennek körében cél, hogy az etnikai összetétel reprezentálja a nemzetiségi viszonyokat. Ezt máig nem sikerült megvalósítani.

Az EULEX kapacitásából mindvégig fenntartott az etnikai bűncselekmények nyomozásához szükséges szervezeti tartalékokat, de áttörő eredményt e területen ennek ellenére sem sikerült elérni. Ilyen bűncselekmények megállapítására sokkal ritkábban kerül sor, mint ahányszor azt a körülmények a tapasztalatok szerint indokolnák. A különbség a hatóságok előtt rejtve maradt (latens) bűncselekményekkel magyarázható, amikor egyáltalán nem indul, vagy nem etnikai motivált bűncse-

⁴² Council Joint Action 2008/124/CFSP: Article 3/d.

⁴³ 'We Have Achieved Almost Nothing': An Insider's View of EU Efforts in Kosovo, *Spiegel Online International*. Letöltés helye: <http://www.spiegel.de/international/europe/veteran-insider-provides-grim-account-of-eulex-efforts-in-kosovo-a-865650.html>, letöltés ideje: 2013.04.22.

⁴⁴ Ian, King – Whit, Mason: *Peace at Any Price: How the World Failed Kosovo*. Cornell University Press, 2006.

lekmény miatt kezdődik büntetőeljárás. Ennek okai között Koszovóban legalább két lényeges körülmény említése indokolt, nevezetesen a bűncselekmény etnikai jellegének érintettek általi tagadása és a nemzetközi közösség jogalkalmazó gyakorlatának hiányosságai.

1. Az etnikai motiváció tagadása

Az etnikai konfliktusok, még ha bűncselekménnyé is transzformálódnak, amennyiben nem jelenik meg a helyzet politikai célú felhasználásának mögöttes szándéka, Koszovóban többnyire az érdekelt magán-személyek belső ügyei maradnak. Azokba pedig, már csak a politikai szembenállás és a hagyományok miatt sem szívesen engednek a hatóságoknak az érintettek beleszólást.⁴⁵ Különösen a mélyen gyökerező a szerb-albán etnikai ellentét és az ebből következő kölcsönös bizalmatlanság. Mindkét nemzetiség részéről egyformán érzékelhető, hogy a bűncselekményben érintett sértettek jellemzően, szándékosan kerülnek a hatósági eljárásokat, a hivatalos személyekkel való érintkezést, és ez alól a nemzetközi igazgatás személyzete sem kivétel. Tipikus eset, hogy már a bűncselekmény megtörténtét sem ismerik el, az etnikai motivációt pedig mindkét részről konokul tagadják akkor is, ha a cselekmény végül bizonyítást nyer.

Az sem elhanyagolható szempont, hogy az etnikai jellegű bűncselekmények mindig fokozott sajtónyilvánosságot kapnak, melyet az érintettek jellemzően kerülni szeretnének, ráadásul a médiaérdeklődés nem eredményez nagyobb hatékonyságot a felderítésben. Eltekintve a szóváltásoknál nem komolyabb nézeteltérésektől, melyek tárgya pl. a helységnévtáblák többnyelvű feliratozása, a mindennapokban a tulajdon elleni bűncselekmények jelentenek gondot. Az etnikai motiváció ezekben az ügyekben nagyon ritkán ismerhető fel, vagy bizonyítható. Az

⁴⁵ A koszovói szerb etnikum nem ismeri el az állami szervek fennhatóságát, ezért általában nem fordul azokhoz. Ugyancsak tagadják a nemzetközi igazgatás jogszerűségét és hatáskörét a szerbek lakta településeken, ahol a Koszovói Rendőrség nem végez tevékenységet és a nemzetközi rendőri erő is csak a legszükségesebb esetekben jelenik meg. Az albán tradíciókban a klán rendszer elsődleges szerepet játszott már az ókortól kezdve. Az ősi, törzsi szokásjog a *kanun*, magyarul „*zsinórmérce*” szolgál még ma is erkölcsi iránymutatásokkal a koszovói albánok számára, gyakran helyettesítve a modern jogi intézményeket. Schütz István: *Fehér foltok a Balkánon: bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába*, Balassi Kiadó: Budapest, 2002.

etnikumok tagjai között előforduló személy és vagyonelleni bűncselekmények valódi motívuma zömében nem a nemzetiségi különbözőség, hanem pl. az anyagi haszonszerzés (földfoglalások, elhagyott ingatlanok kifosztása), az elfoglalt, vagy elbitorolt dolgok megtartásához fűződő érdek (otthonaikból elűzöttek visszatérésekor). Illetve a Balkán régióban tipikus, a korábbi személyes sérelmek megtorlása és a bosszú. Ezekben az esetekben a konfrontálódó felek a bűncselekményt saját ügynek tekintik, az etnikai jelleget tagadják, és kifejezetten kerülnek a nemzetközi szervezetek vizsgálódását, a sajtónyilvánosságot. Ilyenkor bármely etnikum a bűncselekmény tagadásában, az eljárás passzív magatartással való akadályozásában érdekelt.

A tapasztalatok szerint az etnikai jelleg elhallgatása az albán, illetve a szerb hivatalos szervek, személyek részéről is gyakorlat.⁴⁶ Ez a sajátosság jelenti az etnikai bűncselekmények elleni érdemi fellépés talán legkomolyabb akadályát.

2. A nemzetközi közösség jogalkalmazó gyakorlatának hiányosságai
Az etnikai motiváció koszovói „intézményes” tagadásának közegében, a többnemzetiségű rendvédelem szerepe kiemelkedő. Az ilyen bűncselekmények felderítésében és az igazságszolgáltatásban e szervezeteknek, napjainkban az EULEX rendőreinek, ügyészeinek és bírónak kiemelkedő jelentősége van. Azonban csupán a nyilvánosságra hozott hivatalos statisztikai adatok birtokában nem lehet megítélni a probléma tényleges kiterjedését, mivel ilyen statisztika egyáltalán nem létezik. Arra sincs egységes álláspont, vagy írásos iránymutatás akár a koszovói, vagy a nemzetközi jogalkalmazók számára, hogy mely feltételek fennállása esetén szükséges egy cselekményt kifejezetten etnikailag motivált bűncselekménnyé minősíteni. Minden a konkrét esemény körülményeitől, a tényállástól függ.

Tekintve, hogy a Koszovó állami szervei az etnikai bűnözésre vonatkozó nyilvántartást nem vezetnek, ilyen adatokat nem közölnek, a nem-

⁴⁶ Ez a jelenség visszaköszön például a 2009–12 között alkalmazott állami bűnmegelőzési programban. A terjedelmes dokumentum bűncselekmény kategóriák egész sorát hivatkozza, de az inter-ethnic kifejezést gondosan kerüli. *State Strategy of the Republic of Kosovo on Crime Prevention and Action Plan*. Letöltés helye: http://www.mpb-ks.org/repository/docs/STRATEGY_eng.pdf, letöltés ideje: 2013.05.02.

zetközi szervezetek jogalkalmazói továbbra is „házi” statisztikát vezetnek az etnikailag motivált bűncselekményekről. Azonban fontos megjegyezni, hogy e statisztikák a hitelesség szempontjából megkérdőjelezhetők és joghatás kiváltására, pl. a helyi hatóságoktól az eljárás hatáskörének elvonására nem alkalmasak. Az egységes, a koszovói és a nemzetközi jogalkalmazó hatóságok által kötelezően alkalmazandó, az etnikai motiváció azonosítására alkalmas szempontrendszer és jelentési rendszer, valamint az ezeken alapuló statisztika hiánya napjainkban is hátráltatja e bűncselekmények ellen helyben folytatott érdemi küzdelmet.

Az etnikai gyűlölet motiválta bűnözés legújabb generációja Koszovóban

Koszovó példája igazolja, hogy az etnikai konfliktusokon belül a gyűlölet motiválta bűncselekmények sorozata úgy is megvalósulhat, hogy elszigetelt bűnesetek helyett, hatalmas tömegeket politikai céllal aktivizáló erők az etnikumok közötti bűnözést történelemalakító tényezőként használják fel. Ez különösen a 2000. év után vált általános gyakorlattá az albán és a szerb nemzetiség körében. E problémával korábban az UNMIK, napjainkban az EULEX többnemzetiségű rendőri ereje kénytelen szembenézni.

A nem ritkán súlyos bűncselekmények sorozatába torkolló, egyelőre csaknem feloldhatatlan etnikai konfliktusok gócpontja Koszovóban az északi, szerb többségű országrész, amelyet az etnikai megosztottság jelképévé vált barikádokkal eltorlaszolt mitrovicai híd is szimbolizál. Habár Koszovó egész területén történnek etnikai különbözőség miatti bűncselekmények, az Ibar folyótól északra elhelyezkedő, döntően szerbek lakta településeken, ahol elutasítják a nemzetközi szervezetek és a koszovói közhatalmi szervek hatáskörét, bármely más területnél gyakrabban fordulnak elő atrocitások. A háború lezárását követően az etnikumok között kirobbant és sajtóvisszhangot kapott összecsapásokat alapul véve, a 2004-es zavargás tekinthető máig a legjelentősebb etnikai gyűlölet motiválta bűncselekmény sorozatnak Koszovóban.

A 2004. március 17-én a Koszovó szerb többségű északi tartományából, Mitrovicából kiindult országos pogromban több tízezer fő vett részt. A konfliktushoz eredetileg az etnikai indíttatású szándékos emberölés, egy szerb fiatal kivégzése és a később balesetként azonosított, négy albán gyermeket érintő szerencsétlenség vezetett.⁴⁷ Utóbbi esemény miatt a kosovska-mitrovicai hídnál az albánok szerbellenes tiltakozó akciót szerveztek, mivel a történeteket bosszúként értékelték. A szerb lakosok válaszul rátámadtak a tiltakozókra. Az összecsapást a felek közé ékelődött békefenntartók könnygázzal és gumilövedékekkel próbálták megfékezni. Erre a szembenállók sorozatlövő fegyverekkel nyitottak tüzet és kézigránátokat dobtak a tömegbe. A helyszínen nyolc személy elhunyt és több mint 300 ember súlyosan megsebesült.

A hídnál történt összecsapás országos méretű szerb ellenes pogrommá fajult, amely végül roma személyeket is érintett. A „*March Pogrom*” elnevezéssel illetett etnikai zavargások végül 19 halálos áldozatot követeltek, további 600 személy megsérült (köztük 61 nemzetközi békefenntartó katona és 55 rendőr). A lázongás alatt, több mint 4000 szerb nemzetiségű személy kényszerült koszovói otthonát elhagyni. A bűncselekmények elkövetői közel 1000 szerb lakta épületet (köztük 35 ortodox templomot) gyújtottak fel, romboltak le, tettek lakhatatlanná, vagy csak fosztottak ki. Tizenhárom korábban szerbek lakta település néptelenedett el.⁴⁸

Az ENSZ főtitkára 2004 novemberében számolt be az UNMIK koszovói tevékenységéről és etnikai villongások kezeléséről a BT-nek. A beszámolót, amely abban az évben az UNMIK tevékenységéről szóló éves értékelést is helyettesítette, a Kai Eide norvég nagykövet által vezetett vizsgálóbizottság készítette. A jelentés, bár a nemzetközi fellépést

⁴⁷ 2004. március 15-én egy szerb nemzetiségű 18 éves fiatalembert albán elkövetők brutálisan kivégeztek Caglavica településen. Másnap három albán nemzetiségű, vízbe fült kiskorú holttestét találták fel, akik az Ibar folyó mentén a szerb közösség lakta Cabar település közelében. Az albán többség bosszút sejtett az esemény háttérében és az elkövetők kiadást követelve vonult a kosovska-mitrovicai hídra. Letöltés helye: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3667839.stm>, letöltés ideje: 2013.05.01.

⁴⁸ Letöltés helye: http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2013&mm=03&dd=17&nav_id=85208.

eredményesnek minősítette a konfliktus megoldására, egy olyan közös stratégiát javasolt a helyi és nemzetközi szereplők részvételével, amelynek célja Koszovó végleges státuszának meghatározása, ezzel az etnikumok közötti további erőszak megakadályozása.⁴⁹

A felvetés egyelőre nem valósult meg, bár a 2013. április 19-én a szerb és koszovói albán állami vezetők által Brüsszelben aláírt, az EU koordinációjával tető alá hozott megállapodás megvalósulása esetén megfelelő alapot képezhet az etnikai megosztottság miatti ellenséges viszony rendezésére.⁵⁰

2008-ban újabb, kifejezetten etnikai indíttatásból elkövetett bűncselekmény sorozat történt a koszovói függetlenség február 18-án történt egyoldalú kinyilatkoztatását követően, ezúttal a Koszovó önálló államiségét elutasító szerb közösség részéről. A szerb nemzetiségű személyek a függetlenség első napján valamennyi hivatalban megtagadták a munkafelvételt és megkísérelték elfoglalni a mitrovicai középületet, valamint az észak-koszovói határállomásokat. Támadások érték a nemzetközi válságkezelő erők gépjárműveit, épületeit és személyzetét a szerbek lakta enklávékban, illetve az északi tartományokban. A támadásokban egy fő ENSZ rendőr meghalt és 150 személy megsérült.

⁴⁹ Kai Aage Eide 1997–98 között az ENSZ főtitkárának különleges megbízottjaként tevékenykedett Boszniában, majd 2004-től Koszovóban. A diplomata olyan megoldást látott hatékonynak az etnikai villongások megoldására, amely részleges autonómiát biztosít a szerb többségű koszovói tartományokban, településeken. *Report of the SG on the UNMIK No. S/2004/907*. Letöltés helye: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2004/907, letöltés ideje: 2013.13.20. Kai Eide javaslatait Martti Ahtisaari ENSZ különmegbízott a Koszovó végleges státuszának kérdésében az ENSZ számára 2007-ben kidolgozott részletes béketervébe is beépítette, de ez sem került elfogadásra. *Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement*, UNSEC No. S/2007/168. Letöltés helye: <http://www.unosek.org/unosek/en/statusproposal.html>, letöltés ideje: 2013.03.27. Mindkét javaslat közös eleme, hogy a koszovói szerb közösség integrálása, az etnikumok közötti bűncselekmények visszaszorítása, eredményesebb felderítése érdekében, mind több koszovói szerb rendőrnek a KP kötelékében történő alkalmazását hangsúlyozza.

⁵⁰ Az EU által koordinált Belgrád-Pristina dialógus 10. fordulóját követően aláírt megállapodás tizenöt pontban tesz javaslatot a szerb-albán viszony rendezésére a szerb többségű észak-koszovói tartományokban. A megoldás lényege a koszovói közhatalmi és politikai intézmények szerbek általi elismerése, különösen a Koszovói Rendőrség fennhatóságának elfogadása, cserébe a helyi önkormányzatokban biztosított széleskörű autonómiáért.

A szerb kisebbség Mitrovica-szerte rögtönzött útzárat hozott létre kőtömbökből és vashulladékból, megakadályozva a nemzetköziek és az albán személyek közlekedését, amely eljárás Koszovó szerte gyakorlattá és az etnikai szembenállás egy újabb szimbólumává vált. Ezzel a momentummal egy máig tartó politikai folyamat kezdődött, amelynek célja az északi tartományok szerb többségének felhasználásával az albán koszovói hatóságok és a nemzetközi jelenlét bojkottálása. A KFOR egységek időről-időre megkísérelték az úttorlaszok felszámolását, melyek személyi sérülésekhez és újabb tiltakozó akciókhoz vezettek, így a további konfrontáció elkerülése érdekében a nemzetköziek egyelőre nem bontják meg a létrehozott barikádokat.

2011. július és augusztus hónapban sorozatos incidensekre került sor a szerb és az albán nemzetiség között Koszovó északi, szerb többségű tartományaiban (Mitrovica, Zubin Potok és Leposavic). A konfliktus gyökere az volt, hogy a Koszovói Rendőrség⁵¹ egységei – anélkül, hogy egyeztettek volna a szerb féllel, vagy a nemzetközi erővel, különösen az EULEX határőreivel – megkísérelték átvenni a határellenőrzést két északi átkelőn. A Szerbiával határos, hegyvidéki fekvésű Jarinje és Brnjak településeken a felfegyverzett koszovói albán rendőrök megjelenése azonnali erőszakhoz vezetett.

A koszovói határ rendészeti egységeinek egyik tagja kézigránátos támadásban vesztette életét, miközben a határátkelő posztok nemzetközi személyzetét szerb fegyveresek vették tűz alá.⁵² A szerbek lakta települések egész Koszovóban garázda tüntetésekkel és a nemzetköziek ellen irányuló erőszakos támadásokkal reagáltak a történetekre. A határátkelő helyek konténer épületeire orvlövészek többször tüzet nyitottak, majd végül mindkettőt felgyújtották. Az átkelőket később a KFOR könnyűfegyverzetű egységei demonstratívan megszállták, miközben a közbiz-

⁵¹ A rendőrség napjainkban a jogállamiság megvalósításában a legfejlettebb és leghatékonyabb koszovói intézmény. Az északi tartományaiban pedig máig az egyetlen működő állami intézmény. International Crisis Group Report: *The Rule of Law in Independent Kosovo*, No. 204. (2010.05.19.), 21.

⁵² Ethnic Serbs Fire at NATO troops in Kosovo, Reuters. Letöltés helye: <http://www.reuters.com/article/2011/07/27/kosovo-nato-idUSBYT76945420110727>, letöltés ideje: 2013.02.20.

tónusát az EULEX rendőrei állították helyre. A zavargásoknak hivatalos közlések szerint négy halálos áldozata és közel 300 sebesültje volt. A KFOR egységek 65 könnyű sérültet jelentettek a katonák köréből.⁵³

Az említett, súlyos következményekkel járó incidensek esetében az etnikai motiváció egy nyíltan vállalt, politikai célokra (Koszovó önálló államiságának szerb részről történő tagadása) felhasznált körülmény. Kevésbé nyilvánvalóan, de szintén politikai háttérre hivatkozással végrehajtott, bűncselekményt megvalósító nemzetiségi konfliktusra a közelműltből is hozható példa és nem csak az észak-koszovói területeket érintve. A 2012 májusában kezdődő nyugat-koszovói Klina tartományban történt bűncselekmény sorozat már csak azért is érdemes az említésre, mert az ott nemzetközi közreműködéssel még 2005-ben elkezdett visszatelepülést segítő program (*returns programme*) kezdetben példaeértékűnek tűnt. Az ENSZ, az EBESZ és az EU a jövőben ezt a modellt kívánta követni.

A lakóhelyükről a 1990-es évek végén elűződött szerb nemzetiségű lakosok első csoportja 2006-ban érkezett vissza Szerbiából korábbi koszovói lakóhelyére az UNMIK által kezdeményezett projekt (*Strategic Framework on Communities and Returns*) keretében. Azonban több év átmeneti nyugalom követően 2012 májusában ismeretlen személyek az ún. Albán Nemzeti Hadsereg (*Albanian National Army*) nevében szórólapokat terjesztettek a szerb lakosság körében, amelyekben történelmi igazságszolgáltatást emlegetve, a visszatelepültek azonnali távozását követelték, nyíltan fenyegetőzve. Néhány nap elteltével Drenovac településen sorozatosan megtámadtak és felgyújtottak a visszatelepült szerbek által felújított lakóházakat. A támadások áterjedtek Klinvac, Grabac és Bica településére is, ahol szervezeten házakba törtek be, kifosztották és felgyújtották az épületeket. Az esetek láncolata szeptemberig folytatódott. A sajtóban megjelent hivatalos albán álláspontok szerint e cselekmények inter-etnikai háttérre nem volt bizonyított. A bűncselekmények szerb sértettei minden esetben értesítették a rendőrséget, de a tanúk ál-

⁵³ International Crisis Group: Kosovo and Serbia: A little Goodwill Could Go a Long Way. Report, No. 214. 2012.02.02. Letöltés helye: <http://www.crisisgroup.org>, letöltés ideje: 2013.05.02.

lítása szerint azok egy alkalommal sem jelentek meg a helyszínen, az ügyekben a Koszovói Rendőrség által elrendelt nyomozások még nem vezettek eredményre.⁵⁴

Miközben az etnikailag motivált bűncselekmények száma az ENSZ szerint Koszovó albánok lakta részeiben visszaszorulóban van, a szerb közösségeket érintően ugyanez emelkedni kezdett és e tendenciát a nemzetközi közösség aggodalommal követi.⁵⁵ A bűnözési statisztika és a valóság közötti disszonancia az etnikai motivációból elkövetett kisebb súlyú bűncselekmények esetében egy fontos jellemző, mely a jelenség látens természetére is rávilágít.

Az etnikai különbözőséget indokként pl. politikai okból nyíltan vállaló tömegzavargások és az ezeket kísérő, szinte szükségszerűen megjelenő súlyos bűncselekmények esetében a motiváció egyértelműen tetten érhető. Az etnikai hovatartozás hangsúlyozása a konfliktust végül összezsapássá generáló, gyakran a háttérben maradó személyek elemi érdeke. Az etnikai gyűlöletből szított tömegzavargások, az önálló bűncselekmények elkövetéséhez képest lényegesen nagyobb esélyt kínálnak a büntetlenségre. Ezek képezhetik az etnikumok közötti bűnözés egyik legújabb, megújuló rendőrségi stratégiát igénylő vonulatát Koszovóban.

Habár a rendőrség Koszovóban a vonatkozó jogszabály alapján⁵⁶ már gyakorlatilag képességeinek teljes birtokában végzi tevékenységét, kérdéses, hogy az etnikai ellentétekkel súlyosan terhelt környezetben hogyan lesz képes érvényt szerezni az új jogi szabályozásoknak, különösen a nemzetközi igazgatás megszüntetést követően. Ugyanis gyakori, hogy az etnikai gyűlölet miatt a hivatalos jogi fórumok, érdekegyezte-

⁵⁴ Anita McKinna: *Case Study Klina: An Unexpected Increase in Crimes Against Minorities in Kosovo South*, Letöltés helye: <http://www.balkananalysis.com/kosovo/2013/03/09/case-study-klineklina-an-unexpected-increase-in-crimes-against-minorities-in-kosovo-south/>, letöltés ideje: 2013.05.02.

⁵⁵ Az ENSZ koszovói statisztikai adatokra hivatkozva 2011-ben 406, míg 2012-ben 361 etnikumokat érintő különféle bűncselekményt említ. Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, UNSEC S/2013/72. Letöltés helye: <http://www.unmikonline.org/SGReports/N1321969.pdf>, letöltés ideje: 2013.05.02.

⁵⁶ Kosovo Police (KP), Law on Police No. 04/L-076, 2012.03.02. Letöltés helye: <http://www.kuvendikosoves.org/?cid=2.1,191,837>, letöltés ideje: 2013.04.20.

tő platformok helyett az érdekeltek között szándékos bűncselekmények formájában „rendeződnek” a nézeteltérések.

Az etnikumok közötti gyűlölet motiválta bűncselekmények büntetőjogi jelentőségén túl továbbra is fontos figyelemmel lenni a Koszovó végleges státusát érintő és befolyásolásra törekvő mögöttes politikai szándékokra. Az etnikumok közötti helyi ellentéteket megoldás helyett, országos méretű tömegdemonstrációkká, lázongássá fokozó politikai érdekcsoportok egy-egy konkrét ügyet csupán eszközként használnak fel céljaik elérésére. A zavargások során rendkívül nehéz a kifejezetten etnikai indíttatású bűncselekményeket a szimplán vagyon elleni, vagy közterületi, garázda cselekményektől elhatárolni. Az ilyen ügyek arra is rávilágítanak, hogy az etnikai konfliktusok megakadályozásában, illetve kezelésében felelős nemzetközi erők hogyan és milyen szerepet töltenek be valójában a problémák rendezésében.

Összefoglalás

Az etnikai konfliktusok témakörébe tartozó, gyűlölet motiválta bűncselekmények elleni nemzetközi együttműködés egy speciális területe a posztkonfliktusos térségekben végzett bűnüldözés és bűnmegelőzés. Etnikai motivációból gyakorlatilag bármely büntetendő cselekmény elkövethető, de a tetteseket csupán akkor fenyegeti súlyosabb büntetés, ha erre vonatkozóan az alkalmazásra kerülő büntető törvénykönyv kifejezetten utalást tartalmaz.

Az etnikai konfliktusokból eredő bűncselekmények felderítésében az érintett etnikumoktól általában nem várható elfogulatlan hozzáállás. Ezért a közbiztonság fenntartása, az igazságszolgáltatás és az emberi jogok védelmében, Koszovóban tevékeny nemzetközi szervezetek, mandátumaikban hangsúlyosan kezelik az etnikai bűnözés elleni fellépést. Koszovó egyedi példáját alapul véve, az etnikai gyűlölet, mint motívum felismerése egy adott bűncselekmény esetén, a konkrét ügy összes körülményeit alapul véve elméletben egyszerűnek tűnik. A gyakorlatban azonban az etnikai jelleg megállapítása jellemzően nehézségbe ütközik,

melyek közül az etnikai színezetnek a bűncselekményben érintett felek általi tagadása és a helyi hivatalos szervek ezt szándékosan támogató magatartása hangsúlyozandó. A tapasztalatok szerint a nemzetközi erőfeszítések az etnikai gyűlölet motiválta bűnözés felszámolására Koszovóban általában nem talál a helyi nemzetiségek körében támogatásra.

Az etnikumok közötti bűnözés problémájának koszovói kiterjedésére és szerkezeti sajátosságaira vonatkozóan a legjelentősebb, bizonyítottan etnikai gyűlöletből elkövetett bűncselekmények körülményeinek elemzése alapján néhány tendencia felvázolható. Az etnikai motivációból elkövetett bűncselekmények tettenérése és bizonyítása Koszovóban a gyakorlati bűnüldözés és jogalkalmazás számára az átmeneti nemzetközi igazgatás bevezetésének kezdetétől rendkívül problémás, főként az alábbiak miatt:

- a vélelmezhetően kifejezetten etnikai különbözőség miatt elkövetett bűncselekmények elkövetői és áldozatai többnyire tagadják az etnikai motiváció tényét, sőt, ha ilyen gyanú felmerül, a bűncselekmény megtörténtét is;
- nem állnak rendelkezésre megbízható statisztikai mutatók az össz-bűnözésről és ezen belül a gyűlölet motiválta, etnikumok közötti bűnelkövetésről, de az ismert esetek tükrében e probléma folyamatosan jelen van;
- az etnikai jellegű bűncselekmények elkövetőivel szemben a nemzetközi igazgatás keretében tett határozottabb rendőri, igazságügyi intézkedéseket egyes helyi politikai erők a belügyekbe történő jogosulatlan beavatkozásként értékelték és passzív ellenállással, vagy erőszakos demonstrációkkal próbálták akadályozni;
- az etnikai jellegű bűncselekmények szempontjából döntő jelentőségű az észak koszovói, szerb többségű Mitrovica régió, ahol a legtöbb ilyen bűncselekmény történik azonban éppen ott a leggyengébb a nemzetközi szervezetek jelenléte, így e bűncselekmények detektálása, felderítése, bizonyítása, de főként megelőzése egyelőre csaknem lehetetlen.

A posztkonfliktusos térségben a többnemzetiségű jogalkalmazók, megfelelő felhatalmazás birtokában sokat tehetnek a helyszínen az etnikai gyűlölet miatti bűncselekmények ellen, de eredményességük nagy-

részt a helyi lakosság és hivatalos szervek, személyek együttműködő készségétől függ.

Koszovóban az albán többség és a szerb kisebbség közötti megbékélés a záloga az etnikumok közötti gyűlöletből fakadó bűnözés megfékezésének. A történelmi múltban gyökerező nemzetiségi konfliktusok közül jelentőségében kiemelkedik az 1999-es fegyveres konfliktus során történt szervezett, háborús- és emberiség elleni, lényegében napjainkig felderítetlen bűncselekmények sorozata. Az átmeneti nemzetközi igazgatás intézményei a háború befejezése óta folyamatos erőfeszítéseket tesznek Koszovóban a fenntartható közbiztonság megteremtésére, de az egész Nyugat-Balkán tartós békéjének zálogát képező szerb-albán etnikai szembenállás megoldása, vagy akár csak enyhítése, a háború sebének igazságszolgáltatás útján történő begyógyítása nélkül aligha lehetséges. A hiányosság mára a szerb kisebbség elszeparálódásához vezetett, amely helyzet az önrendelkezés biztosítása esetén sem garantálja a társadalmi békét.⁵⁷ A megoldás folyamatában fontos, de nem döntő szerep hárul az átmeneti nemzetközi igazgatás intézményeire. A többnemzetiségű rendőri és igazságügyi komponens tevékenysége kizárólag akkor lehet sikeres, ha az etnikai gyűlölet motiválta bűnelkövetés elleni érdemi küzdelem nem csupán a nemzetközi közösség, de a helyi nemzetiségek számára is prioritássá válik.

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

⁵⁷ Chaim, Kaufmann: Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil War. *International Security*, Vol. 20, No. 4 Spring, 1996, 149.

NEMZETI TUDAT, NEZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Migráció, politika és demokrácia Szerbiában és a tágabb posztjugoszláv térségben

Memić, Nedad: Serbische und ex-jugoslawische Migranten in Österreich und ihr politisches Potenzial. = Der Donauraum. 52. Jg. 2012. No. 1. 105-112. p.
Segert, Dieter – Kujačić, Katarina: Migration als Ressource für Demokratie? =Uott. 83-104. p.

A bécsi Institut für den Donauraum und Mitteleuropa (Duna-térség és Kelet-Európa Kutató Intézet) folyóirata „Demokrácia bizonytalan társadalmi térben: Elvárások, állapotok, migrációs folyamatok” címmel különszámot szentelt a jelenlegi és közelmúltbeli szerbiai folyamatoknak, kitekintve a tágabb poszt-jugoszláv régióra is. A közlemények az International Organization for Migration (Nemzetközi Migrációs Szervezet) kutatási projektjének eredményeit mutatják be. Partnerek voltak a Bécsi Egyetem Dieter Seger vezette Kelet-Európa Fóruma, valamint a Belgrádi Egyetem Társadalomtudományi Intézete. Az összetett tárgykörben a résztvevők eddig nem alkalmazott empirikus méréseket is eszközöltek. A közzétett anyagból két közleményt ismertetünk.

*

Horvátok, szerbek ausztriai betelepése a szomszéd-kapcsolatok szadzadokra visszanyúló jelensége. A migrációs folyamat a 20. században vált tömegesebbé, és már a közös délszláv állam tágabb körű népességét érintette. E szomszédságból tartósan vagy hosszabb-rövidebb időre betelepedett népesség – szerbek, horvátok, bosnyákok, montenegróiak stb. – a második nemzedékkel együtt ma mintegy 700 ezer lelket számlál. A létszám kialakulása első körben a titói állammal 1966-ban megkötött

vendégmunkás-egyezményre mutat vissza. Akkor összesen 265 ezren érkeztek, és a Spanyol-, illetve Törökországot már korábban képviselő (férfi, alacsonyabban kvalifikált) vendégmunkás létszám közel 80%-át adták. Számosan közülük véglegesen is megtelepedtek, s a családot maguk után hozták. A munkamigrációs szakaszt követően 1991–1999 között a jugoszláv háború menekült-tömegei gyarapították tovább a kört: Horvátországból (13 ezer), Bosznia-Hercegovinából (90 ezer), Koszovóból (11–13 ezer), s a menekültek többsége menedékjogot, tartós letelepedést kért Ausztriában. A szélesebb nyugat irányú kivándorlás pedig a háború befejezése óta is tart; ez újfent a munkamigráció jellegét ölti. Ezúttal alapvetően a magasabban kvalifikált munkaerőről (Szerbiából például több tízezer egyén), továbbá a fiatal generációról van szó (csak Bosznia-Hercegovinából mintegy százezer fő). Horvátországból főként a különböző korosztályokat képviselő diplomások egyharmada távozott el. Az ausztriai diaszpóra döntő többségét ma már egyébként a szerbek adják, legalább Bécsben, ahol a migráció eleve összpontosul.

A posztjugoszláv országok látens migrációpotenciálja a válságos átalakítási folyamatok közepette önmagában óriási, különösképpen Bosznia-Hercegovinában. A folyamatos migráció egy része adott esetben most is Ausztriában köt ki. A származási régióban alig látható a visszafogadás útjait kereső stratégia; a Világgazdasági Fórum 139 országra kiterjedő „brain-drain”-besorolása szerint 137. helyen áll Bosznia-Hercegovina, s csak eggyel előbbre Szerbia.

A poszt-jugoszláv diaszpóra társadalmi-szociális integrációfoka, eltérően például a török migránsok helyzetétől, általában tűrhető: az osztrák őslakos körben kimutatható foglalkoztatási kvóta 73%-os értéke mellett 68% (a törökök 57%-ával szemben, 2011. évi adatok). Ennél széthúzottabb a jövedelmi helyzet: őslakosság éves összesítésben jó 22 ezer euróval a poszt-jugoszláv foglalkoztatottak 17 609 euro érték-szintje áll szemben (2009). Utóbbiak egy főre eső lakás-négyzetmétere ettől függetlenül alig több az előző felétől (26 vs. 46).

Még rosszabb az arány az iskolázottság tekintetében. A felsőbb tanulmányok előtt megrekedt létszámkör 2011-es adatok tükrében jóval több mint háromszorosa az Unióból, illetve az Európai Gazdasági Térségből bevándoroltak átlagának (37,4 vs. 10,6%), és diplomásoknál még

ennél is nagyobb a rés (4,9 vs. 37,4%). Közvetve-közvetlenül ezzel is összefügg a diaszpóra passzivitása politikai-közéleti szintéren. Aktív szavazati jogokkal élő részük nem fogható meg. Egy-egy vezető ausztriai párt részéről (Szabadságpárt, Szociáldemokrata Párt) érzékelhető ugyan próbálkozás a választási kampányokba történő bevonásukra, rájuk szabott programok – integrációjuk, jövőjük valamiféle gyakorlati támogatását illetően – azonban nem mutatkoznak. A Szabadságpárt a muszlimellenes beállítódásra számítva figyel a főként szerb identitású választókra.

Mérhető az aktivitás a teljesebb migráns körön belül állampolgárságot nyert egyéneik választott tisztségbe kerülésével, a poszt-jugoszláv diaszpórára történő lebontás nélkül. 2012. évi adatok tükrében a parlamenti alsóházban egy törökországi háttérű képviselő ül; Bécs tartományi parlamentjének 100 képviselőjéből mindössze 8 fő ismert migrációs háttérrel, miközben a főváros lakosságának ma már közel a fele a migráns diaszpórákból kerül ki (!? – a szakújságíró szerző legalább is ezt állítja). A többi tartományból nincs adat, úgy látszik ilyen tekintetben 0 értéken állnak. A kommunális szint az elemzésben nem kerül szóba. Igen szűkös az eredmény. A diaszpórák anyaországi politikai aktivitása sem erőteljesebb ennél. A hazai folyamatoktól távol minimálisra szűkülő érdeklődés, a gyér informáltság, a külföldre irányuló pártkampányok lanyhasága megteszi a magáét. A jogosultak elenyésző hányada él a csak konzulátusokon biztosított szavazás lehetőségével. De sokan hiányolják a levélben leadható szavazat intézményét. Néhány szerbiai párt egy-egy próbálkozása ausztriai testvérpártokon keresztül (mint T. Nikolić Szabadságpártjának a hasonnevű osztrák formációval 2011-ben kötött együttműködési megállapodása) ezen a téren egyelőre nem vitt előbbre.

*

Segert és Kujačić helyzetelemzése a demokráciafejlődés elvi feltételeiből indul ki. Migráció, politika és demokrácia kapcsolatát ama, gyakorlati-tapasztalati ismérvekkel bővített demokrácia-fogalom felől közelíti meg, amely a maga értékalapú, elvi (lényegében „diffúz” tartalmú) társadalmi támogatottságát a politikai szocializáció jegyében specifikálja, mint azt többek között Russel J. Dalton körvonalazza (*Citizen Politics in western democracies*, 1998). Maga a politikai szocializáció feltételezi

a társadalomban foglalt közösség valamilyen alapszintű szociális biztonságát, aminek talaján felszabadul kognitív kompetenciáiból fakadó, eszközökhöz hozzáférő politikai cselekvőképessége. Azaz: politikai szabadság elképzelhetetlen a szociális egyenlőség adott minimuma nélkül, a demokrácia-potenciál kibontakoztatása gazdasági fejlődés nélkül.¹

A posztkommunista transzformáció országai, különösképpen a háborúival még inkább retardált posztjugoszláv társadalmak ezeket a lehetőségeket ugyanakkor még ma is meglehetősen kezdetleges fokon kínálják. A régióban tovább folytatódó nagyarányú migrációnak is most ez a leszakadás a fő forrása, a válságos előrehaladást további veszteségekkel sújtva. Egyidejűleg megindult azonban a migráció visszafordulása („brain circulation”), ami a további esélyeket javíthatja. Hiszen a remigráns kulturális tapasztalata, társadalmi-politikai látókörének kitágulása, megszerzett külső kapcsolati tőkéje jelentékeny hatásokkal hasznosulhat honi környezete javára, még akkor is, ha az egyén nyugdíjasként tér vissza.

A remigrációfolyamat pozitív hatásainak kiszűrésére mintegy ezer főre kiterjedő kérdőíves felmérésre került sor. 1970 és 1980 között kitelepült hazatérők és helybenmaradtak mintáit egybevetve még valószínűbben értékelhető egy-egy, a vonatkozó kérdésekre érkező válasz. Egy második, szűkebb körben megrendezett anketók keretében további részletekre is rákérdeztek. Demokráciafok és életszínvonal szoros kapcsolatát illetően a remigránsok 54%-a adott pozitív választ, a másik oldalon majdnem ugyanennyien semminemű összefüggést nem látnak. Számos hazatérő a fenti értelemben nem éppen bizakodó a szerbiai kilátásokat illetően. Számos válaszban kifejezésre jutott a migráció-élményből fakadó ráébredés a politika kézzelfogható valóságára, a politikai részvétel, a nyilvánosság fontosságára, emellett (és ebből a szempontból is) a kulturáltság, olvasottság jelentőségére. Vallották: azóta lettek nyitottabbak a másosság elfogadására, a kisebbségi vagy a környezetvédelmi problematikára.

A fejlettebb demokratikus viszonyok megtapasztalása nem teszi vakká a posztjugoszláv migránst a nyugati életforma gyakori ürességével, a pénz és általában az anyagiak öncélú hajszolásával, a családon

¹ Mint az már a klasszikus modernizációelmélet számára világos volt, ld. Seymour Martin Lipset: *Economic Development and Political Legitimacy*, 1959.

belüli elidegenedéssel szemben, mint azt az interjúk aláhúzzák. Ezek a tapasztalatok új módon erősítik a haza, a szülőföld iránti ragaszkodást és megbecsülést is, ahol a fogyasztói társadalomra jellemző lelki kiüresedés jószereivel ismeretlen. Megerősítik a migránst/remigránst patriotizmusában, talán a nacionalista értékválasztás irányába is hatnak (ld. a hazatérők pártválasztására vonatkozó válaszok enyhe elcsúszását a nacionalista pártok felé).

A hazai és a külső világ szembeállítása egyetlen válaszban sem sommás, a vélekedések, megközelítések korántsem egyöntetűek, olykor nem is egyértelműek. Ám a demokrácia értékébe vetett hit és a politikai tudatosság átváltása hazai környezetre – az egyén gyakorlatában és a továbbadással – kisebb körökből kilépve is mozgásba hozhatják a viszonyokat. Ilyen tekintetben nem is kell mindig kivárni, amíg a migráns hazatér. Mivel általában nem végleges megválásban gondolkodnak (3-6 év az elgondolt kinttartózkodási távlat), nem szakítják meg a kapcsolatokat a hazával, a politikailag érzékenyebbje a hazai eseményeket is figyelemmel követi, s már első tapasztalatai jegyében esetleg új módon érzékeli a hangsúlyokat, új módon reagál, s ezt tudatja is a barátokkal, rokonokkal.

Segert és Kujacić befejezésül négy politikusportrét rajzol az anketók értékelései alapján, olyanokét, akik, ha alapértelmezésben nem is mindegyik esetben „remigránsok”, de Szerbiában hosszabb-rövidebb külhoni felkészülést követően kerültek politikai vezetőposztokra, progresszív lökést adva a folyamatoknak: Zoran Đinđić: politikai gyilkosság áldozatává vált miniszterelnök (2001–2003), Božidar Đelić: Đinđić pénzügyminisztere, 2007–2011 között maga is miniszterelnök, Mlađan Dinkić: 2004–2006 között pénzügy-, később gazdasági miniszter és miniszterelnök, Vuk Jeremić: 2007–2011 között külügyminiszter.

Komáromi Sándor

Ügynökök ideje, 20. század – német tükörben

Mensing, Wilhelm: Alfred S. – eine Nachrichtendienstkarriere zwischen KPD, Gestapo und Staatssicherheit. = Zeitgeschichte. 40. Jg. 2013. 6. No. 358–369. p.

A történész-szerző 2001-ben, addig még kevéssé kutatott témában megjelentetett könyvével vált ismertté: a Szovjetunióban munkát kereső Ruhr-vidéki bányászok, valamint a hitleri időszakban odamenekült pártfunkcionáriusok sorsát tárta fel a sztálini terror szorításában (*Von der Ruhr in den Gulag*). Ezt követően a nácik soraiba dezertált (a német kapituláció után egyébiránt gyakran a KGB-hez vagy kisvártatva a kelet-német Stasi-hoz „igazol”) kommunisták – ezrek lebukását eredményező – ügynöki tevékenységét vette célba. A jelenség kutatása legkorábban az 1990-es évektől datálható. Szerzőnk az osztrák politikatörténeti folyóiratban most publikált részközleményét egyetlen szereplő, bizonyos Alfred S. látványos karrierjének szenteli, a teljes név közlését a leszármazottak személyiségjogaira tekintettel mellőzve.

1918 végén a forradalmi mozgalmak során létrejött NKP (Németország Kommunista Pártja) militáns szervezetként működött a weimari konszolidáció viszonyai között is. Konspiratív ügynökszervezetet épített ki („Vörös Front”), mellyel elhatolt állami szintekig, egyszersmind a terebélyesedő nácimozgalom berkeibe igyekezett befurakodni. A történet része volt természetesen a küzdelem az ellenügynökökkel, valamint – Hitler hatalomra kerülése után – azokkal a kettős ügynökökkel, akiket a Gestapo az illegalitásba szorult NKP embereiből szervezett be. Ezek egyike volt bizonyos Alfred S. Essenből, apjával és testvérével egyetemben a Krupp-művek dolgozója, akit a párt utóbb a Ruhr-vidéki pártszerv lapjánál (*Ruhrecho*) mint gépkocsivezetőt alkalmazott. S. 1933 nyarától „Anton” fedőnéven a düsseldorfi Gestapo-központnak dolgozott, miközben évekig megtartotta tevékenységi körét az illegális NKP területi szervénél, bőséges adalékokkal szolgálva párttársainak rovására. Az esetleges gyanakvást elhárítandó 1934-ben a Gestapo „lefogta”, ám három hét múlva már szabadult. Náci felettesei tökéletesen meg voltak elégedve a ténykedésével, 1935-ben jutalmazták is. Minden további

gyanút – közvetlen pártkörnyezete megrendíthetetlen bizalmát élvezve – legalább 1937-ig, amikor tagságát a párt (hézagosan adatolt körülmények között) mégis megszüntette, sikeresen háritott. De megbízóinak még akkor is tudott nyújtani eleget, és jelentős karriert futott be: 1941-ben rendőrtiszti állást kapott a megszállt Hollandiában, utána pedig a Lengyel Főköormányzóságban szolgált.

S. Lengyelországban 1945 elején az oroszok fogságába került, a Gestapóhoz fűződő múltját elleplezve ekkor felajánlotta szolgálatait a szovjeteknek. A megszálló erőkkel Berlinbe kerülve, egészen 1949-ig háboríthatatlanul tevékenykedhetett Moszkva és Kelet-Berlin javára. Ekkor végre lelepleződött (a körülmények pontosan nem ismertek), el is ítélték 25 évre. 1955-ben azonban elengedték, és Adenauer Németország a hadifoglyoknak kijáró kártalanítással, valamint állással fogadta Észak-Rajna-Vesztfália tartomány rendőri állományában. A brit megszállási övezeten belül addigra rég lezajlottak az alsóbb szintű, nem túlságosan célratörő számonkérések. A vonatkozó vizsgálatok során a vádlottak gyakran ki tudták magyarázni magukat azzal, hogy a Gestapónál tulajdonképp a kommunisták javára dolgoztak, azaz lényegében kettős ügynöki szerepet töltöttek be. A kommunistákat pedig ott és akkor szintén nem szerették annyira, hogy jobban utána nézzenek az igazságnak. A feltárást nehezítette az a körülmény, hogy a jelentésekkel ellentétben az ügynökkartotékok hamar eltűntek. Ez a kései kutatás lehetőségeit is jelentős mértékben korlátozza. Mindazáltal még jelentős tartalékok rejlenek a témában. Mensing kutatásai eddig csak a Ruhr-vidékre terjedtek ki, várható, hogy a vizsgálódás más irányokba is kitékint.

A tanulmány Alfred S. környezetéből néhány más ügynök életrajzát is felvillantja, de egyik sem olyan „mutató”, mint S.-é. S. szintén kommunista öccse egyébiránt nem vált ügynökké, hanem koncentrációs táborba került illegális tevékenységéért, és nem is élhette meg a felszabadítást.

Komáromi Sándor

Európa keleti határai és az európai civilizáció dimenziói

Kieniewicz, Jan: The Eastern Frontiers and the Civilizational Dimensions of Europe = Acta Poloniae Historica, 107. Vol. 2013, 165–175. p.

Azokban az időkben, amikor Európa területe nagyhatalmak köré szerveződött, vagyis a bécsi kongresszustól a versailles-i szerződésig tartó időszakban, a kontinens keleti részén három uralkodó osztozott: az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király (a későbbi német császár). Ebben a világban Európa civilizációs és politikai határai nagyjából azonosak voltak. Az uralkodók itt élő magyar, cseh vagy lengyel alattvalóinak nem volt könnyű dolguk, hiszen saját állam nélkül próbálták megélni nemzeti identitásukat, leginkább az európai civilizációhoz való kötődésük hangsúlyozásával. A lengyelek ezen belül is különleges helyzetben voltak, hiszen miközben három uralkodó alá tartozott a nemzet, igyekeztek saját helyet kirajzolni maguknak a szláv népek között, elhatárolva magukat Oroszországtól.

A kelet-európai határok legnyilvánvalóbb jellemzője a „változékonyosság”. A szerző a régmúltból indulva tekinti át a határvidék változásait. Az első fontos választóvonalat Kr. u. 800-ra teszi, amikor a Karoling Birodalom határozta meg a leendő európai civilizáció kiterjedését. Az avarok eltűnését követően két civilizáció nézett farkasszemet egymással: az agresszív Frank Birodalom és a látszólag politikailag passzív szláv népek. Ekkoriban azonban Európát nem annyira a megosztottság, mint inkább az ellentétek dinamikus belső egysége jellemezte. A szerző is ezt a nézőpontot favorizálja: szerinte Észak és Dél hatása közösen hozta létre az európai civilizációt. A kelet-európai régió kialakulására az északi, tengerek által körülölelt terület, az „Intermarium” változásai voltak nagy hatással, bár egyes gyökerei a mediterrán tradícióig is elértek.

A szerző a hagyományostól eltérően osztja fel időszámításunkat. Julius Caesar gall hódítását teszi meg az első évezred kezdőpontjának, mivel ez a világ később döntő szerepet játszott a keletre fekvő barbár területek felé való terjeszkedésben, ahol lehetőség kínálkozott a kereszténység terjesztésére. Az északi régió keleti részében fontos volt a keleti

birodalom által kifejtett nyomás is, de nem annyira, mint a vándorló nomád törzsek nyugat felé húzódása. A második évezred szimbolikus végét a szerző a francia forradalommal azonosítja. Addigra alakult ki Európa fogalma mind politikai, mind civilizációs szempontból. A második millennium alatt emelkedett fel Európa, verte vissza az inváziókat és kezdte meg saját terjeszkedését minden irányban.

A cikk Kelet-Európa önmeghatározásának problémájával foglalkozik, ott, ahol a világ négy égtája találkozik. Pontokba szedve áttekinthető, hogy a második évezred során milyen határok és központok voltak hatással a civilizációközi kapcsolatokra. Más birodalmak kialakulása és jelenléte önmagában még nem volt határformáló erő, ha túl messze volt a központjuk, viszont ha fenyegetést jelentettek, az ösztönzőleg hatott a határok erőteljesebb meghúzására. A X–XIII. század között a lengyel állam törzsi unióból fokozatosan lengyel királysággá alakult, amely – sorozatos szakadások és egyesülések után – végül a Balti-tenger és a Fekete-tenger tengelye mentén rajzolta meg határait.

A XIII. század fordulópontot jelentett. A Balti-tenger – Fekete-tenger tengelye mentén való terjeszkedés jegyében és a litvánokkal való együttműködésnek hála, a lengyelek a magyarok fölé kerekedtek. A Dnyeper-tengely a XIV. században kezdett újra megerősödni, ami új távlatokat nyitott a litván államiság és egy külön civilizáció fejlődésében. A XV. században merült fel először egy civilizációs határ kialakulásának lehetősége, amely a *Sarmatia Asiana* és a *Sarmatia Europeana* koncepciójában fogalmazódott meg. Ekkoriban változott meg a lengyel királyság jellege, ugyanis Litvániával összeolvadva sajátos államformát hozott létre: a Lengyel-Litván Nemzetközösséget. A XV–XVI. században nyitott maradt a Lengyel-Litván Nemzetközösség határa – egészen az orosz birodalom megerősödéséig.

A Lengyel-Litván Nemzetközösséget a moszkvai nagyhercegségtől elválasztó politikai határ egyben civilizációkat is elválasztott egymástól. A Dnyeper-tengely menti terület egyfajta határvidékké változott, ahol különböző európai civilizációkhoz tartozó népek éltek egymás mellett. A határvidék természeténél fogva nyitott volt, ugyanakkor örökös területi vita tárgya is, és ez utóbbi jelentős szerepet játszott a Moszkvai Nagyhercegség Oroszországgá alakulásában. Keletről ezt a politikai ha-

tárt egyre inkább civilizációs határnak tekintették, amely provokatívan elzárta őket egy másik világtól. A határvidék európai térként funkcionált: nyugati határai csupán politikai, kulturális és nyelvi különbséget jeleztek, de a gazdasági, életszínvonalbeli különbségek ellenére nem választottak el világokat egymástól.

A második évezred végén született meg az új Európa; születésénél a felvilágosodás, a tudomány, az ipar és a forradalom bábáskodott. Bonaparte európai birodalma, amely tulajdonképpen kísérlet volt a földrész egyesítésére, rendkívüli lökést adott a nemzeti folyamatoknak. Lengyelország felosztása lehetővé tette Oroszország számára, hogy a Visztulán innen húzza meg nyugati határát. Oroszország tehát bekapcsolódott az összeurópai sakkjátszmába, de ettől még nem vált európaivá; a hozzácsatolt részek lakosai fizikailag ugyan elszakadtak Európától, de mentalitásukat tekintve továbbra is oda kötődtek.

Lengyelország 1918-as újjáépítése során olyan határt hoztak létre, amely nem igazodott semmilyen tengelyhez, viszont elvágta egymástól az embereket, és ezáltal a jogtalan büntetés érzetét keltette. 1939-ben is két határ miatt robbant ki a konfliktus. Ahhoz ugyanis, hogy a nagyhatalmak valamilyen formában biztosíthassák hatalmukat Kelet-Európa fölött, nyugatra, illetve keletre kellett kitolniuk saját határaikat, az Elbához és a Dnyeperhez igazodva. Az 1945 utáni átrendeződésnek sem sikerült megoldania ezt a problémát, mivel a nyugati határ, ahelyett hogy megnyitotta volna a Szovjetunió befolyása előtt a kontinenst, falként tornyosult előtte.

A Szovjetunió széthullása új országok és határok létrejöttét eredményezte. Most már az Európai Unió és a Schengeni Egyezmény határozza meg a határokat, újra nyitottabb karaktert adván nekik. Európa keleti határa továbbra is számos módon értelmezhető a viharos történelem tükrében. A harmadik évezredben Kelet-Európa jó néhány független európai politikai vállalkozás bukásának volt tanúja, és összességében a határok leginkább akadályt jelentettek a modernizáció előtt. Mindezekelőtt ezt a megosztottságot kell legyőzni ahhoz, hogy Európa újra nyitott civilizáció lehessen, amely képes a terjeszkedésre.

Pethő-Szirmai Judit

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Nyomdák és könyvek

Ilyés Hajnalka: Nyomdák és könyvek Kolozsvár 18. századában = Erdélyi Múzeum. 75. kötet. 2013.1. 27–33 p.

Az elmúlt évtizedekben nyilvánosságra került régi magyar könyveket illető adatok új összehasonlítási és vizsgálati módszerek alkalmazását tették lehetővé. A tanulmány szerzője új, az egzakt tudományok felől érkező módszerekkel közelít a 18. századi kolozsvári könyvterméshez, bemutatva, hogyan lehet ezeket a főleg statisztikai módszereket a könyvészeti kutatások szolgálatába állítani.

Először a nyomtatványok számának a függvényében elemzi a század könyvtermését, lebontva a működő nyomdákra, nyomdászokra és bizonyos időintervallumokra. Az ilyen jellegű adatokat figyelembe vette eddig is a szakirodalom, különösen akkor, amikor egyes nyomdák működésének értékelése volt a cél. Többnyire nyilvánvaló ugyanis, hogy adott évek alatt nyomtatott könyvek száma meghatározó a nyomdák és nyomdászokról alkotott értékítéletek során. Komplexebb eredményhez vezet azonban, ha figyelembe vesszük, hogy a könyvek száma hány nyomtatott ívet fed. Sokkal több munkát igényelt ugyanis például tíz negyedréte alakú könyv előállítás, mint tíz tizenhatodréte alakú nyomtatványé. Az ilyen típusú felmérés megvalósítása időigényes ugyan az átszámítások miatt, de megéri elvégezni.

Az első statisztikai adatokat a 18. századi kolozsvári régi magyar könyvekről Markos Béla tanulmányában¹ olvasható, aki rangsorolta a

nyomdákat is. Adatait a Petrik-bibliográfia addig megjelent hat kötetére alapozta. Táblázatából kiderül, hogy az említett időszakban Kolozsváron összesen 1225 könyvet nyomtattak. Ha ehhez hozzáadjuk a Szabó Károly bibliográfiájából összeszámolt könyveket, teljessé tesszük a 18. századot, mert belefoglaljuk az 1701–1711 közötti periódust is, a mennyiség 1274-re növekszik. Markos Béla adatai szerint kolozsvári nyomda a hatodik helyet foglalja el a 18. században működő összes nyomdák között, illetve az első helyet Erdélyben.

Az elmúlt évtizedekben a régi magyar könyvek felkutatása és bibliográfiai leírása sok új adattal gazdagodott. A változások eredményeként a Petrik-féle bibliográfiához két kötet pótlás is szükségessé vált. Az újraszámolást követően az 1274 kötet 597 új címmel 1871-re növekedett. A nyomdánkénti összesítés és a könyvállomány egymás közti összehasonlítása érdekes következtetésekhez vezethet. Az összkönyvtermelést ötévenkénti lebontásban mutatja az első ábra. A csökkenések és emelkedések száma összefüggésben van a helyi történelmi és közigazgatási eseményekkel. A könyvek száma a legalacsonyabb 1706–1715 között volt, feltehetően a Rákóczi szabadságharc és az 1710-es pestisjárvány miatt. A legalacsonyabb az 1754-es esztendőben, amikor mindössze 3 könyv jelenik meg. Ennek fő oka az 1753. május 2-án kelt rendelet miszerint a sajtó alá adandó műnek előbb a királyi kormányszékhez kell eljutnia, ahol döntenek a nyomtatás engedélyezéséről.

A 18. századi Kolozsváron jelen vannak mind a felekezeti, mind a magánnyomdák. A századfordulón két nyomdája is működött a városnak, de az unitárius nyomda 1703-ban befejezte a könyvkészítést. Tótfalusi Kis Miklós 1702-ben bekövetkezett halála után a nyomdájának egy része a református egyházközösség szolgálatában maradt és volt inasa, Telegdi Sámuel vezette 1731-ig, amikortól Szathmári Pap Sándor bérelte, majd végül Pataki József kezébe került, aki 26 éven keresztül nyomtatott. 1770-ben, 68 év után megszűnt létezni, ám addig összesen 425 könyv került ki ebből a nyomdából. Ha a könyvek számát tekintjük, akkor Telegdi (185 könyv), Szathmári (122 könyv) és Pataki (118könyv) a sorrend. Ha azonban a felhasznált íveket nézzük, akkor Pataki (854,03 ív), Telegdi (699,95 ív) és Szathmári (689,71 ív) a sorrend.

1726-tól kezdi el munkásságát a katolikus nyomda. Antalffy János

¹ Az 1712 és 1800 közötti régi magyar könyvtermelés adatai. Magyar Könyvszemle 1971.1–11

püspök ajándékozta a jól felszerelt nyomdát a jezsuita kollégiumnak. A rend feloszlását követően 1774-től egyetemi nyomdaként, majd 1783-tól püspöki nyomdaként működött tovább 1795-ig.

Az összehasonlított adatokból kiderül, hogy a két nyomda mintha ösztönzőleg hatott volna egymásra. Ha összehasonlítjuk az 1731–174-ig tartó időszakot, amíg a református egyházközség nyomdája párhuzamosan működött a jezsuita akadémia nyomdjával, látható, hogy az első tíz évtől eltekintve a katolikus könyvtermés jóval nagyobb. Feltehetően ez vezetett 1755-től a református kollégium részéről szorgalmazott új nyomda beindulásához. élén egy Tótfalusi tehetségével vetekedő két nyomdással, nevezetesen Páldi Istvánnal és Kapronczai Nyerges Ádámmal. Ez a kollégiumi nyomda 1755–1800 között összesen 437 könyvet adott ki. Ívekre átszámolva ez 4198,18 ívet jelentett, vagyis évi átlagban 93,29 ívet, amely messze felülmúlja a református egyház által felhasznált évi 32,99 ívet.

A 18. század igazából még az egyházi irányítás alatt lévő nyomdák korszaka, ezért a szerző fontosnak találja a három kolozsvári nyomda könyvtermelésének összességükben való vizsgálatát illetve összehasonlítását. A működési évek számával arányosan kiszámítva hatékonyság szempontjából a katolikus nyomda vezet, de ezekhez az adatokhoz még sok mindent hozzá kellene adni, hogy a kép hiteles legyen. Nagyon fontos például a darabszám, vagyis, hogy hány példányban kerültek forgalomba a különböző könyvek. Ebbe az irányba azonban, kevés adat híján nem lehetett elmozdulni.

A század utolsó évtizedében két magánnyomda is megjelent Kolozsváron, mindkettő ismert szebeni nyomdászcsaládok üzleti próbálkozása volt. A Barth Peter féle nyomda, amely 1796-ban telepedett meg Kolozsváron, a nyomdász számításaihoz képest nem volt sikeres. Bizonyos könyvek (pl. német és magyar nyelvű Bibliák nyomtatása az evangélikus hívek számára) próbált privilégiumot szerezni, de semmire sem kapta meg az engedélyt. 1800-ig mindössze 11 nyomtatványról van eddig tudomás. Hochmeister Márton 1790-től beinduló tevékenysége ennél jóval sikeresebb volt: 11 év alatt 237 nyomtatvány került ki a nyomdjából. Ehhez persze hozzájárult az is, hogy Hochmeister Mártont nevezték ki a Kolozsvárra áttelepült erdélyi főkormányos hivatalos nyomdászána.

Minden nyomda történetében megvannak tehát a sikeresebb és kevésbé sikeres időszakok. A nyomdász személyisége, képzettsége és munkabírása mellett a történelmi és gazdasági tényezők is közrejátszottak egy-egy nyomda hatékonyságában.

A tanulmányban bemutatott ábrák és kimutatások sikeresen példázák azokat a lehetőségeket, amelyek a statisztika módszereinek alkalmazásában rejlenek és a könyvészeti kutatásokban is felhasználhatók ahhoz, hogy valóban komplex képet alkothassunk a 18. századi kolozsvári nyomdák tevékenységéről.

Cholnoky Olga

A mobilitási fordulat: új paradigma a társadalomtudományok területén?

Faist, Thomas: The mobility turn: a new paradigm for the social sciences? = Ethnic and Racial Studies, 36. Vol. 2013, 11. No. 1637–1646. p.

Paradigmaváltás van készülőben a migrációs kutatások terén: az ún. mobilitási fordulat. Úgy tűnik, hogy a korábbi (nyelvi, kulturális és térbeli) fordulatok nyomdokain járva a mobilitási fordulat a legújabb kísérlet arra, hogy megragadjuk a modern társadalom aktuális állapotát. A többi fordulathoz hasonlóan a mobilitási fordulat is egyetlen társadalmi aspektust emel ki a többi rovására. Ez a fordulat csak akkor fordítható a javunkra, ha a tudósok kritikus szemmel vizsgálják meg a mögöttes politikai feltételezéseket a térbeli és a szociális mobilitás nexusával kapcsolatban. Az elemzésnek – a jelenség leírásán túl – számot kell tudni adni a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásának okáról is.

A mobilitás fogalma nem új a társadalomtudományok területén. A szociológiában a társadalmi egyenlőtlenségek kutatásának egyik fő eleme a mobilitás, amelynek több fajtája van: vertikális, horizontális és térbeli mobilitás. A vertikális társadalmi mobilitás a társadalom egyik rétegéből a másikba való átkerülést jelenti, horizontális mobilitás lehet például egy foglalkozásváltás, a térbeli mobilitás pedig a felfelé törek-

véshez vezető egyik út. A cikk a társadalmi egyenlőtlenségek szempontjából vizsgálja a mobilitást, és arra kíváncsi, hogy a személyek nemzet-határokon átnyúló mozgása milyen mértékben azonosítható a mobilitás fogalmával.

A társadalmi mobilitás hagyományos megközelítése szerint a társadalmi pozíciók hierarchián belüli változtatása a modern társadalmak jellemzője, míg a feudális társadalmak statikusak. A tradicionális és a modern szembeállítása a térbeli és a szociális mobilitás terén a szociológiához közel álló tudományágakban is megtalálható, így pl. a demográfiában és a földrajzban. A „mobilitási fordulat”, avagy a „mobilitási paradigma” a migrációs kutatásoknál érzékelhető a transznacionális megközelítésben, illetve a szociológiában a hálózati társadalom fogalmának megjelenésében. A migráció transznacionális megközelítése nemcsak a hosszú távú migráció okait és következményeit kutatja, hanem a rövid távon kiköltözőket és az általános emberáramlást is tekintetbe veszi. A transznacionális társadalmi terekről szóló irodalom a hálózati társadalom fogalmának segítségével ragadja meg a közigazgatási határokon át ide-oda közlekedőket. A hálózati társadalom fogalma azért is használható jól, mert vonatkozhat nemcsak a személyek, hanem a tőke, a javak, az információ és egyéb dolgok áramlására is.

A legújabb globalizációs kutatások szerint a globális világban az egyenlőtlenségek hierarchiájában leginkább az határozza meg az emberek által betöltött pozíciót, hogy milyen lehetőségeik vannak a határokon átnyúló interakcióra és mobilitásra. Az elmúlt évtizedek érdekes fejleménye, hogy a „lokális” fogalma negatív konnotációt kapott: a globalizáció korában a lokális a társadalmi depriváció és leépülés jele. Más szerzők arról írnak, hogy a térbeli mobilitás, illetve a transznacionalitás a sikeres társadalmi navigáció előfeltétele. Ezzel szemben az immobilitás, a röghözkötöttség hanyatlást és lemaradást sugall, tehát egyfajta szemantikai-diszkurzív eltolódás érzékelhető abban, hogy hogyan gondolkodunk a mobilitásról és az egyenlőtlenségekről.

Pontos definíciók megadása helyett a szerző konkrét példákon keresztül vizsgálja meg a fogalom használatát. Elsőként a szociális kérdés alakulását helyezi történelmi keretbe a XIX. századtól kezdve a XXI. század jóléti államáig. Másodsorban azt nézi meg, hogy miként értékeli a

személyek határokon való átáramlását a közbeszéd és az állami politika. A szerző rávilágít, hogy a személyek áramlását kétféleképpen lehet értelmezni: mobilitásként és migrációként, ahol a „mobilitás” burkoltan azt sugalmazza, hogy az érintett célországok és a vándorló személyek is jól járnak, míg a „migráció” a társadalmi integráció, az ellenőrzés és a nemzeti identitás fenntartásának kérdését vetíti előre.

Az emberek határokon átnyúló mozgására általában – a klímaváltozással és a fejlődéssel egyetemben – a mai világ összefonódásának és kölcsönös függőségének jellemzőjeként tekintünk. A határátlépők az egyenlőséget esélyegyenlőségként értelmezik. A XIX. század társadalmi kérdése az osztályok egymástól való elhatároltsága volt, (a proletariátus szemben a burzsoáziával), és az, hogy egyes osztályokat a többiek veszélyesnek tartottak magukra nézve. Kérdés, hogy az elit ma is fenyegetve érzi-e magát a nemzetközi „vándorlók” által. A XXI. században azért több szempontból is más a helyzet. Egyrészt a bevándorlás hatékony felügyeletére minden jóléti állam nagy hangsúlyt fektet. Másrészt a globális társadalmi egyenlőtlenségek számos, heterogén szempont mentén bomlanak ki, így pl. nemi, faji, nemzetiségi, vallási, szexuális és egyéb alapon is. Harmadrészt a jóléti állam fogalma most már szorosan összekapcsolódik az ország gazdasági versenyképességével, ezért a jóléti állam a rugalmasságot, az újrászabályozást és a piacteremtést tűzi zászlájára. Úgy tűnik tehát, hogy az új jóléti-versenygazdasági államot pozitív előjelű mobilitás jellemzi.

A szerző a továbbiakban azt vizsgálja meg, hogy hogyan értékeli az aktuális közbeszéd és a politika az emberek határokon keresztül való áramlását, illetve hogy e diskurzus mennyiben járul hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséhez. A bevándorló munkások és a magasan képzett munkaerő megítélése között éles kontraszt húzódik: míg az első kategóriára szükség van, de nem kívánatos, a második kategóriára nemcsak szükség van, hanem kívánatos is. A migráns munkásokra bevándorlóként tekintenek, és rögtön a társadalmi integrációval asszociálják őket, az integráció hiányára pedig folyamatos veszélyforrásként tekintenek. Ezek a munkások gyakran megőrzik transznacionális kötődésüket, és a hálózati társadalom segítségével pénzt takarítanak meg, illetve segítik egymást a bevándorlás helyén, végül azonban pontosan

ez az összetartás ejti őket csapdába a társadalmi mobilitás szempontjából. Ez a csoport még inkább marginalizált helyzetbe kerül az új otthonául választott országban. Ezzel szemben a magasan képzett munkaerő térbeli mozgását gazdaságilag hatékonynak és kívánatosnak érezzük. Ahhoz, hogy a nemzetgazdaság versenyképes legyen a globális piacon, globális tehetségvadászatot kell folytatnia. Ezek az emberek tehát könnyedén jönnek-mennek egyik országból a másikba, nincsenek kommunikációs problémáik, és transznacionális oktatási és szakmai pályájuk kedvező helyet biztosít számukra a társadalmi ranglétra felsőbb fokain.

Az, hogy az emberek országhatárokon keresztül való mozgását hogyan konceptualizáljuk, hogy elválnak-e fejünkben egymástól a migráció és a mobilitás fogalma, az egyik legfontosabb kutatási terület napjaink transznacionális szociális kérdésének megértéséhez. Az, hogy történetesen hova születik valaki, és hogy az az ország hol helyezkedik el a globális egyenlőtlenségi skálán, nagyban meghatározza az illető esélyeit az életben. Amennyiben a társadalomtudósok – megnyilatkozásaik által – ráerősítenek erre a diskurzusbeli választóvonalra, ők maguk is hozzájárulnak a határokon átnyúló társadalmi egyenlőtlenségek szemantikai újratermeléséhez. A társadalomtudósoknak tehát kritikusabban és önkritikusabban kell megvizsgálniuk a mobilitás és az immobilitás fogalmának használatát.

Pethő-Szirmai Judit

Terápiás diskurzus a posztszovjet médiakultúrára szabva: a *Modnyi Prigovor* esete

Lerner, Julia & Zbenovich, Claudia: Adapting the Therapeutic Discourse to Post-Soviet Media Culture: The Case of Modnyi Prigovor = Slavic Review, 72 Vol., 2013. 4. No., 828–849. p.

A cikk a *Modnyi Prigovor* („Divatítélet”) című népszerű orosz televíziós műsor felépítését és diskurzusát elemzi. A valóságshow-ra hasonlító műsor lényege, hogy egy megrendezett bírósági tárgyalás során olyan

nőket állítanak bíróság elé, akik családjuk vagy barátaik szerint rosszul öltöznek. A bizonyítékok feltárása és a tanúvallomások meghallgatása után a bíróság új ruhák segítségével átalakítja a vádlott külsejét, és ezáltal megnyitja az utat egy boldogabb élet felé.

A valóságshow-k manapság a globális médiakultúra szerves részét képezik. Összemossák a privát szférát a publikus szférával, a személyest a kollektívval, a dokumentumfilmet a fantázia világával. Kritikus elemzők szerint a valóságshow-k a neoliberais alanyok megkonstruálását és nevelését szolgálják, meghatározzák a középosztály számára az erkölcsi értékeket, és megerősítik a hagyományos nemi szerepeket. A posztszovjet média azonban – amellet, hogy átveszi a nyugati média új műfajait – meg is változtatja azok formáját és tartalmát bizonyos orosz nemzeti és kulturális sajátosság hozzáadásával.

A *Modnyi Prigovor* egyrészt jól mutatja a valóságshow-k népszerűségét Oroszországban, másrészt a terápiás jellegű médianarratíva iskolapéldája – annak ellenére, hogy pszichológusok nem szerepelnek a műsorban. A *Modnyi Prigovor* résztvevői látszólag csak a ruházkodással foglalkoznak, valójában azonban a szereplők belső világát, múltját, kapcsolatait boncolgatják. A műsor deklarált üzenete, hogy a külső átalakulás testi-lelki jólléthez vezet, és hogy a ki nem mondott problémákat úgy lehet megoldani, ha beszélünk róluk. A „kibeszélés” mint problémamegoldó eszköz gondolata jól illeszkedik a globális terápiás kultúrába. Ennek a kultúrának azonban a posztszovjet szövegalkotási hagyományok univerzumába kell beépülnie.

Az egyórás *Modnyi Prigovor* 2007 óta minden hétköznap jelentkezik, és stabilan őrzi a nézettségét. A szerzők 600 epizód alapján elemezték a műsort, a tanulmányban pedig egy konkrét epizód szövegvét használták fel, időnként kiegészítve más epizódokból származó idézetekkel. Olyan antropológiai tanulmányokat vettek alapul, amelyek a médiát szükséges empirikus forrásnak tekintik a kulturális valóság megértéséhez. Akár autentikus és spontán, akár előre megírt szövegről van szó, a médiában elhangzó szöveg a műsor tág értelemben vett szociokulturális kontextusára, kifejezésmódjára és eszközkészletére épít. A műsorban négy szövegalkotási keret tűnik fel: a „pszichoterápiás kezelés”, az „elvtársak bírósága” (népbíróság), a „konyhai beszélgetés” és a

„divatbemutató”. Egy-egy keret megalkot és meg is határoz egy bizonyos interakciót: mindenki tudja, hogy egy adott helyzetben hogyan szokás viselkedni és kommunikálni.

A műsor alapvető keretét a tárgyalóterem és a bírósági tárgyalás kontextusa adja. A tárgyalás azért lehet vonzó formátum, mert egyfajta rituálé, amely létrehozza és átalakítja a valóságot. Másrészt a bíróságnak abszolút tekintélye van, ítélete nem lehet részrehajló és szubjektív, így a bírósági kontextus tökéletesen alkalmas arra, hogy a média üzenetét eljuttassa a nagyközönséghez. Harmadrészt a tárgyalás önmagában is egy strukturált lokúciós aktus, ahol mindenkinek megvan a maga szerepe, ráadásul a nyelvezetében gyakran találunk költői kifejezéseket és erőteljes metaforákat. A bírósági tévéműsorok tehát ezekre a strukturális, kulturális és nyelvi attribútumokra épülnek, és egybemossák a valódi és a színpadi tárgyalást. Ugyanakkor Oroszországban a bíróság fogalma felidéri a politikai, bűnügyi és titkosszolgálati pereket is, amelyek tovább élnek a posztszovjet kollektív memóriában.

Az adás azzal kezdődik, hogy a bíró nyilvánosan megfogalmazza a legfőbb vádat, majd bemutatja magát a vádlottat. Az ügyet egy kisfilmben mutatják be, amelyben a hősnő a megszokott környezetében látható: a lakásában, családjával, barátaival. A kisfilmből kiderül a vádlott kora, iskolázottsága és családi állapota is. Leírják öltözködési stílusát, valamint hogy hogyan gondolkodik saját magáról és az életről. Ez a rövid, távirati stílusban megfogalmazott szöveg a titkosszolgálati jelentésekre emlékeztet. Ezt követően előhózzák a nő ruhatárát, amelyet megvizsgál a bíróság és az államügyész, és láthatja a stúdióban ülő nézőközönség is.

Az átalakulás következő fázisában a vádlott személyes problémáját legjobb barátjánője, a felperes tárja a bíróság elé, és az átalakulás szükségessége mellett érvel. Ezek után ténylegesen kezdetét veszi a tárgyalás. Szót kap a védelem és a tanúk, akik a vád és a védelem oldalán is tanúskodnak. Ebben a fázisban a műsor hangvétele és retorikája leginkább egy pszichoterápiás kezelésre hasonlít. Megvizsgálják a vádlott belső világát, érzelmeit és azok gyermekkori gyökereit. A terápiás narratíva annak az új, emocionális stílusnak a védjegye, amely Oroszországban a kései kapitalizmus „pszichologizáló” kultúrájának átvételével jelent meg. Ez a narratíva az Énről szól, illetve azokról a történelemről, amelyek az

Én boldogságához vagy boldogtalanságához vezettek. Ahhoz, hogy a boldogtalanságból kigyógyuljon az illető, fel kell tárnai a múltban, illetve a tudatalattiban rejlő okokat, és az Ént el kell indítani a gyógyulás felé vezető úton. Bár a XX. század elején még lelkesen fogadták Oroszországban a posztfreudi pszichoanalízist, végül mégsem vált igazán népszerűvé. Csak a Szovjetunióban lezajlott politikai és gazdasági változások után kezdték megint értékelné a terápiás kultúrát, vagyis az érzelmi jóllét és a társadalmi siker eléréséhez vezető utak keresését. Ez a változás tetten érhető a kultúrában is: egyre több a beszélgetős műsor a tévében, megjelentek az öngyógyító könyvek és a tanácsadás, a „coaching” különböző formái. A műsorban a védelem alapozza meg a pszichoterápiás kezelés lehetőségét. A diagnózis retorikáját felhasználva konvencionális axiómák formájában fogalmazzák meg életvezetési tanácsokat, sokszor felszólító módban. Kérdés, hogy mit kell előbb rendezni egy ember életében: a belső lelki világát, ami majd tükröződik a külsejében is, vagy pont fordítva, előbb a külsejét kell rendbe tenni, hogy jobban kifejezést nyerjenek a belső értékei?

A műsor következő kerete a „népbíróság”, amely kifejezetten a szovjet kultúra egyik elemének átemelése. A népbíróság fejlődése – a forradalom előtti időktől kezdve, amikor a kommunista politikai igazságszolgáltatás eszköze volt – egészen az 1950-es évekig tartott, amikor a munkahelyeken a párt ellenőrzését biztosította az egyének felett, azaz a kollektíva határozta meg az egyént és magánéletét. Ebben a felállásban kollektív erkölcsi üzenetek fogalmazódnak meg. A testület nyilvánosan boncolgatja az illető privát szféráját azzal a céllal, hogy felfedje valódi jellemét, és helyreigazítsa a viselkedését. Végül a vádlott megtörik és bevallja vétkeit. A népbíróság előtt a vádlott már nem a múltjának áldozata, mint a terápiás kezelésnél, hanem erkölcsi felelősséggel tartozik saját hibáiért és azok kijavításáért. Természetesen itt nem a büntetés a cél, hanem a szocializáció elősegítése, és ez a kikacsintás a szovjet örökség felé a humor forrása a műsorban.

A műsor nyelvi szövetét vizsgálva egy harmadik diskurzuskereget is felfedeznek a szerzők: a „konyhai beszélgetés” keretét. Ez a fajta beszélgetés a vádlott élete legintimebb részleteinek kibeszéléséről szól. Inkább pletykán, mint tényeken alapul, sok személyes vélemény és ta-

lálgtatás megfogalmazására is lehetőséget ad, és nem feltétlenül szólítja fel az illetőt a változásra. A szovjet időkben a konyha a kötetlen, magánjellegű beszélgetések fontos fóruma volt, ahol az összeülő barátok támogatták egymást és vigyáztak egymásra. A műsor stábjában is hasonlóan viselkedik a hősnővel szemben: mintha a szovjet konyhában ültek volna össze egy kis baráti csevejre, ahol a felek egyszerre bensőségesen és kendőzetlenül fejthetik ki a véleményüket. A *Modnyi Prigovor* nyelvezetében is megtalálhatók a kicsinyítő képzős alakok, a becézés formái, amelyek segítségével megteremtik az intimitást, miközben kliséket fogalmaznak meg. A konyhai beszélgetés egyik jellegzetes témája, hogy milyennek kell lenni egy „igazi nőnek”. Miközben azonban kivesézik a férfi-női kapcsolatot, megmaradnak a közhelyek szintjén.

A „lelkizés” azonban hirtelen alábbhagy, amikor a műsor utolsó részében elérkezünk a divatbemutató kerethez. A vádlott lehetőséget kap, hogy önállóan válasszon magának három új ruhadarabot, amelyekben vagy elnyeri a bíróság tetszését, vagy nem, de általában nem tartják tökéletesnek az átalakulást. Az utolsó öt percben stylistok veszik kezelésbe az illető hölgyet, hogy aztán a divatbemutató lokúciós keretén belül mutassa be új külsejét. A divatbemutató csupán a külsőre és a látszatra koncentrál, és a – talmi – csillogás kultúráját képviseli. Az emberek külsejének a csillogás kora előtt is jelentősége volt a szovjet kultúrában, csakhogy akkoriban a ruhákra egyfajta „társadalmi bőrként” tekintettek. Egyszerre igyekeztek az anyagi javak fontosságát lekicsinyelni és a tetszetős, tisztességes öltözködés fontosságát hangsúlyozni. A mostani „glamour” kultúra, amely erőteljesen jelen van a posztszovjet médiában, a posztszovjet kapitalizmus új, szimbolikus nyelve, amely osztály- és nemi alapú hierarchiát kreál a külsőségeken keresztül. A műsor ezen szakaszában a *Modnyi Prigovor* nyelvezete is átvált szakszerű divatkommentárra. Ugyanakkor a nyelvezet nemcsak a ruhadarabok leírását szolgálja, hanem oktató-nevelő célzatú: bemutatja azt a kívánatos szten-derdet, amely szükséges az elkövetkező személyes átalakuláshoz. Az átalakításban segédkező stylistok soha nem jelennek meg a képernyőn, ami azt sugalmazza, hogy egyfajta egyetemes esztétikai kánont képviselnek. Az átalakulás mindig „tökéletesen” sikerül, az illető gyakran nem találja a szavakat, és rendkívül boldoggá teszi új énjének látványa. Az

átalakulás két narratíva kombinációjából jön létre: egyrészt egy tündérmese hősnőjeként az illető hölgy varázslatos módon átalakul, a másik narratíva szerint viszont keményen megdolgozik az átalakulásért.

Kérdéses azonban, hogy megvalósulhat-e ez a kollektív terápia a posztszovjet „glamour” konyhában. Míg a terápiás logika szerint szoros összefüggés van egy ember belső lelkivilága és a külseje között, a népbíróság és a konyhai beszélgetés narratívájának nem része az, hogy ok-okozati kapcsolat lenne közöttük. A szovjet világban a külső nem a belsőt tükrözi, hanem éppen ellenkezőleg, takarja azt. Ráadásul a divatbemutató diskurzusa mit sem törődik a belső átalakulással, csak a külsőt tartja értékesnek az egyénből. Ez az eklektika jellemző a posztszovjet közbeszédre, a tudományos diskurzusra és az utca emberének gondolkodására is. A műsor meglévő szöveghagyományokba ülteti át – mintegy lokalizálja – az átvett tartalmat, a médiabeli kifejezőmód átszabása viszont megváltoztatja az üzenetet is.

Pethő-Szirmai Judit

KISEBBSÉGI POLITIKA

A homofóbia hadállásai posztjugoszláv társadalmakban

Mlinarić, Martin: Homophobie in post-jugoslawischen Gegenwartsgesellschaften. = Südosteuropa Mitteilungen. 53. Jg. 2013. 5. No. 24–41. p.

A régi Jugoszlávia igazságszolgáltatása a homoszexualitást, bár viszonylag enyhe szankciókkal, egészen 1977-ig a büntetőjog keretei között kezelte. A néhány évvel előbb életbe léptetett új alkotmány nyomán, amely a délszláv államot föderalizálta, több tagköztársaság (Horvátország, Szlovénia, Montenegró, valamint Szerbia alá tartozó autonóm tartományként a Vajdaság) a maga felségterületén ezt megszüntette. Szerbia maga, valamint Macedónia, Bosznia-Hercegovina, illetve a Boszniai Szerb Köztársaság, akkor is csak az Európa Tanács tagjai sorába történő felvétel feltételeként, csak 1994 és 2000 között tette meg ugyanezt a lépést. Önmagában a büntetőjogi diszkrimináció felszámolása természetesen azonban nem húzta ki a posztjugoszláv országokat átfogó homofóbia méregfogát. Sőt, a szexuális másság társadalmi elutasíthatósága csak erősödött a továbbiakban. Ez legkevésbé a (2001-től kezdődően Belgrádban, Zágrábban, Szarajevóban stb. megrendezett) újszerű „meleg”-felvonulások nyilvános „kihívásával” függött össze, noha a homofób erőszak-cselekményeket magukra vonták. S. Dragojević 2011-es, a Berlinálén jutalmazott filmjének („Parada”) széleskörű mozisikere megmutatta: a társadalom többféleképp viszonyul a jelenséghez.

A heteronormatív többség és a nevében stigmatizált szexuális másság szembenállása alapvetően a civil egyenjogúsítás vagy épp az iskolai felvilágosító nevelés kérdései kapcsán meghatározó. Az ellentétek messze nem korlátozódnak a Balkánra vagy akár Kelet-Európára. Francia példák napjainkból: a melegházasság intézményének vagy a szexuális ismeretek tantárgy bevezetését (2013) ott is heves jobb-konzervatív tö-

megtiltakozás fogadta. (A francia eseményeket Horvátországban alkotmányos biztosítékokat követelő civil kezdeményezés követte, amely a szintén baloldali kormány címére szólt, esetleges hasonló fejlemények megelőzése érdekében.) Az új hadállásokba rendeződő homofóbia erős táptalaja keleten és nyugaton egyaránt a feltörekvő jobboldali populizmus. A gender-kutatás emellett rámutat a hagyományos férfi-szerep általános válságára, ami rekompenzációs úton egyenes irányban hat a homofóbia irányába: a családi, közösségi erőpozícióból kiszoruló férfi-egyén veri el a port – jobb híján – a hetero-irányultságot elvesztő-feladó kapcsolatok világán. Ösztönződéseinben homofóbia és szexizmus együtt jár, mint azt főképp Raewyn Connell különböző munkáiban kimutatta.

A szóban forgó délszláv övezet a gender szempontjából, persze, nem tart ott, ahol a demokratikus nyugat áll a maga nő-felszabadításával, a nemi szerepek előrehaladt pluralizálódásával. A domináns férfi-szerep hagyománya nagyon is erős tudati tartalékokkal töltődik újra a poszt-kommunista átalakítás új vallási-kulturális, illetve etnonemzeti-tradicionista hangsúlyaiából. Ezek folklorisztikus háttérben felelevenednek (főképp a szerb) férfi-jogú nagycsalád (zadruga) egész társadalomképe. A délszláv társadalmak homofóbia-jelensége ekként mindenekelőtt ideológiai gyökerű; nativista-konzervatív talajon áll, a szexuális deviancia („eltévelyedés”, „Isten ellen való véték”) világát a maga ellenségképévé formálva. Nem marad ki a képből a populáció ön-újratermelődéének kérdése sem, mintha jelentékeny számok forognának fent a témában.

A heteronormatív alapállás pozícióit csak tovább erősítette a meleg-jogokat érintő külső nyomás vagy egyenesen kényszer, ami az európai felzárkóztatás, az EU-csatlakozási perspektíva vagy a békediktátumok (Koszovó, Bosznia-Hercegovina) kapcsán az államközösség részéről jelentkezett, és a térségben foglalt társadalmak idegennek érezték a maguk szempontjából. A kodifikációs szint és a „morális” közbeszéd viszonyában egyelőre áthidalhatatlan szakadék tátong; a témakört tekintve a társadalom lényegében a kettős erkölcs jegyében él.

Az elemzésben idézett véleményfelmérések Szerbiára, illetve Horvátországra vonatkoznak. A Gay-Straight Alliance 2010-es, szerbiai felmérése szerint a megkérdezettek 67%-a elveti a homoszexualitást mint betegséget, ezen belül 56%-uk veszedelmesnek látja a szerb nemzetre

nézve, a nyugatellenesség („antiokcidentalizmus”) jegyében pedig nyugati divatnak tartja. 20% „kényszerítéssel” tartaná megoldhatónak a problémát. Maga Irinej pátriárka is a leghatározottabban kifejezi ellenérzését. Horvát viszonylatban az egyetemi fiatalság köréből való adatok állnak rendelkezésre 2012-ből – férfiakra és nőkre bontva. Az ellenzők aránya átlagolva valamelyest szűkebb a szerb adatnál, a nemek közötti eltérés ugyanakkor tetemes: 70–41% a férfi válaszadók javára. Szembeszökő a női nem relatíve magasabb toleranciaszintje. Horvát viszonylatban a kép igaz lehet az összlakosság átlagára is, mint azt egy 2000. évi, nemekre nem, viszont korcsoportokra differenciált mérés sejteti: összességében a még magasabb, 70%-os értéket adó homonegativitás 28 év alattiaknál 50, 59 év felettiéknél pedig 80%-nak felel meg, és körülbelül hasonló divergenciát jelez városi, illetve falusi viszonylatban. A római katolikus klérus az elutasítást illetően semmiben nem marad el a szerb ortodoxia mögött. Szerbiát és Horvátországot együtt nézve elmondható: a negatív beállítódás a lakosság kb. kétharmadát fogja át. Egybevetve egy 43%-os EU-átlagot kimutató számítással (2010), a különbség jelentős. Ám a mondott EU-átlag mögött is óriási differenciák rejlenek, például Lengyelország 76 és Hollandia 17%-ával.

A helyzetkép a posztjugoszláv (s nemkülönben a tágabb keleti-délkeleti) régióban arra inti a felelős társadalompolitikát és közvéleményformálást: minél következetesebb munkát végezzen a szexuális másságot illető kodifikációs folyamat és a társadalmi norma közötti szakadék áthidalása, felszámolása érdekében.

Komáromi Sándor

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Mikó Imre közéleti szerepvállalása

Bottoni, Stefano: Népszolgálat és túlélés. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971 = Magyar Kisebbség, 18.évf. (67. sz.) 2013.1.sz. 7–50. p.

Mikó Imre (Kolozsvár, 1911–1977) a romániai magyar közösség kiemelkedő képviselője, a család tagjai közül többen vezető szerepet töltek be az unitárius egyházban; a családhoz tartozott Kelemen Lajos, unokatestvére volt Jancsó Béla és testvére Jancsó Elemér, de a rokonok között volt unitárius püspök, egy pénzügy- és külügyminiszter is. A felvilágosult családi légkör meghatározónak bizonyult egész pályájára és mindig középutat kereső gondolkodására. Ő maga 1934-ben jogi doktorátust szerzett az I. Ferdinánd Egyetemen, 1934 és 1936 között Párizsban tanult nemzetközi jogot, majd hazatérése után, mindössze 25 évesen az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetője lett. A királyi diktatúra bevezetését követően 1938-ban a megalakuló korporatív érdekvédő szervezet magyar tagozatának, a magyar közösség bukaresti jogvédő irodájának vezetője lett. A második bécsi döntést követően Budapestre költözött, ahol országgyűlési képviselő (egyben az Erdélyi Párt főtitkára) lett, s e tisztségét egészen az ország 1944 márciusi német megszállásáig megtartotta, miközben ápolta baloldali kapcsolatait is (Józsa Béla, Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Méliusz József), sőt 1944 nyarától ezeket tudatosan építette – a sikeres kiugrás reményében. Ebben az időszakban jelentek meg máig alapvető kisebbségtörténeti művei.

Mindezek ellenére (ti. hogy pártok feletti szerepét tettekkel is bizonyította) 1944. október 3-án az Észak-Erdélybe bevonuló szovjet és román csapatok elhurcolták Kolozsvárról a Szovjetunióba, ahol négyéves fogság várt rá. A fogságban kitűnően megtanult oroszul és haza-

térte után, 1948-tól az Unitárius Gimnázium orosz nyelv és irodalom tanára lett, sőt 1954-ben az egyetemi képzést biztosító bukaresti Gorkij Intézetben szakképesítést szerzett, miközben szovjet szépirodalmat, sőt ideológiai műveket fordított. Mindezek ellenére, a magyar forradalom leverése után, 1958-ban politikai megbízhatatlanság bélyegével a tanügyből eltávolították, s ezután raktári munkásként, majd könyvkereskedőként dolgozhatott. Csak a Ceausescu-rendszer első éveiben kezdhette meg közírói tevékenységét, és ekkor választották meg az Unitárius Egyház főgondnokává is. Ő szervezte meg 1968-ban az egyházalapítás 400. évfordulójának nemzetközi megünneplését. Rehabilitációjának hosszú folyamata azonban csak 1970-ben zárult le, amikor az 1976-os nyugdíjba vonulásáig a Kriterion Kiadó lektoraként dolgozhatott.

Az első, Mikó Imrére vonatkozó állambiztonsági jelentés 1948. augusztus 6-án kelt, amelyet több dokumentum követ. Kiemelésre érdemes a korai iratok közül barátja, Balogh Edgár jelentése, amely szerint Mikó rendkívül képzett szakember, aki polgári neveltetése ellenére az 1930-as években kapcsolatot tartott a baloldali mozgalmakkal, ugyanakkor hozzáteszi, hogy Mikó a mindenkorai rendszerhez alkalmazkodó személy, és ezért semmilyen vezető állást nem javasol neki, hanem egy, a képességének megfelelő egyéb pozíciót. Ám az 1949-es tömeges letartóztatások nyomán az állambiztonsági szervek láthatólag – az egyébként visszahúzódó életmódot folytató – Mikó 1940–1944 közötti politikai szereplését kifogásolják. Az egyik ilyen jelentés jobboldali politikusként és revizionista művek szerzőjeként aposztrofálja. Akad árnyaltabb jelentés (pl. 1951-ből a kolozsvári színház igazgatójától), amely elismeri, hogy Mikó fordításai nagyon jók, de politikai múltja miatt figyelni kell őt. Maga Mikó saját korábbi politikai szerepére mond ki ítéletet, és hitet tesz a szocialista demokrácia mellett. Pedig mint gyakorló politikus az inkriminált időszakban az ésszerű kompromisszumok híve, így az Erdélyi Pártot – és persze magát az észak-erdélyi magyar közvéleményt – egy centrista, mérsékelt vonalra terelné.

1952. január 15-én Kovács József hadnagy, az állambiztonság operatív tisztje feljegyzést készít Mikó Imre lehetséges beszervezéséről. A tiszt indoklása szerint Mikó befolyásos kolozsvári unitárius családból származik, ideológiailag magasan képzett, személyiségjegyeit tekintve:

okos, óvatos, aki minden rendszerben feltalálja magát, könnyen megszerzi a vele kapcsolatba kerülők bizalmát, stb. Ő maga egy nyilatkozatot nyújt át a tartótisztnek, amelyben vállalja a teljes titoktartást e kapcsolatról. Később azonban a nyílt kényszerítés következik a hatóság részről: ellenállása esetén internálni fogják feleségével és négy gyermekével együtt. Aláírása is arra enged következtetni, hogy első beszervezése erős pszichikai kényszer hatására következett be. Mikó Imre és az állambiztonság kapcsolatában 1955-ben következett be az első fontos törésvonal. Vasile Lupsa hadnagy elégedetlen a „Hunyadi Ioan” fedőnevű ügynök tevékenységével olyannyira, hogy gyanúsított kihallgatás alá veti Mikót, akit háborús bűnösnek aposztrofál, perrel és súlyos ítélettel fenyegeti. A terhelő tanúvallomásokkal megerősített zsarolás nyomán került sor a második beszervezésre (ügynöki tevékenységét 1955 és 1956 között már Dumitrescu fedőnévvel végzi), jelentései most már operatív, naprakész adatokat tartalmaznak.

A szocializmus építésében vállalt szerepére hivatkozva rehabilitációját kéri, ehelyett a tanügyből való kizárás lesz az osztályrésze, ugyanakkor 1957-ben megszűnt együttműködése az állambiztonsági hatósággal, illetve a kapcsolat fordulatot vesz: róla készítenek – 1957. március 13-án – figyelő dossziét. Az egzisztenciális következmény: Mikót a városi könyvellátóhoz irányították 450 lej havi fizetéssel, ami a korabeli átlagkereset alig kétharmadának felelt meg. De Mikó férfiasan viseli sorsát: éjjel-nappal dolgozik, délelőtt futárként, délután magántanárként, késő este pedig fordítóként – keresménye 1961-ben is csupán 780 lejre rúg, miközben ekkor 850 lej volt az átlagkereset, ám munkájáról mégis elégedetten nyilatkozik. A több éve folyó megfigyelés semmilyen eredményt nem hozott, a provokatív kérdések elől kitér, stb. Az 1960-as évek első felétől Mikó fokozatosan visszanyeri korábbi (1944 előtti) presztízsét, nyilvánvalóvá válik esetében a státuszinkonzisztencia: a belügyi szervek egyszerűen nem tudnak mit kezdeni egy ilyen kaliberű emberrel. 1964-ben több ügynök is elismerő jelentést ír Mikóról, és igazságtannak tartják eltávolítását a tanári pályáról. Ennek ellenére 1965-től a titkosszolgálat ismét potenciális ellenségként figyeli Mikót, gyanakvással nézik fokozódó közéleti szerepvállalását. Részint Mikó óvatos, okos magatartásának, részint az állambiztonsági szervek állományi létszáma

drasztikus csökkentése (ennek következménye: 1968-ról 1969-re a megfigyeltek száma 417 ezerről 50 ezer alá csökkent) miatt egyelőre kikerül a titkosszolgálat látóköréből.

Ez a helyzet 1970-től változik, amikor Mikó első, saját kezűleg aláírt jelentésében beszámol egy Kolozsvárra látogató külföldi állampolgárral – Illyés Elemérral – való találkozásról. 1971-ben Mikó nemzetiségi kérdéssel való kapcsolatát mégis „nacionalista-idealista” szelleműnek bélyegzik, amit súlyosbít az, hogy Mikót egyre többen az erdélyi magyarság szellemi vezetőjének tartják. Bizalmas közlései ugyanakkor eljutnak a biztonsági szervekhez, elrendelik nyílt figyelését. (Az 1972 utáni életút bemutatása a szerző további kutatási témája lesz.)

Cholnoky Győző

Az erdélyi szász tudományosság német revizionista tájékozódása – Karl Kurt Klein két világháború közötti nagynémet kapcsolataiból

Popa, Klaus: Karl Kurt Klein, die „Marburger Burse” und deren Leiter Johann Wilhelm Mannhardt, 1922–1939. = Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik. 25.Jag. 2013.No. 1-2. 151–169. p.

K. K. Klein (1897–1971) az első világháború után Romániához került Erdély kimagasló tudós személyisége az erdélyi szász kultúra képviselőjében: művelődéstörténész, filológus, egyszersmind nagy hatású nevelő, kulturpolitikus, egyfajta kései „praeceptor Saxoniae” formátumát képviselte. Teológiai és nyelvészeti irányú tanulmányait a magyar időszak utolsó éveiben Debrecenben, majd a németországi Marburgban és Kolozsvárt végezte. Utána tanárként működött Nagyszebenben, 1923-tól pedig néhány évet lelkészként szolgált Iași, az egykori moldvai székváros evangélikus szórványgyülekezetében, és egyidejűleg tanársegédként működött a helyi egyetem német tanszékén, ahol később magántanári kinevezést kapott. 1939-ben a kolozsvári egyetemre került. Mindvégig oroszlanrésze volt az erdélyi szász honismereti egyesület (Verein für Sie-

benbürgische Landeskunde) munkájában. Tevékenységét a háború után az innsbrucki egyetemen folytatta, munkásságát megosztva az egyetem és a szintén expatriált egyesület között. Klein egy-egy főműveként Honterus-életrajzát (*Der Humanist und Reformator – Johannes Honter*, 1935), valamint határontúli-német irodalomtörténetét (*Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, 1939) tartják számon.

Klein Marburgban még hallgatóként kapcsolatba kerül a versailles-i békediktátum első megrendülése nyomán kibontakozó nemzeti revíziós hullámmal, mely zászlajára tűzte az új határokkal elszakított nyelvi-etnikai régiókra kiterjedő, egyúttal a történetileg távolabb települt (utóbb „volksdeutsch”-nak mondott) németsegre kiterjedő etnonemzeti kötelekek ápolását, illetve kimélyítését. „Határontúli-német” szemhatáru művelődési intézmények és kutatóhelyek alakultak, ezek ösztöndíjakkal támogatták a vonatkozó régiók fiataljait anyanyelvi, honismereti kultúrájuk megerősítésében. Érdekkörükbe tartozott Klein szűkebb hazája is. Marburgban már 1919-ben létrejött az Institut für Grenz- und Auslandsdeutschtum, melynek munkájába hamarosan Klein is bekapcsolódik, és hazatérte után időről-időre vendégtanárként teszi tiszteletét a falak között, legalább a nyári kurzusok alkalmával, alapító-vezetőjével, J. W. Mannhardt-tal (1883–1969) pedig állandó levelezést folytat. Az egyik tanévben helyettesíti is a más irányban elkötelezett Mannhardtot. Klein egyedülálló vállalkozása: az átfogó határon túli irodalomtörténet megírása közvetlenül marburgi ihletésből fakadt. A Kolozs Megyei Állami Levéltárban fellelhető levelezés híven tükrözi Klein szervező tevékenységét az erdélyi szász tanulóifjúság és értelmiség Marburggal kialakuló együttműködését, levelezőtársa részéről az intézet életét illetően, továbbá közelképet nyújt a két levélíró munkafeladatairól, a háttéranyagokról, a környező közéleti-politikai eseményekről és a szereplőkről. Egy egész korszak képe elevenedik meg a levelekben.

A revizionista-revansista német nemzeti konzervativizmus számára nehéz próba az 1920-as évek végétől előrenyomuló nemzetiszocialista eszmevilággal és propagandával való találkozás mind a nyelvterületen, mind pedig a határon túli régióban, amit gyakorta nem áll ki. Mannhardt kellő lelkesültséggel tekint egy esetleges hatalomváltás elé éppen a határon túli németiség szempontjából, mint arról egyebek között egy „Mit várunk a nemzetiszocializmustól” címmel megjelent gyűjtemény-

be írt cikkében ad számot (1932). Gondolataira a levelek tanúsága szerint Klein is ráhangolódik. Ő már a lezajlott hatalomátvétel kapcsán hangoztatja: „igen sokat vár” Hitlertől, a periférián meghúzódó szűkebb hazára utalva pedig reménykedik: folytatásképpen „még elérkezhet a mi időnk is”. Korábban Klein hívja föl Mannhardt figyelmét egy antiszemita újságcikkre a németországi sajtóból, amely fantáziál „a zsidókérdés gyakorlati megoldásáról”. Klein a „biológiai” megoldás programját olvassa ki belőle. (Hogy van-e valamilyen kommentárja is hozzá, az elemzésből nem derül ki.) A kijózanodás órája mindkettejük számára bekövetkezik körülbelül a náci rezsim harmadik esztendejétől kezdve. Marburgban az intézeti hallgatóságot „valakik” Mannhardt „lagymatag” elképzelései ellen hangolják – szembeállítva egy „acélozott” jövőképpel. Az intézetvezető ultimátumot is kap „fentről” a sürgős változtatásra. Az intő szó természetesen a nyílt nemzetiszocialista elkötelezettséget, a harcos birodalmi eszme deklarált vállalását célozta. Az intézetet és internátusát („bursa”) több társintézményével egyetemben végül a hatóságként működő berlini „határon túli német népi szövetség” (Volksbund für das Deutschtum im Ausland) alá rendelik, melyet végül Volksdeutsche Mittelstelle néven az SS kezére bíztak. Mannhardtot 1937-ben menesztetik is, Klein elnyúló előszobázása korábban bejártott, időközben politikai káderekké avanszált kapcsolatainál nem segített.

A náci befolyás időközben eléri az erdélyi szászokat. Kleinnak konkurencsei akadnak, akik rágalmozással igyekeznek kiütni őt a nyeregből. Azt híresztelik: belépett a román Vasgárdába, vagy, ellenkezőleg, hogy: mindig is szabadkőműves volt. Megromlik kontaktusa változó környezetével. Az SS militáns külső-belső szorításában mind nehezebbé válik számára a szuverén gondolkodás fonálát követő cselekvés. A szász értelmiség egyre szorosabb, immár politikailag motivált birodalmi kapcsolatainak rendszerén belül Klein tudós aktivitása, kutatóútjainak sora felülnézetből egybemosódik az egészszel. Már 1937 időmagasságában a román felderítés egy képviselője őt vonja kérdőre (informálisan): mit akarnak a romániai németek a Birodalomtól, jelezve véleményét, miszerint, ha így folytatják, annak csak rossz vége lehet. 1939-cel megszakad a levelezés, Kolozsvárt megtalálható a tanulmány kereteiben feldolgozott része.

Komáromi Sándor

A Népszövetség és a Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában élő magyar kisebbségek

Ferenčuhová, Bohumila: Spoločenost národov a maďarské menšiny v Československu, Rumunsku a Juhošlávií = Historické Štúdie, 2010. 46. sz. 7–40. p.

A szerző a tanulmány címe alapján az első világháború után Csehszlovákiához, Romániához és Jugoszláviához (Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz) került magyar kisebbségi közösségek helyzetét és a Népszövetség kisebbségi ügyekben kifejtett tevékenységét kívánja bemutatni. A szerző azt próbálja a korabeli események tükrében feltárni a három közép- és délkelet-európai országban élő magyar közösség példáján keresztül, hogy milyen volt az első világháború utáni kisebbségi jogok védelmét garantáló népszövetségi rendszer. A tanulmányban azonban nem minden, a címben megjelölt és a címből következő témakört érinti, illetve több helyen olyan részletekre is kitér, melyek nem annyira kötődnek a megjelölt témához, és ami által az olvasó könnyen elkalandozik, a témával kapcsolatban releváns kérdésekről az olvasó figyelme elterelődik.

A témát a Szlovák Tudományos Akadémia kutatója is hasonlóképpen közelíti meg, mint azt számos hasonló témakörben született magyar és nemzetközi szakirodalomban is megfigyelhettük: a 16. és 17. században dúló vallásháborúk után megkötött békeszerződések már tartalmazták azokat az alapelveket, melyek a modern kisebbségvédelem alapjait képezik. A szerző kiemeli, hogy a nemzetközi védelem kezdetben főleg a vallási közösségekre vonatkozott, később a vallásszabadságon kívül a politikai egyenlőségre és a lakosság bizonyos csoportjai politikai jogainak védelmére és garantálására is kiterjedt. A Habsburg Monarchiában a szerző szerint a kisebbségi problematika más jellegű volt. Ennek felbomlása után megszülető új nemzetállamokba került kisebbségi közösségek nehezen tudtak alkalmazkodni az új feltételekhez és nem volt könnyű számukra megbékélni a kisebbségi státusszal.

A tanulmány második fő része az első világháború után megkötött békeszerződések kisebbségi vonatkozásait, a kisebbségi szerződéseket

vizsgálja. A fejezet első részében nagy hangsúlyt kerül a németországi és lengyelországi zsidó közösségek helyzetének bemutatására. Ennek részletezése után kerül sor a kisebbségi védelmi szerződések tárgyalása során kialakult csehszlovák álláspont ismertetésére. Kiderül, hogy Csehszlovákiának saját elképzelése volt a kisebbségi kérdés kezelésével kapcsolatban, melyet az új államok és kisebbségek bizottsága előtt Quai d'Orsayban Philippe Berthelot ismertetett 1919. május 20-án. Az ebben foglaltak szerint Beneš a svájci mintát tartotta kiindulásnak az állam megszervezésében, mely azonban figyelembe vette volna a speciális cseh feltételeket is. A Bizottság előtt felolvasott dokumentumban Beneš általános választójogot, a kisebbségi közösségek arányos parlamenti képviselését és anyanyelvük használatát ígéri az oktatás, a közszolgálat és a bírósági eljárások területén.

Az ugyanez év májusában megtartott bizottsági ülésen Beneš fenntartásait fejezte ki a ruszinok számára nyújtandó autonómiával kapcsolatban, ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy Cseh-Szlovákia minden olyan igyekezetet támogatni fog, mely az állam föderális berendezkedése felé vezet.

A győztes nagyhatalmak és Ausztria között megkötött békeszerződés 57. cikke értelmében Csehszlovákia vállalta, hogy egy külön szerződésben kötelezettséget vállal az ország azon lakosainak védelmére, akik fajuk, nyelvük vagy vallási hovatartozásuk miatt különböznek a többségi lakosságtól. Ennek értelmében került kidolgozásra egy külön szerződés a nagyhatalmak és Csehszlovákia között, melyet a békeszerződéssel együtt írtak alá Saint Germainban. Ennek értelmében Csehszlovákia vállalta többek között azt is, hogy minden német, osztrák vagy magyar (uhorsky) állampolgársággal rendelkező személy, aki olyan területeken élt, melyek Csehszlovákiához kerültek, minden formalitás nélkül megkapják a csehszlovák állampolgárságot. E szerződés értelmében a kisebbségi közösségek ugyanolyan jogokat élvezhettek saját karitatív, szociális és vallási intézményeik létrehozásában és fenntartásában, mint a többségi társadalom tagjai. A szerződés szövege kitért a kisebbségi nyelvek használatára is, széles jogokat biztosítva a kisebbségi közösségeknek ahhoz, hogy anyanyelvüket használhassák. Ferenčuhová kitér arra is, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségeket komolyabb nehézségek

nélkül sikerült beépíteni az ország alkotmányos rendjébe. Kiemeli, hogy a népszövetségi gyakorlattól eltérően, mely *faji*, vallási és nyelvi kisebbségeket említ, a csehszlovák alkotmány hatodik fejezete *nemzeti*, vallási és faji kisebbségek védelmét helyezte törvényi keretek közé. A csehszlovák alkotmány a közép-európai felfogáshoz hasonlóan a nyelv alapján határozta meg a nemzetiséget, így nem beszél kimondottan nyelvi kisebbségi közösségekről, hanem ezeket a nemzeti kisebbség csoportjába sorolta.

Ezt követően a cikk az első világháború utáni Romániával foglalkozik. Az akkori román miniszterelnök, Bratianu a tárgyalás alkalmával kérte, hogy a kisebbségekre vonatkozó kötelezettségek valamennyi államra vonatkozzanak, ezt azonban nem sikerült keresztülhúznia. Any nyit sikerült viszont elérnie, hogy az 1878-ben Berlinben aláírt szerződésben szereplő megkötésekre való utalások ebben a szerződésben már nem szerepeltek.

A tanulmány szerzője nagy hangsúlyt fektet a Népszövetség és a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó bizottság munkájának bemutatására. A genfi diplomáciai dzsungelben való könnyebb eligazodás érdekében bemutatja azokat a politikusokat és diplomatákat is, akik a kisebbségi ügyekkel foglalkozó bizottságban Csehszlovákia és Románia kapcsán fontos szerepet játszottak. Ebben a részben a cikk írója kiragad egyes petíciókat, melyek a Népszövetséghez érkeztek be és melyekben a petíció szerzői megfogalmazzák kritikájukat Csehszlovákia kormányával szemben. A petíciókról azonban nem kapunk átfogó képet, mint ahogy arról sem, hogy mi lett ezeknek a sorsa. Itt kerül részletes bemutatásra az 1922. szeptember 7-én keltezett brosúra, melyet Budapesten nyomtattak és melyet Baranyai Zoltán nyújtott be, aki miután Magyarországra csatlakozott a Népszövetséghez, országa képviselését látta el a nemzetközi szervezetnél. A másik petíció, melyet a szerző kiemel, az a 67 oldalas dokumentum, mely a csehszlovákiai magyarok és ruszinok helyzetét mutatja be. A beadvány szerint a csehszlovák állam nem tesz eleget a saint german-i kisebbségvédelmi szerződésben foglaltaknak. Kitérnek többek között a 122-es számú nyelvtörvényre is, mellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy az szembe megy a Csehszlovákia és a nagyhatalmak között létrejött szerződés 4. részének 7. bekezdésével, mégpedig azért,

mert a törvény csak azokban a járásokban teszi lehetővé az anyanyelv használatát, ahol a kisebbség eléri a lakosság arányának 20%-át. Felróták továbbá a magyar iskolák számának csökkenését és a centralizmust is. Itt meg kell jegyezni, hogy maga a beadvány összesen nyolc fő pontban foglalja össze az itt élő magyar és ruszin közösség sérelmeit, ezeket azonban a tanulmány szerzője nem említi. Kitér ugyan a beadványra válaszul megírt 44 oldalas dokumentumra, azonban ennek elemzése kapcsán sem megy mélyebbre. Ezzel a dokumentummal kapcsolatosan kiemeli, hogy a csehszlovák kormány mindazokat a történéseket, melyeket a petícióban felrótak nekik (pl. szoborrongálások) azzal magyarázták, hogy Szlovákiában Csehszlovákia felszabadítása óta „forradalmi atmoszféra” uralkodik, és azzal védekeztek, hogy próbálták ezeket az eseményeket megakadályozni.

Ezt követően a szerző az erdélyi magyarok által benyújtott petíciókat mutatja be. Ezek közül az első panasz 1921. június 9. érkezett a Népszövetséghez, melyet annak a négy lánynak a nevében nyújtottak be, akik Kolozsvárott március 15. alkalmából megemlékeztek Kossuth szobránál. A szerző megjegyzi, hogy ez tipikusan az állami szimbólumokért és emlékművekért vívott harc, mely a geopolitikai változásokkal összefüggésben álló identitáskrizisek miatt jellemzőek erre az időszakra.

1923 áprilisában a Népszövetség foglalkozni kezdett a Székelyföldről érkező petíciókkal és a rájuk adott román válasszal. Ezek alapján a Népszövetség megbízottjai jelezték a román kormány felé, hogy üdvözlőnék a román kormány részéről, ha meghívnának egy szakértőt, aki számára lehetővé válna, hogy a körülményekkel ott a helyszínen is megismerkedhessen. Ennek a jelzésnek a román kormány eleget is tett, így a kisebbségi ügyekkel foglalkozó bizottság részéről egy négytagú delegáció látogatott Erdélybe és Székelyföldre. Útjukat a tanulmány szerzője oldalakon keresztül részletezi, olyan információkat megosztva az olvasóval, miszerint a delegáció tagjainak izlettek az ott megkóstolt ételek, csíkszeredai és tusnádi látogatásuk során pedig tetszett nekik a táj, melyen átutaztak.

Az Aradon végződő látogatásról Colban véleménye az volt, hogy sokkal kedvezőbb benyomása alakult ki a helyzetről, mint amelyet a dokumentumok alapján képzelhetett volna. Az utazásról készült rövid je-

lentésben az egyházak és a kisebbségi oktatás helyzetével foglalkoztak inkább. Az egyházak részéről megfogalmazott panaszok kapcsán Colban megjegyzi, hogy azok inkább a jövőre vonatkozó aggodalmakat fejezik ki, míg az oktatás kérdését ennél sokkal komplikáltabbnak látta. A miniszter ezen a területen liberális politikát ígért, valamint a kisebbségi intézmények állami finanszírozását. Colban annak a véleményének is hangot adott, miszerint a román kormány tehet bármit, a magyarok továbbra is élni fognak a panasz benyújtásának jogával.

A tanulmány két nagy hiányossága, hogy nem foglalkozik a címben megjelölt jugoszláviai magyarsággal és a történelmi események leírásán túl nem rugaszkodik el az események és összefüggések komplexebb értelmezése féle. A cikk részletesen és tárgyilagosan vezet minket végig a Népszövetség kisebbségi bizottságának tevékenységén, a kutató által kiemelt részletek között azonban nehéz megtalálni a logikus kontinuitást. Néhány eseményt túlrészletez, míg bizonyos részleteket alig vagy egyáltalán nem említi meg. A cikk olvasójában ezek miatt olyan érzés támad, hogy a címben megjelölt kérdéskör kifejtésével és átgondolásával a szerző adós marad. Emiatt inkább egy – egy részletet kiragadó és azt tárgyilagosan (ill. bizonyos esetekben egyoldalúan) bemutató tanulmányt olvashatunk.

Vass Ágnes

A szlovák és magyar Trianon-diskurzus

Michela, Miroslav – László Vörös (szerk.): Rozpad Uhorska a Trianonská zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013., 336 p.

A Trianon-jelenség már jó néhány éve tárgya a különféle történeti, társadalomtörténeti és egyéb kutatásoknak Magyarországon, Szlovákiában és a környező államokban egyaránt. Lassan egy évszázad is eltelt a trianoni békeszerződés aláírása óta, a téma mégis aktuálisabbnak tűnik, mint valaha. Az hogy Trianon mára egy önmagán túlmutató, összetett

és sokjelentésű szimbólummá vált, s az egyik leggyakrabban hangoztatott kérdéskör Magyarországon és Szlovákiában elsősorban az 1989 utáni politikai elit felelőssége. Trianon nem egyszerűen az 1918 októberé és 1920 júniusa 4-e között történt események foglalatja. Másként jelenik meg a politikai diskurzusban, az emlékezetpolitikákban, az oktatásban vagy a történelemtankönyvekben, s nem utolsó sorban másként értelmezi a szlovák és magyar történetírás. A Trianon-diskurzus tehát egy összetett jelenség, melyet most tizenhat szerző tanulmánya vizsgál *A történelmi Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés, Adalékok a szlovák és magyar emlékezetpolitikához* című szlovák nyelvű monográfiában, amely 2013-ban jelent meg a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének kiadásában. A 20. századra szakosodott szlovák és magyar történészek ez irányú együttműködése nem új keletű: 2010 júniusában került megrendezésre egy hasonló címet viselő konferencia Érsekújváron. Az akkor elhangzott előadások egy részét a Limes folyóirat egyik 2010-es számában már közre adta magyar nyelven.¹

Jelen kötet az elmúlt 90 év során Trianonról kialakult értelmezések és narratívák vizsgálatát ígéri öt tematikus fejezetben. A könyv első része a szlovák és magyar nemzeti szempontú történetírással foglalkozik, a második a Trianont felhasználó politikai diskurzusokat elemzi. A harmadik tematikus blokk az oktatásban és a történelemtankönyvekben tetten érhető, míg az utolsó két fejezet a történelmi emlékezet által megőrzött és a szimbolikus Trianon-képeket próbálja értelmezni. A tanulmányok szerzői tehát elsősorban olyan területeket érintenek, ahol a Trianon-jelenség a mai napig meghatározó módon jelen van a két ország tudományos- és közéletében.

Az első tanulmányban Vörös László a szlovák és magyar nemzeti/nacionalista történetírást vizsgálja. A szerzőt elsősorban az érdekeli, hogy milyen ideológiák és politikák hatottak a tudományos történetírásokra 1920 és 2010 között és melyek az alapvető különbségek a szlovák és magyar Trianon-értelmezés között. Ma Magyarországon Trianon egy metaforikus kifejezéssé vált, amely nemcsak az 1920. június 4-én aláírt békeszerződést, hanem egy jóval hosszabb folyamatot jelöl, a közbe-

szédben pedig nemcsak a történelmi Magyarország felbomlását, hanem annak máig ható következményeit, többek között a határon túli magyar kisebbségi közösségek kialakulását jelenti egyszerre. Mindeközben a szlovák történetírásban és közbeszédben Trianon a magyar nacionalizmus szimbolikus emlékeztetőjeként, a magyarok rögeszméjeként és „igazságtalan” nemzeti traumájaként jelenik meg. Vörös úgy véli, hogy ez a kibékíthetetlen fogalmi összeférhetetlenség az egyik oka annak, hogy a szlovák és magyar történészek annyira ellentétesen viszonyulnak a kérdéshez. Elemzését azzal zárja, hogy a legújabb kezdeményezések valamiféle kibékítésre a két egymással ellentétes, etnocentrikus történelemszemlélet között, általában politikailag motiváltak és véleménye szerint jelenleg irreális célnak tekinthetők. Etienne Boisserie, francia történész ugyanebben a könyvfejezetben a szlovák elit 1918-as turóc-szentmártoni nyilatkozatáról kialakult szlovák narratívát elemzi. Miközben a szlovák nemzeti történetírás és kollektív emlékezet a szlovákok történelmének egyik kulcsmomentumaként tekint erre a történelmi eseményre, Boisserie úgy látja, hogy az valójában néhány száz különféle szociális és kulturális háttérrel rendelkező értelmiségi találkozója volt csupán, amely egy átmeneti és zűrzavaros időszakban zajlott le.

Öt tanulmány foglalkozik a politikai diskurzusok által felhasznált Trianon-jelenséggel. Romsics Ignác három történelmi korszak, a Horty-korszak, az 1945 utáni koalíciós időszak, valamint a Kádár-korszak politikai elitjének Trianon-hoz való viszonyát veti össze egymással. Štefan Šutaj írásának a tárgya a szlovák és szlovákiai magyar történelmi emlékezet. A tanulmány szerzője arra keresi a választ, hogy miként viszonyul ma Szlovákiában Trianonhoz a szlovák többség és a magyar kisebbségi közösség. Saját kvantitatív kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a szlovákiai magyarokat a mai napig szoros érzelmi szál fűzi Magyarországhoz, mégsem Trianon, hanem az 1945 utáni kitelepítések rögződtek a legnagyobb traumaként a kisebbségi magyarok kollektív tudatában. A kötet második része további három tanulmányt közöl Trianon két világháború közötti értelmezéseiről. Simon Attila a csehszlovákiai aktivista magyar politikusok stratégiáit elemzi. Az aktivista politikusok szerint a történelmi Magyarország felbomlása egy történelmileg elkerülhetetlen esemény volt, ez a gondolkodásmód azonban

¹ A tanulmányok egy része a Limes 2010/4. számában is olvasható.

nem volt képes a korabeli magyar szavazók 20%-nál több embert megszólítani. Peter Macho a két világháború közötti szlovák autonomista pártok lapjait, Roman Holec pedig a korabeli szlovák triviális irodalmat vizsgálja, mindeketten azzal zárják elemzésüket, hogy Trianon az általuk használt forrásokban csak a magyar irredentizmus vagy a szlovákok „magyarizálásának” konnotációjaként jelenik meg.

A szerkesztők önálló fejezetet szenteltek a szlovák és magyar oktatás, valamint a történelemtankönyvek által közvetített Trianon-kép elemzésének. György Jakobot, Viliam Kratochvílt és Vajda Barnabást elsősorban az a problematika érdekelte, hogy miként tanítják Trianont a szlovák és magyar iskolákban, s hogy mennyiben leegyszerűsítő képet alakíthat ki a tradicionális etnocentrikus és nemzeti megközelítés.

A két világháború közötti ritualizált emlékezettel foglalkozik a negyedik fejezet, melyben Zeidler Miklós és Ablonczy Balázs, a magyar olvasó számára ismertebb kutatási eredményei, illetve Demmel József és Miroslav Michela közös tanulmánya olvasható, mely egy 1848–49-es komáromi történelmi személyiség két világháború közötti helyi/regionális kultuszát és annak mögöttes tartalmát próbálja körüljárni. A kötet záró fejezete két tanulmányt közöl, Kovács Éva szociológus a magyarországi Trianon-diskurzust és a kulturális trauma fogalmát elemzi, Dagmar Kusá és Miroslav Michela pedig Trianon kapcsán a kulturális trauma és a történelmi narratíva fogalmát vizsgálja meg. A kötet zárszavában az egyik szerkesztő arra hívja fel a figyelmet, hogy Trianon sok szempontból nem foglal el különleges helyet a történelmi vitákban, hiszen ehhez hasonlóan a szlovák és magyar történészek egy sor olyan történelmi eseményt értelmeznek eltérően, mint például a Nagy Morva Birodalom létrejötte, 1848–49, 1938 vagy akár a csehszlovákiai magyar közösség kitelepítése. A jövőben érdemes volna ezeknek a témáknak is hasonló közös monográfiát szentelni.

A kiadvány, noha módszertani szempontból kiegyensúlyozatlan és felülreprezentáltak benne a két világháború közötti idősakkal foglalkozó írások, egyrészt fontos állomásnak tekinthető a szlovák és magyar történészek együttműködésében, másrészt egy meglehetősen aktuális témát próbál sokoldalúan körüljárni. A szerzők elsősorban a nacionalizmus, az emlékezetpolitika és a diskurzus-elemzés felől közelítettek

Trianonhoz, ezáltal a klasszikus politika- és eseménytörténetet mellőzve, inkább a társadalomtörténet irányából igyekeztek megválaszolni az általuk feltett kérdéseket. A Trianonról szóló „vita” minden bizonnyal még sokáig aktuális marad, nemcsak a tudományos életben. A bemutatott kötet mindenki számára elérhető a szlovák nyelvű *Forum Historiae* folyóirat és portál honlapján.²

Gayer Veronika

² <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/286159/trianon.pdf>

RESUME

Elisabeth SÁNDOR-SZALAY

The elections of 2014 from the perspective of the Deputy Commissioner for Fundamental Rights responsible for the protection of the nationalities living in Hungary

The legislation regarding nationalities has undergone a number of significant changes in 2011. On the one hand, the new constitution – the Fundamental Law – defines the 13 indigenous nationalities as a constituent part of the state and part of the Hungarian political nation. On the other hand, the Act on the Rights of Nationalities regulates the right to self-government, language usage, educational, cultural, and media rights of these communities in detail, and expands these rights as compared to the regulation of 1993. Thirdly, the electoral law and the legislation related to the Parliament increase the opportunities and autonomy of the three – local, regional, and national – levels of nationality self-governments. At the same time, the already previously existing theoretical possibility of the nationalities to join the work of the Hungarian Parliament will be more easily realizable after the 2014 elections. The paper evaluates the elections of 2014 from the point of view of the ombudsman, discussing one after the other the issues in connection with nationality self-governmental, with local municipality, and with parliamentary elections.

Péter KOVÁCS

The parliamentary representation of minorities – an international outlook

The first part of the study discusses the correlation between the parliamentary representation of minorities and international law. It covers relevant documents of the UN, the Council of Europe, and the CSCE, later OSCE. The second part describes the concrete, practical solutions of the parliamentary representation of minorities within certain countries. Thus it discusses the so-called regular way, when the minority delegate is elected without particular positive discrimination, as well as the exceptional or preferential way that is based on the solutions of special advantages. The main conclusion of the paper is that there are no general rules for the issue in question, the wide variety of solutions implemented depend on the traditions or the intention of political forces of the given state.

Csaba LATORCAI

The rights connected to the self-government of those belonging to a nationality, in the light of the Fundamental Law and the Nationalities Act

First the paper closely examines the Fundamental Law (2011) in respect of the rights related to the self-government of nationalities living in Hungary. Then it reviews the basic elements of self-governance, including how self-government is created and who may exercise these rights. The study focuses on the overview of experiences of the nationality self-government elections that took place between 1994 and 2011. While drawing the conclusions, the author discusses one after the other all those considerations of the new legislation that aim at filtering out the so-called 'odd one out' phenomenon, that is, to avoid persons not belonging to any nationalities of abusing these collective rights. These solutions are to bind the nationality self-government elections to census results, to expand the circle of those with the right to vote to citizens of the EU, as well as the simultaneous and direct elections. Finally, the possibility of restoring the so-called preferential mandate within the board of representatives of the local municipality, the transformed nationality self-government, and the powers of the advocate of local communities is also discussed separately.

Zoltán EGERESI

Relations between the Turkish kin-State and Turkish minorities in the 20-21st centuries

The paper aims at providing an overview about the main features of Turkish kin-state policies towards the Turkish minority groups living in former Ottoman territories, lost after 1878. While revealing the demographic history of these groups, the paper argues that these groups are heterogeneous, and one finds among them various Turkish communities such as Turkmens or Yörüks. The paper shows Ankara's interventions in order to protect the Turkish groups in Hatay and Cyprus, as well as its diplomatic efforts to defend the Turkish communities. It also describes the contemporary kin-state policies by analysing Ankara's relations with Turkish minority parties, its development policy and cultural support for minority groups.

Éva MERENICS

From autonomy to separatism. The case of Mountainous Gharabagh

The collapse of the Soviet Union and thereby the intensification of ethnic conflicts in the region resulted in an armed conflict in the South Caucasus after nearly six peaceful dec-

ades. For this reason Mountainous Gharabagh appears to be an appropriate example to examine how stability and territorial unity can be achieved in case of a given autonomy, and what the factors supporting separatism are. By examining the individual case of Gharabagh, a system of criteria influencing the given autonomous region towards integrity or separatism is suggested as a guideline to analyze various types of autonomous regions. Naturally, this does not mean a universal model for other similar cases. On the other hand, by mentioning further possible questions, problems and issues, the study contributes to the further evolution of a single classification of the main influencing factors.

József URSZÁN

International fight against ethnically motivated crime in Kosovo

The article is about the international law enforcement cooperation that has been established against ethnically motivated crime in Kosovo. The author gives a comprehensive overview on the legal and institutional aspects of multinational police cooperation against criminal acts motivated by the victims' ethnicity. The findings of the researcher were based on field study and interviews with professionals on the ground. It was explored that such opportunities and constraints of the multinational police cooperation regarding the phenomena may be valid in any other post conflict territory of today's world even beyond the Western Balkans.

A szemle rovat forrásai

Acta Poloniae Historica (Lengyelország)

Der Donauraum (Ausztria)

Erdélyi Múzeum (Románia)

Ethnic and Racial Studies (Egyesült Királyság)

Halbjahresschrift für Südosteuropäische Geschichte,

Literatur und Politik (Németország)

Historické Štúdie (Szlovákia)

Magyar Kisebbség (Románia)

Slavic Review (Amerikai Egyesült Államok)

Südosteuropa Mitteilungen (Németország)

Zeitgeschichte (Németország)

Számunk szerzői

Egeresi Zoltán, doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem,
Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola

Kovács Péter, jogász, tanszékvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Nemzetközi Közjogi Tanszék, Alkotmánybíró

Latorcai Csaba, jogász, docens, Károly Róbert Főiskola,
Humántudományi Tanszék, Gál Ferenc Főiskola, Gerhardus
Társadalomtudományi és Továbbképzési Intézet, Emberi
Erőforrások Minisztériuma, nemzetiségi és civil társadalmi
kapcsolatokért felelős helyettes államtitkár

Merenics Éva, doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem,
Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola

Szalayné Sándor Erzsébet, jogász, intézetvezető, Nemzeti Közsolgálati
Egyetem Nemzetközi Intézete, a Magyarországon élő
nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztos-helyettes

Urszán József, doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem,
Politikatudományi Doktori Iskola

MINORITY STUDIES.

Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe 2013. Nr. 16 (Special Issue)

Eszter HERNER-KOVÁCS – Zoltán KÁNTOR: Kin-state Policies in Europe

I. THEORETICAL AND PRACTICAL IMPLICATIONS OF DUAL CITIZENSHIP AND EXTERNAL VOTING RIGHTS

László TRÓCSÁNYI: The Regulation of External Voting at National and
International Level

Marcel SZABÓ: International Law and European Law Aspects of External
Voting with Special Regard to Dual Citizenship

Hajnalka JUHÁSZ: External Voting in the International Practice:
A Comparative Analysis and Overview

II. CITIZENSHIP IN WESTERN EUROPE

Karl CORDELL: Germany as a Kin-state: Norms and Objectives

Joëlle GARRIAUD-MAYLAM: The Political Rights of French Citizens Abroad
and their Parliamentary Representation

Ferdinand MAYRHOFER-GRÜNBÜHEL: The Nation-concept and Policies
on Citizenship in Austria

III. CITIZENSHIP IN EAST CENTRAL EUROPE

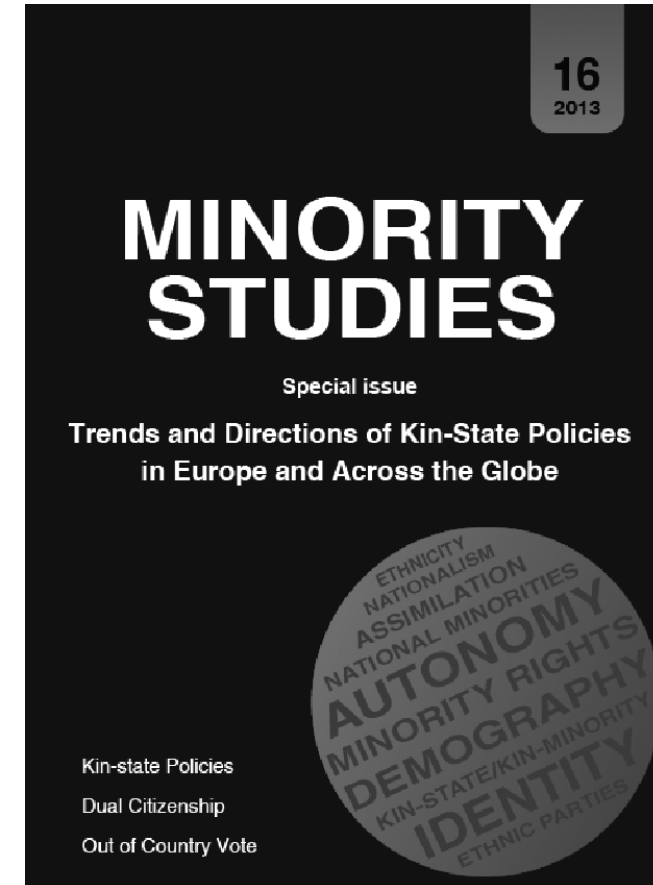
Irina CULIC: From Restitution to Privileged Re-naturalisation: The Expansive
Politics of Dual Citizenship in Romania after 1989

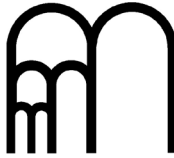
Felicita MEDVED: 'Unified Slovenian nation': Slovenian Citizenship Policy
towards Slovenians Abroad

Duško RADOSAVLJEVIĆ: State Policy of Serbia – National Communities,
Citizenship and Diaspora

Viktor KOSKA: The Development of Kin-state Policies and the Croatian
Citizenship Regime

Sulyok MÁRTON: Priorities for Kin-State Policies within Constitutions

Pro Minoritate
2014. tavasz

VIZI Balázs: Remények a világban. Bíró Gáspár halálára

Kisebbségek a távolban

GRÜNHUT Zoltán: Arab, beduin, drúz és cserkesz települések Izraelben

KACZIBA Péter: Kisebbségek Dél-Cipruson

NAGY-RÉBÉK Ferenc – SZENTGYÖRGYI Krisztina: Finnugor kisebbségi sors Oroszországban: a komi-permjákok helyzete. Egy kisebbségi népcsoport pusztulásának anatómiája

Fogalmi keretek, nemzetiségi elv, decentralizáció

HORVÁTH Gabriella: A kisebbségi jogok védelme Macedóniában. A decentralizáció szerepe

TEGDÉS Ágnes: A nemzetiségi elv az olasz közgondolkodásban a 19. században

HOLCZHAUSER Vilmos: Lumen lumini lupus

Kutatóúton

Lehet, hogy most a köztesség biztosítása a feladatunk? Bárdi Nándorral beszélget Filep Tamás Gusztáv

A vasfüggöny mögül

GAZSÓ Dániel: Magyarország latin szemmel

MISKOLCZY Ambrus: A jilvai börtönmészárlástól a legionárius lázadásig

Szemle

EGRY Gábor: Metszetek Prokrasztész ágyából

Bárdi Nándor: *Othon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből,*

Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2013

ABLONCZY Balázs: Ülnek a vonaton

Benda Jenő: *A béke kálváriája – Egy újságíró naplója a párizsi békekonferenciáról,*

szerkesztette és az utószót írta Filep Tamás Gusztáv, Méry Ratio Kiadó – Kisebbségkért–

Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2013

Nagy Noémi: Variációk egy témára. Az EU kisebbségi kaleidoszkópja

Vizi Balázs: *Európai kaleidoszkóp. Az Európai Unió és a kisebbségek,* Budapest,

L'Harmattan, 2013

Abstract

Számunk szerzői